ॐ अर्हं

श्रीहरिभद्रसूरिजैनग्रन्थमाला प्रथाङ्क

न्यायविशारदन्यायाचार्य महामहोपाध्याय श्रीमद्यशोविजयगणिप्रवरप्रणीत

अध्यात्मसार–अध्यात्मोपनिषद्–ज्ञानसारप्रकरणरत्नत्रयी.

तथा—

शास्त्रविशारद–न्यायवाचस्पति–सिद्धान्तमार्तंड–कविरत्न आचार्यश्री विजयनंदनसूरिप्रणीतं

कदम्बगिरितीर्थाधिराजस्तोत्रम्.

प्रकाशकः—केशरबाइज्ञानभंडारस्थापक--संघवी नगीनदास करमचंद.

प्रथमावृत्तिः २५०

वी. सं. २४१८

जामनगरस्थ जैनभास्करोदय मुद्रणालये मुद्रापितम्

॥ ॐ अर्हं नमः ॥

॥ सर्वतन्त्रस्वतन्त्रशासनसम्राट्सूरिचक्रचक्रवर्ति-
जगद्गुरुतपागच्छाधिपति-भट्टारकाचार्य
श्रीविजयनेमिसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ॥

न्यायविशारद-न्यायाचार्योपपद-
महामहोपाध्याय—
श्रीमद् यशोविजयगणि प्रणीतः—

॥ श्रीअध्यात्मसारग्रन्थः ॥

॥ ऐन्द्रश्रेणिनतः श्रीमा-नन्दतान्नाभिनन्दनः ॥
उद्दधार युगादौ यो, जगदज्ञानपङ्कतः ॥ १ ॥
श्रीशान्तिस्तान्तिभिद्भूया-द्भविनां मृगलाञ्छनः ।
गावः कुवलयोल्लासं, कुर्वते यस्य निर्मलाः ॥२॥
श्रीशैवेयं जिनं स्तौमि, भुवनं यशसेव यः ॥
मारुतेन मुखोत्थेन, पाञ्चजन्यमपूपुरत् ॥ ३ ॥
जीयात् फणिफणप्रान्त-सङ्क्रान्ततनुरेकदा ॥
उद्धर्तुमिव विश्वानि, श्रीपार्श्वो बहुरूपभाक् ॥ ४ ॥
जगदानन्दनः स्वामी, जयति ज्ञातनन्दनः ।
उपजीवन्ति यद्वाच-मद्यापि विबुधाः सुधाम् ॥५॥
एतानन्यानपि जिना-न्नमस्कृत्य गुरूनपि ।
अध्यात्मसारमधुना, प्रकटीकर्तुमुत्सहे ॥ ६ ॥
शास्त्रात्परिचितां सम्यक्-सम्प्रदायाच्च धीमताम् ।
इहानुभवयोगाच्च, प्रक्रियां कामपि ब्रुवे ॥ ७ ॥
योगिनां प्रीतये पद्य-मध्यात्मरसपेशलं ।
भोगिनां भामिनीगीतं, सङ्गीतकमयं यथा ॥८॥
कान्ताधरसुधास्वादा-द्यूनां यज्जायते सुखम् ।
बिन्दुः पार्श्वे तदध्यात्म-शास्त्रास्वादसुखोदधेः ॥९।
अध्यात्मशास्त्रसम्भूत-सन्तोषसुखशालिनः ।

गणयन्ति न राजानं, न श्रीदं नापि वासवम् ।१०।
यः किलाशिक्षिताध्यात्म शास्त्रः पाण्डित्यमिच्छति।
उत्क्षिपत्यङ्गुलीं पङ्गुः, स स्वर्द्रुफललिप्सया॥११॥
दम्भपर्वतदम्भोलिः, सौहार्दाम्बुधिचन्द्रमाः ।
अध्यात्मशास्त्रमुत्ताल-मोहजालवनानलः ॥१२॥
अध्वा धर्मस्य सुस्थः स्या-त्पापचौरः पलायते ।
अध्यात्मशास्त्रसौराज्ये, न स्यात्कश्चिदुपप्लवः ।१३।
येषामध्यात्मशास्त्रार्थ-तत्त्वं परिणतं हृदि ।
कषायविषयावेश-क्लेशस्तेषां न कर्हिचित् ।१४।
निर्दयः कामचण्डालः, पण्डितानपि पीडयेत् ।
यदिनाध्यात्मशास्त्रार्थ-बोधयोधकृपा भवेत् ।१५।
विषवल्लिसमां तृष्णां, वर्धमानां मनोवने ।
अध्यात्मशास्त्रदात्रेण, छिन्दन्ति परमर्षयः ॥१६॥
वने वेश्म धनं दौःस्थ्ये, तेजो ध्वान्ते जलं मरौ ।
दुरापमाप्यते धन्यैः, कलावध्यात्मवाङ्मयम् ।१७।

वेदान्यशास्त्रवित् क्लेशं, रसमध्यात्मशास्त्रवित् ।
भाग्यभृद्भोगमाप्नोति, वहति चन्दनं खरः ।१८।
भुजास्फालनहस्तास्य-विकाराभिनया परे ।
अध्यात्मशास्त्रविज्ञास्तु, वदन्त्यविकृतेक्षणाः॥१९॥
अध्यात्मशास्त्रहेमाद्रि-मथितादागमोदधेः ।
भूयांसि गुणरत्नानि, प्राप्यन्ते विबुधैर्न किम् ।२०।
रसो भोगावधिः कामे, सद्भक्ष्ये भोजनावधिः ।
अध्यात्मशास्त्रसेवायां, रसो निरवधिः पुनः ॥२१॥
कुतर्कग्रन्थसर्वस्व-गर्वज्वरविकारिणी ।
एति दृङ्निर्मलीभावः-मध्यात्मग्रन्थभेषजात्॥२२
धनिनां पुत्रदारादि, यथा संसारवृद्धये ।
तथा पाण्डित्यदृप्तानां, शास्त्रमध्यात्मवर्जितम् ।२३।
अध्येतव्यं तदध्यात्म-शास्त्रं भाव्यं पुनः पुनः ।
अनुष्ठेयस्तदर्थश्च, देयो योग्यस्य कस्यचित् ॥२४॥

॥ इत्यध्यात्मसारे माहात्म्याधिकारः ॥ १ ॥

भगवन् किं तदध्यात्मं, यदित्थमुपवर्ण्यते ।
शृणु वत्स यथाशास्त्रं, वर्णयामि पुरस्तव ॥ १ ॥
गतमोहाधिकाराणा-मात्मानमधिकृत्य या ।
प्रवर्तते क्रिया शुद्धा, तदध्यात्मं जगुर्जिनाः ॥२॥
सामायिकं यथा सर्व-चारित्रेष्वनुवृत्तिमत् ।
अध्यात्मं सर्वयोगेषु, तथानुगतमिष्यते ॥ ३ ॥
अपुनर्बन्धकाद्यावद्-गौरवप्रतिबन्धतः ।
क्रमशुद्धिमती तावत्, क्रियाध्यात्ममयी मता ॥४॥
आहारोपधिपूजर्द्धि-गौरवप्रतिबन्धतः ।
भवाभिनन्दी यां कुर्यात्, क्रियां साध्यात्मवैरिणी ५
क्षुद्रो लाभरतिर्दीनो, मत्सरी भयवान् शठः ।
अज्ञो भवाभिनन्दी स्या-न्निष्फलारम्भसङ्गतः ॥६॥
शान्तो दान्तः सदा गुप्तो, मोक्षार्थी विश्ववत्सलः ।
निर्दम्भां यां क्रियां कुर्यात्, साध्यात्मगुणवृद्धये ॥७॥
अत एव जनः पृच्छो-त्पन्नसंज्ञः पिपृच्छिषुः ।
साधुपार्श्वं जिगमिषु-र्धर्मं पृच्छन् क्रियास्थितः ॥८॥
प्रतिपित्सुः सृजन् पूर्वं, प्रतिपन्नश्च दर्शनम् ।
श्राद्धो यतिश्च त्रिविधो-ऽनन्तांशक्षपकस्तथा ॥९॥
दृग्मोहक्षपको मोह-शमकः शान्तमोहकः ।
क्षपकः क्षीणमोहश्च, जिनोऽयोगी च केवली ॥१०॥
यथा क्रममभी प्रोक्ता, असङ्ख्यगुणनिर्जराः ।
यतितव्यमतोऽध्यात्म-वृद्धये कलयापि हि ॥११॥
ज्ञानं शुद्धं क्रिया शुद्धे-त्यंशौ द्वाविह सङ्गतौ ।
चक्रे महारथस्येव, पक्षाविव पतत्रिणः ॥ १२ ॥
तत्पञ्चमगुणस्थाना-दारभ्यैवैतदिच्छति ।
निश्चयो व्यवहारस्तु, पूर्वमप्युपचारतः ॥ १३ ॥
चतुर्थेऽपि गुणस्थाने, शुश्रूषाद्या क्रियोचिता ।
अप्राप्तस्वर्णभूषाणां, रजताभूषणं यथा ॥ १४ ॥
अपुनर्बन्धकस्यापि, या क्रिया शमसंयुता ।
चित्रा दर्शनभेदेन, धर्मविघ्नक्षयाय सा ॥ १५ ॥

अशुद्धापि हि शुद्धायाः, क्रियाहेतुः सदाशयात् ।
ताम्रं रसानुवेधेन, स्वर्णत्वमधिगच्छति ॥ १६ ॥
अतो मार्गप्रवेशाय, व्रतं मिथ्यादृशामपि ।
द्रव्यसम्यक्त्वमारोप्य, ददते धीरबुद्धयः ॥१७॥
यो बुध्वा भवनैर्गुण्यं, धीरः स्याद् व्रतपालने ।
स योग्यो भावभेदस्तु, दुर्लक्ष्यो नोपयुज्यते॥१८॥
नो चेद्भावापरिज्ञाना–त्सिद्ध्यसिद्धिपराहतेः ।
दीक्षाऽदानेन भव्यानां, मार्गोच्छेदः प्रसज्यते।१९।
अशुद्धानादरेऽभ्यासा–योगान्नो दर्शनाद्यपि ।
सिध्येन्निसर्गजं मुक्त्वा, तदप्याभ्यासिकं यतः।२०।
शुद्धमार्गानुरागेणा–शठानां या तु शुद्धता ।
गुणवत्परतन्त्राणां, सा न क्वापि विहन्यते ॥२१॥
विषयात्मानुबन्धैर्हि, त्रिधा, शुद्धं यथोत्तरं ।
ब्रुवते कर्म्म तत्राद्यं, मुक्त्यर्थं पतनाद्यपि ॥ २२ ॥
अज्ञानिनां द्वितीयं तु, लोकदृष्ट्या यमादिकम् ।
तृतीयं शान्तवृत्त्या त–त्तत्त्वसंवेदनानुगम् ॥२३॥
आद्यान्नाज्ञानबाहुल्या–न्मोक्षबाधकबाधनं ।
सद्भावाशयलेशेनो–चितं जन्म परे जगुः ।२४॥
द्वितीयाद्दोषहानिः स्या–त्काचिन्मण्डूकचूर्णवत् ।
आत्यन्तिकी तृतीयात्तु, गुरुलाघवचिन्तया ॥२५॥
अपि स्वरूपतः शुद्धा, क्रिया तस्माद्विशुद्धिकृत् ।
मौनीन्द्रव्यवहारेण, मार्गबीजं दृढादरात् ॥२६॥
गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण, द्रव्यदीक्षाग्रहादपि ।
वीर्योल्लासक्रमात्प्राप्ता, बहवः परमं पदम् ॥२७॥
अध्यात्माभ्यासकालेपि, क्रिया काप्येवमस्ति हि ।
शुभौघसंज्ञानुगतं, ज्ञानमप्यस्ति किञ्चन ॥२८॥
अतो ज्ञानक्रियारूप–मध्यात्मं व्यवतिष्ठते ।
एतत्प्रवर्द्धमानं स्या–न्निर्दम्भाचारशालिनाम्।२९।

॥ इत्यध्यात्मस्वरूपाधिकारः ॥ २ ॥

दम्भो मुक्तिलतावह्नि–र्दम्भो राहुः क्रियाविधौ ।
दौर्भाग्यकारणं दम्भो, दम्भोऽध्यात्मसुखार्गला ॥ १ ॥
दम्भो ज्ञानाद्रिदम्भोलि–र्दम्भः कामानले हविः ।
व्यसनानां सुहृद्दम्भो, दम्भश्चौरो व्रतश्रियः ॥ २ ॥
दम्भेन व्रतमास्थाय, यो वाञ्छति परं पदम् ।
लोहनावं समारुह्य, सोऽब्धेः पारं यियासति ॥ ३ ॥
किं व्रतेन तपोभिर्वा, दम्भश्चेन्न निराकृतः ? ।
किमादर्शेन किं दीपै–र्यद्यान्ध्यं न दृशोर्गतम् ? ॥ ४ ॥
केशलोचधराशय्या–भिक्षाब्रह्मव्रतादिकम् ।
दम्भेन दूष्यते सर्वं, त्रासेनेव महामणिः ॥ ५ ॥
सुत्यजं रसलाम्पट्यं, सुत्यजं देहभूषणम् ।
सुत्यजाः कामभोगाद्या, दुस्त्यजं दम्भसेवनम् ॥ ६ ॥
स्वदोषनिह्नवो लोक–पूजा स्याद् गौरवं तथा ।
इयतैव कदर्थ्यन्ते, दम्भेन बत बालिशाः ॥ ७ ॥
असतीनां यथा शील–मशीलस्यैव वृद्धये ।
दम्भेनाव्रतवृद्ध्यर्थं, व्रतं वेषभृतां तथा ॥ ८ ॥

जानाना अपि दम्भस्य, स्फुरितं बालिशा जनाः ।
तत्रैव धृतविश्वासाः, प्रस्खलन्ति पदे पदे ॥ ९ ॥
अहो मोहस्य माहात्म्यं, दीक्षां भागवतीमपि ।
दम्भेन यद्विलुम्पन्ति, कज्जलेनेव रूपकम् ॥ १० ॥
अब्जे हिमं तनौ रोगो, वने वह्निर्दिने निशा ।
ग्रन्थे मौर्ख्यं कलिःसौख्ये, धर्मे दम्भ उपप्लवः ॥ ११ ॥
अत एव न यो धर्तुं, मूलोत्तरगुणानलम् ।
युक्ता सुश्राद्धता तस्य, न तु दम्भेन जीवनम् ॥ १२ ॥
परिहर्तुं न यो लिङ्ग–मप्यलं दृढरागवान् ।
संविग्नपाक्षिकः सस्या–न्निर्दम्भःसाधुसेवकः ॥ १३ ॥
निर्दम्भस्यावसन्नस्या–प्यस्य शुद्धार्थभाषिणः ।
निर्जरां यतना दत्ते, स्वल्पापि गुणरागिणः ॥ १४ ॥
व्रतभारासहत्वं ये, विदन्तोऽप्यात्मनः स्फुटम् ।
दम्भाद्यतित्वमाख्यान्ति, तेषां नामापि पाप्मने ॥ १५ ॥
कुर्वते ये न यतनां, सम्यक् कालोचितामपि ।
तैरहो यतिनाम्नैव, दाम्भिकैर्वञ्च्यते जगत् ॥ १६ ॥

धर्मीतिख्यातिलोभेन, प्रच्छादितनिजाश्रवः ।
तृणाय मन्यते विश्वं, हीनोऽपि धृतकैतवः ॥१७॥
आत्मोत्कर्षात्ततो दम्भी, परेषां चापवादतः ।
बध्नाति कठिनं कर्म्म, बाधकं योगजन्मनः ॥१८॥
आत्मार्थिना ततस्त्याज्यो, दम्भोऽनर्थनिबन्धनम् ।
शुद्धिःस्यादृजुभूतस्ये–त्यागमे प्रतिपादितम् ॥१९॥
जिनैर्नानुमतं किंचि–न्निषिद्धं वा न सर्वथा ।
कार्ये भाव्यमदम्भेने-त्येषाऽऽज्ञा पारमेश्वरी ॥२०॥
अध्यात्मरतचित्तानां, दम्भः स्वल्पोऽपि नोचितः ।
छिद्रलेशोऽपि पोतस्य, सिन्धुं लङ्घयतामिव ॥२१॥
दम्भलेशोऽपि मल्ल्यादेः, स्त्रीत्वानर्थनिबन्धनम् ।
अतस्तत्परिहाराय, यतितव्यं महात्मना ॥ २२ ॥

॥ इति दम्भत्यागाधिकारः ॥ ५ ॥

तदेवं निर्दम्भाचरणपटुना चेतसि भव–
स्वरूपं संचिन्त्यं क्षणमपि समाधाय सुधिया ॥
इयं चिन्ताऽध्यात्मप्रसरसरसीनीरलहरी,
सतां वैराग्यास्थाप्रियपवनपीना सुखकृते ॥ १ ॥
इतः कामौर्वाग्निर्ज्वलति परितो दुःसह इतः,
पतन्ति ग्रावाणो विषयगिरिकूटाद्विघटिताः ॥
इतः क्रोधावर्तो विकृतितटिनीसङ्गमकृतः,
समुद्रे संसारे तदिह न भयं कस्य भवति ? ॥२॥
प्रियाज्वाला यत्रोद्वमति रतिसन्तापतरला,
कटाक्षान् धूमौघान् कुवलयदलश्यामलरुचीन् ॥
अथाङ्गान्यङ्गाराः कृतबहुविकाराश्च विषया,
दहन्त्यस्मिन्वह्नौ भववपुषि शर्म क सुलभम् ? ॥३॥
गले दत्त्वा पाशं तनयवनितास्नेहघटितं,
निपीड्यन्ते यत्र प्रकृतिकृपणाः प्राणिपशवः ॥
नितान्तं दुःखार्त्ता विषमविषयैर्घातकभटै–
र्भवः सूनास्थानं तदहह महासाध्वसकरम् ॥ ४ ॥
अविद्यायां रात्रौ चरति वहते मूर्ध्नि विषमं,
कषायव्यालौघं क्षिपति विषयास्थीनि च गले ॥
महादोषान् दन्तान् प्रकटयति वक्रस्मरमुखो,

न विश्वासार्होऽयं भवति भवनश्वर इति ॥५॥
जना लब्ध्वा धर्मद्रविणलवभिक्षां कथमपि,
प्रयान्तो वामाक्षीस्तनविषमदुर्गस्थितिकृता ।
विलुप्यन्ते यस्मिन् कुसुमशरभिल्लेन बलिना,
भवाटव्यां नास्यामुचितमसहायस्य गमनम् ॥६॥
धनं मे गेहं मे मम सुतकलत्रादिकमतो,
विपर्यासादासादितविततदुःखा अपि मुहुः ।
जना यस्मिन् मिथ्यासुखमदभृतः कूटघटना-
मयोऽयं संसारस्तदिह न विवेकी प्रसजति ॥७॥
प्रियास्नेहो यस्मिन्निगडसदृशो यामिकभटो-
पमः स्वीयो वर्गो धनमभिनवं बन्धनमिव ।
मदामेध्यापूर्णं व्यसनबिलसंसर्गविषमं,
भवः कारागेहं तदिह न रतिः क्वापि विदुषाम् ॥८॥
महाक्रोधो गृध्रोऽनुपरतिशृगाली च चपला,
स्मरोलूको यत्र प्रकटकटुशब्दः प्रचरति ।
प्रदीप्तः शोकाग्निस्ततमपयशो भस्म परितः,
श्मशानं संसारस्तदभिरमणीयत्वमिह किम् ॥९॥
धनाशा यच्छायाप्यतिविषममूर्च्छाप्रणयिनी,
विलासो नारीणां गुरुविकृतये यत्सुमरसः ।
फलास्वादो यस्य प्रसरनरकव्याधिनिवह-
स्तदास्था नो युक्ता भवविषतरावत्र सुधियाम् ॥१०॥
क्वचित् प्राज्यं राज्यं क्वचन धनलेशोऽप्यसुलभः,
क्वचिज्जातिस्फातिः क्वचिदपि च नीचत्वकुयशः ।
क्वचिल्लावण्यश्रीरतिशयवती क्वापि न वपुः-
स्वरूपं वैषम्यं रतिकरमिदं कस्य नु भवे ? ॥११॥
इहोद्दामः कामः खनति परिपंथी गुणमही-
मविश्रामः पार्श्वस्थितकुपरिणामस्य कलहः ।
बिलान्यन्तःक्रामन्मदफणभृतां पामरमतं,
वदामः किं नाम प्रकटभवधामस्थितिसुखम् ? ॥१२॥
तृषार्त्ताः खिद्यन्ते विषयविवशा यत्र भविनः,
करालक्रोधार्काच्छमसरसि शोषं गतवति ।
स्मरस्वेदक्लेदग्लपितगुणमेदस्यनुदिनं,

भवग्रीष्मे भीष्मे किमिह शरणं तापहरणम् ॥१३॥

पिता माता भ्राताप्यभिलषितसिद्धावभिमतो,
गुणग्रामज्ञाता न खलु धनदाता च धनवान् ॥
जनाः स्वार्थस्फातावनिशमवदाताशयभृतः,
प्रमाताकः ख्याताविह भवसुखस्यास्तु रसिकः ॥१४॥

प्रणैः प्राणैर्गृह्णात्यहह महति स्वार्थ इह यान्,
त्यजन्त्युच्चैर्लोकस्तृणवदघृणस्तानपरथा ॥
विषं स्वान्ते वक्त्रेऽमृतमिति च विश्वासहतिकृत्रे-
मृषादित्युद्वेगो यदि न गदितैः किं तदधिकैः ॥१५॥

दृशां भ्रान्तैः कान्तैः कलयति मुदं कोपकलितै-
रमीभिः खिन्नः स्याद् घनघननिधीनामपि गुणी ॥
उपायैः स्तुत्याद्यैरपनयति रोषं कथमपी-
त्यहो मोहस्येयं[1] भवभवनवैषम्यघटना ॥ १६ ॥

प्रिया प्रेक्षा पुत्रो विनय इह पुत्री गणरति-
विवेकाख्यस्तातः परिणतिरनिन्द्या च जननी ॥
विशुद्धस्य स्वस्य स्फुरति हि कुटुम्बं स्फुटमिदं,
भवे तस्मो दृष्टं तदपि बत संयोगसुखधीः ॥ १७ ॥

पुरा प्रेमारम्भे तदनु तदविच्छेदघटने,
तदुच्छेदे दुःखान्यथ कठिनचेता विषहते ॥
विपाकादापाकाहितकलशवत्तापबहुला-
जनो यस्मिंस्मिन्[2]क्वचिदपि सुखं हन्त न भवे ॥१८॥

मृगाक्षीदृग्बाणैरिह हि निहतं धर्मकटकं,
विलिप्ता हृद्देशा इह च बहुलै रागरुधिरैः ॥
भ्रमन्त्यूर्ध्वं क्रूरा व्यसनशतगृध्राश्च तदियं,
महामोहक्षोणीरमणरणभूमिः खलु भवः ॥ १९ ॥

हसन्ति क्रीडन्ति क्षणमथ च खिद्यन्ति बहुधा,
रुदन्ति क्रन्दन्ति क्षणमपि विवादं विदधते ॥
पलायन्ते मोदं दधति परिनृत्यन्ति विवशा,
भवे मोहोन्मादं कमपि तनुभाजः परिगताः ॥२०॥

१ मोहस्यैवमिति पाठांतरम् ।

२ यस्मिंस्तस्मिन् इति वा पाठः ॥

अपूर्णा विद्येव प्रकटखलमैत्रीव कुनय-
प्रणालीवास्थाने विधववनितायौवनमिव ॥
अनिष्णाते पत्यौ मृगदृश इव स्नेहलहरी,
भवक्रीडाव्रीडा दहति हृदयं तात्त्विकदृशाम्॥२१॥

प्रभाते सञ्जाते भवति वितथा स्वापकलना,
द्विचन्द्रज्ञानं वा तिमिरविरहे निर्म्मलदृशाम् ॥
तथा मिथ्यारूपः स्फुरति विदिते तत्त्वविषये,
भवोऽयं साधूनामुपरतविकल्पस्थिरधियाम्॥२२॥

प्रियावाणीवीणाशयनतनुसम्बाधनसुखै-
र्भवोयं पीयूषैर्घटित इति पूर्वं मतिरभूत् ॥
अकस्मादस्माकं परिकलिततत्त्वोपनिषदा-
मिदानीमेतस्मिन्न रतिरपि तु स्वात्मनि रतिः॥२३॥

दधानाः काठिन्यं निरवधिकमाविष्कमव-
प्रपञ्चाः पाञ्चालीकुचकलशवन्नातिरतिदाः ॥
गलत्यज्ञानाभ्रे प्रशमरसुचावात्मनि विधौ,
चिदानन्दस्पन्दः सहज इति तेभ्योस्तु विरतिः२४

भवे या राज्यश्रीर्गजतुरगगोसंग्रहकृता,
न सा ज्ञानध्यानप्रशमजनिता किं स्वमनसि ॥
बहिर्याः प्रेयस्यः किमु मनसि ता नात्मरतय-
स्ततः स्वाधीनं कस्त्यजति सुखमिच्छत्यथ परम्२५

पराधीनं शर्म्म क्षयि विषयकाङ्क्षौघमलिनं,
भवे भीतेः स्थानं तदपि कुमतिस्तत्र रमते ॥
बुधास्तु स्वाधीनेऽक्षयिणि करणौत्सुक्यरहिते,
निलीनास्तिष्ठन्ति प्रगलितभयाध्यात्मिकसुखे।२६॥

तदेतद्भाषन्ते जगदभयदानं खलु भव-
स्वरूपानुध्यानं शमसुखनिदानं कृतधियः ॥
स्थिरीभूते यस्मिन्विधुकिरणकर्पूरविमला,
यशःश्रीः प्रौढा स्याज्जिनसमयतत्त्वस्थितिविदाम्२७

इति भवस्वरूपचिन्ताधिकारः ॥ ४ ॥

इति श्रीनयविजयगणिशिष्यन्यायविशारदश्रीयशोविजयो-
पाध्यायविरचितेऽध्यात्मसारप्रकरणे प्रथमः प्रबन्धः ॥

भवस्वरूपविज्ञानाद्-द्वेषान्नैर्गुण्यदृष्टिजात् ।
तदिच्छोच्छेदरूपं द्राग्, वैराग्यमुपजायते ॥ १ ॥
सिद्ध्या विषयसौख्यस्य, वैराग्यं वर्णयन्ति ये ।
मतं न युज्यते तेषां, यावदर्थाप्रसिद्धितः ॥ २ ॥
अप्राप्तत्वभ्रमादुच्चै-रवाप्तेष्वप्यनन्तशः ।
कामभोगेषु मूढानां, समीहा नोपशाम्यति ॥३॥
विषयैः क्षीयते कामो, नेन्धनैरिव पावकः ।
प्रत्युत प्रोल्लसच्छक्ति-र्भूय एवोपवर्द्धते ॥ ४ ॥
सौम्यत्वमिव सिंहानां, पन्नगानामिव क्षमा ।
विषयेषु प्रवृत्तानां, वैराग्यं खलु दुर्लभम्[1] ॥ ५ ॥
अकृत्वा विषयत्यागं, यो वैराग्यं दिधीर्षति ।
अपथ्यमपरित्यज्य, स रोगोच्छेदमिच्छति ॥६॥
न चित्ते विषयासक्ते, वैराग्यं स्थातुमप्यलम् ।
अयोघन इवोत्तप्ते, निपतन्बिन्दुरम्भसः ॥ ७ ॥
यदीन्दुः स्यात् कुहूरात्रौ, फलं यद्यवकेशिनि ।
तदा विषयसंसर्गिचित्ते वैराग्यसङ्क्रमः ॥ ८ ॥
भवहेतुषु तद्द्वेषा-द्विषयेष्वप्रवृत्तितः ।
वैराग्यं स्यान्निराबाधं, भवनैर्गुण्यदर्शनात् ॥ ९ ॥
चतुर्थेऽपि गुणस्थाने, नन्वेवं तत् प्रसज्यते ।
युक्तं खलु प्रमातॄणां, भवनैर्गुण्यदर्शनम् ॥ १० ॥
सत्यं चारित्रमोहस्य, महिमा कोऽप्ययं खलु ।
यदन्यहेतुयोगेऽपि, फलायोगोऽत्र दृश्यते ॥ ११ ॥
दशाविशेषे तत्रापि, नचेदं नास्ति सर्वथा ।
स्वव्यापारहतासङ्गं, तथा च स्तवभाषितम् ॥१२॥
यदा मरुन्नरेन्द्रश्री-स्त्वया नाथोपभुज्यते ।
यत्र तत्र रतिर्नाम, विरक्तत्वं तदापि ते ॥ १३ ॥
भवेच्छा यस्य विच्छिन्ना, प्रवृत्तिः कर्मभावजा ।
रतिस्तस्य विरक्तस्य, सर्वत्र शुभवेद्यतः ॥ १४ ॥
अतश्चाक्षेपकज्ञानात्, कान्तायां भोगसन्निधौ ।
न शुद्धिप्रक्षयो यस्मा-द्धारिभद्रमिदं वचः ॥१५॥
मायाम्भस्तत्त्वतः पश्य-न्ननुद्विग्नस्ततो द्रुतम् ।

[1] दुर्बचमिति वा पाठः ॥

तन्मध्येन प्रयात्येव, यथा व्याघातवर्जितः ॥१६॥
भोगान् स्वरूपतः पश्यं-स्तथा मायोदकोपमान् ।
भुञ्जानोपि ह्यसङ्गः सन्, प्रयात्येव परं पदम् ॥१७॥
भोगतत्त्वस्य तु पुन-र्न भवोदधिलङ्घनम् ।
मायोदकदृढावेशा-स्तेन यातीह कः पथा ॥१८॥
स तत्रैव भवोद्विग्नो, यथा तिष्ठत्यसंशयं ।
मोक्षमार्गेपि हि तथा, भोगजम्बालमोहितः ॥१९॥
धर्म्मशक्तिं न हन्त्यत्र, भोगयोगो बलीयसीं ।
हन्ति दीपापहो वायु-र्ज्वलन्तं न दवानलम् ॥२०॥
बध्यते बाढमासक्तो, यथा श्लेष्मणि मक्षिका ।
शुष्कगोलवदश्लिष्टो, विषयेभ्यो न बध्यते ॥२१॥
बहुदोषनिरोधार्थ-मनिवृत्तिरपि क्वचित् ।
निवृत्तिरिव नो दुष्टा, योगानुभवशालिनाम् ॥२२॥
यस्मिन्निषेव्यमाणेपि, यस्याशुद्धिः कदाचन ।
तेनैव तस्य शुद्धिः स्यात्, कदाचिदिति हि श्रुतिः २३
विषयाणां ततो बंध-जनने नियमोस्ति न ।
अज्ञानिनां ततो बन्धो, ज्ञानिनां तु न कर्हिचित् २४
सेवतेऽसेवमानोपि, सेवमानो न सेवते ।
कोपि पारजनो न स्या-च्छ्रयन् परजनानपि ॥२५॥
अत एव महापुण्य-विपाकोपहितश्रियाम् ।
गर्भादारभ्य वैराग्यं, नोत्तमानां विहन्यते ॥२६॥
विषयेभ्यः प्रशान्ताना-मश्रान्तं विमुखीकृतैः ।
करणैश्चारुवैराग्य-मेष राजपथः किल ॥ २७ ॥
स्वयं निवर्त्तमानैस्तै-रनुदीर्णैरयन्त्रितैः ।
तृतैर्ज्ञानवतां तत्स्या-दसावेकपदी मता ॥ २८ ॥
बलेन प्रेर्यमाणानि, करणानि वनेभवत् ।
न जातु वश्यतां यान्ति प्रत्युतानर्थवृद्धये ॥२९॥
पश्यन्ति लज्जया नीचै-र्दुर्ध्यानं च प्रयुञ्जते ।
आत्मानं धार्मिकाभासाः, क्षिपन्ति नरकावटे ॥३०॥
वशनं करणानां त-द्विरक्तः कर्तुमर्हति ।
सद्भावविनियोगेन, सदा स्वान्यविभागवित् ॥३१॥
प्रवृत्तेर्वानिवृत्तेर्वा, न सङ्कल्पो न च श्रमः ।

विकारो हीयतेऽक्षाणा-मिति वैराग्यमद्भुतम् ॥३२॥
दारुयन्त्रस्थपाञ्चाली-नृत्यतुल्याः प्रवृत्तयः ।
योगिनो नैव बाधायै, ज्ञानिनो लोकवर्तिनः ॥३३॥
इयं च योगमायेति, प्रकटं गीयते परैः ।
लोकानुग्रहहेतुत्वा-त्तासामपि च दूषणम् ॥३४॥
सिद्धान्ते श्रूयते चेय-मपवादपदेष्वपि ।
मृगपर्षत्परित्रास-निरासफलसङ्गता ॥ ३५ ॥
औदासीन्यफले ज्ञाने, परिपाकमुपेयुषि ।
चतुर्थेपि गुणस्थाने, तद्वैराग्यं व्यवस्थितम् ॥३६॥

॥ इति वैराग्यसम्भवाधिकारः ॥ ५ ॥

तद्वैराग्यं स्मृतं दुःख-मोहज्ञानान्वयात्त्रिधा
तत्राद्यं विषयाप्राप्तेः, संसारोद्वेगलक्षणम् ॥ १ ॥
अत्रात्ममनसोः खेदो, ज्ञानमाप्यायकं न यत् ।
निजाभीप्सितलाभे च, विनिपातोपि जायते ॥२॥
दुःखाद्विरक्ताः प्रागेवे-च्छन्ति प्रत्यागतेः पदम् ।
अधीरा इव सङ्ग्रामे, प्रविशन्तो वनादिकम् ॥ ३ ॥
शुष्कतर्कादिकं किञ्चि-द्वैद्यकादिकमप्यहो ।
पठन्ति ते शमनदीं, न तु सिद्धान्तपद्धतिम् ॥४॥
ग्रन्थपल्लवबोधेन, गर्वोष्माणं च बिभ्रति ।
तत्त्वं ते नैव गच्छन्ति, प्रशमामृतनिर्झरं ॥ ५ ॥
वेषमात्रभृतोऽप्येते, गृहस्थान्नातिशेरते ।
न पूर्वोत्थायिनो यस्मा-न्नापि पश्चान्निपातिनः ।६।
गृहेऽन्नमात्रदौर्लभ्यं, लभ्यन्ते मोदका व्रते ।
वैराग्यस्यायमर्थो हि, दुःखगर्भस्य लक्षणम् ॥७॥
कुशास्त्राभ्याससम्भूतं, भवनैर्गुण्यदर्शनात् ।
मोहगर्भं तु वैराग्यं, मतं बालतपस्विनाम् ॥८॥
सिद्धान्तमुपजीव्यापि, ये विरुद्धार्थभाषिणः ।
तेषामप्येतदेवेष्टं, कुर्वतामपि दुष्करं ॥ ९ ॥
संसारमोचकादीना-मिवैतेषां न तात्त्विकः ।
शुभोऽपि परिणामो य-ज्जाता नाज्ञारुचिस्थितिः १०
अमीषां प्रशमोऽप्युच्चै-र्दोषपोषाय केवलम्

अन्तर्निलीनविषम-ज्वरानुद्भवसन्निभः ॥ ११ ॥
कुशास्त्रार्थेषु दक्षत्वं, शास्त्रार्थेषु विपर्ययः ।
स्वच्छन्दता कुतर्कश्च, गुणवत्संस्तवोज्झनम् ॥१२॥
आत्मोत्कर्षः परद्रोहः, कलहो दम्भजीवनम् ।
आश्रवाच्छादनं शक्त्युल्लङ्घनेन क्रियादरः ॥१३॥
गुणानुरागवैधुर्य-मुपकारस्य विस्मृतिः ।
अनुबन्धाद्यचिन्ता च, प्रणिधानस्य विच्युतिः ॥१४॥
श्रद्धामृदुत्वमौद्धत्य-मधैर्यमविवेकिता ।
वैराग्यस्य द्वितीयस्य, स्मृतेयं लक्षणावली ॥ १५ ॥
ज्ञानगर्भं तु वैराग्यं, सम्यक्तत्त्वपरिच्छिदः ।
स्याद्वादिनः शिवोपाय-स्पर्शिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥१६॥
मीमान्सा मान्सला यस्य, स्वपरागमगोचरा ।
बुद्धिः स्यात्तस्य वैराग्यं, ज्ञानगर्भमुदञ्चति ॥१७॥
न स्वान्यशास्त्रव्यापारे, प्राधान्यं यस्य कर्हिचि ।
नासौ निश्चयसंशुद्धं, सारं प्राप्नोति कर्म्मणः ॥१८॥
सम्यक्त्वमौनयोः सूत्रे, गतप्रत्यागते यतः ।
नियमो दर्शितस्तस्मात्, सारं सम्यक्त्वमेव हि ॥१९॥
अनाश्रवफलं ज्ञान-मव्युत्थानमनाश्रवः ।
सम्यक्त्वं तदभिव्यक्ति-रित्येकत्वविनिश्चयः ।२०।
बहिर्निवृत्तिमात्रं स्या-च्चारित्राद्व्यावहारिकात् ।
अन्तः प्रवृत्तिसारं तु, सम्यक्प्रज्ञानमेव हि ॥२१॥
एकान्तेन हि षट्काय-श्रद्धानेऽपि न शुद्धता ।
सम्पूर्णपर्ययालाभाद्, यन्न याथात्म्यनिश्चयः ।२२।
यावन्तः पर्यया वाचां, यावन्तश्चार्थपर्ययाः ।
साम्प्रतानागतातीता-स्तावद्द्रव्यं किलैककम् ॥२३॥
स्यात्सर्वमयमित्येवं, युक्तं स्वपरपर्ययैः ।
अनुवृत्तिकृतं स्वत्वं, परत्वं व्यतिरेकजम् ॥२४।
ये नाम परपर्यायाः, स्वास्तित्वायोगतो मताः ।
स्वकीया अप्यमी त्याग-स्वपर्यायविशेषणात्।२५।
अतादात्म्येपि सम्बन्ध-व्यवहारोपयोगतः ।
तेषां स्वत्वं धनस्येव, व्यज्यते सूक्ष्मया धिया ।२६।
पर्यायाः स्युर्मुनेर्ज्ञान-दृष्टिचारित्रगोचराः ।

यथा भिन्ना अपि तथो-पयोगाद्वस्तुनो धर्मी ॥२७॥
नो चेद्भावसम्बन्धा-न्वेषणे का गतिर्भवेत् ।
आधारप्रतियोगित्वे,द्विष्ठे न हि पृथग् द्वयोः ।२८।
स्वान्यपर्यायसंश्लेषात् सूत्रेप्येवं निदर्शितम् ।
सर्वमेकं विदन्वेद, सर्वं जानंस्तथैककम् ॥२९॥
आसत्तिपाटवाभ्यास-स्वकार्यादिभिराश्रयन् ।
पर्यायमेकमप्यर्थं,वेत्ति भावाद् बुधोऽखिलम्॥३०॥
अन्तरा केवलज्ञानं, प्रतिव्यक्तिर्न यद्यपि ।
क्वापि ग्रहणमेकांश-द्वारं चातिप्रसक्तिमत् ॥३१॥
अनेकान्तागमश्रद्धा, तथाप्यस्खलिता सदा ।
सम्यग्दृशस्तयैव स्यात्, सम्पूर्णार्थविवेचनम्॥३२॥
आगमार्थोपनयनाद्, ज्ञानं प्राज्ञस्य सर्वगं ।
कार्य्यादौ व्यवहारस्तु, नियतोल्लेखशेखरः ॥३३॥
तदेकान्तेन यः कश्चि-द्विरक्तस्यापि कुग्रहः ।
शास्त्रार्थबाधनात्सोऽयं, जैनाभासस्य पापकृत्।३४।
उत्सर्गे वापवादे वा, व्यवहारेऽथ निश्चये ।
ज्ञाने कर्मणि वायं चे-न्न तदा ज्ञानगर्भता ॥३५॥
स्वागमेऽन्यागमार्थानां, शतस्येव परार्द्धके ।
नावतारबुधत्वं चे-न्न तदा ज्ञानगर्भता ॥ ३६ ॥
नयेषु स्वार्थसत्येषु, मोघेषु परचालने ।
माध्यस्थ्यं यदि नायातं, न तदा ज्ञानगर्भता।३७।
आज्ञयागमिकार्थानां, यौक्तिकानां च युक्तितः ।
न स्थाने योजकत्वं चे-न्न तदा ज्ञानगर्भता॥३८॥
गीतार्थस्यैव वैराग्यं, ज्ञानगर्भं ततः स्थितम् ।
उपचारादगीतस्या-प्यभिष्टं तस्य निश्रया ॥३९॥
सूक्ष्मेक्षिका च माध्यस्थ्यं, सर्वत्र हितचिन्तनम् ।
क्रियायामादरो भूयान्, धर्मे लोकस्य योजनम्४०
चेष्टा परस्य वृत्तान्ते, मूकान्धबधिरोपमा ।
उत्साहः स्वगुणाभ्यासे,दुःखस्येव धनार्जने॥४१॥
मदनोन्मादवमनं, मदसम्मर्दमर्दनम् ।
असूयातन्तुविच्छेदः, समतामृतमज्जनम् ॥४२॥
स्वभावान्नैव चलनं, चिदानन्दमयात्सदा ।

वैराग्यस्य तृतीयस्य, स्मृतेयं लक्षणावली ॥४३॥
ज्ञानगर्भमिहादेयं, द्वयोस्तु स्वोपमर्दतः ।
उपयोगः कदाचित् स्या-न्निजाध्यात्मप्रसादतः ४४

॥ इति वैराग्यभेदाधिकारः ॥ ६ ॥

विषयेषु गुणेषु च द्विधा,
भुवि वैराग्यमिदं प्रवर्त्तते ॥
अपरं प्रथमं प्रकीर्तितं,
परमध्यात्मबुधैर्द्वितीयकम् ॥ १ ॥
विषया उपलम्भगोचरा,
अपि चानुश्रविका विकारिणः ॥
न भवन्ति विरक्तचेतसां,
विषधारेव सुधासु मज्जताम् ॥ २ ॥
सुविशालरसालमञ्जरी-
विचरत्कोकिलकाकलीभरैः ॥
किमु माद्यति योगिनां मनो,
निभृतानाहतनादमादरम् ॥ ३ ॥
रमणीमृदुपाणिकङ्कण-
क्वणनाकर्णनपूर्णघूर्णनाः ॥
अनुभूतिनटीस्फुटीकृत-
प्रियसङ्गीतरता न योगिनः ॥ ४ ॥
स्खलनाय न शुद्धचेतसां,
ललनापञ्चमचारुघोलना ॥
यदियं समतापदावली-
मधुरालापरतेर्न रोचते ॥ ५ ॥
सततं क्षयि शुक्रशोणित-
प्रभवं रूपमपि प्रियं न हि ॥
अविनाशिनिसर्गनिर्म्मल-
प्रथमानस्वकरूपदर्शिनः ॥ ६ ॥
परदृश्यमपायसङ्कुलं,
विषयो यत्खलु चर्मचक्षुषः ॥
न हि रूपमिदं मुने यथा,

निरपायानुभवैकगोचरः ॥ ७ ॥
गतिविभ्रमहास्यचेष्टितै-
र्ललनानामिह मोदतेऽबुधः ॥
सुकृताद्रिपविष्वमीषु नो,
विरतानां प्रसरन्ति दृष्टयः ॥ ८ ॥
न मुदे मृगनाभिमल्लिका-
लवलीचन्दनचन्द्रसौरभम् ॥
विदुषां निरुपाधिबाधित-
स्मरशीलेन सुगन्धिवर्ष्मणाम् ॥ ९ ॥
उपयोगमुपैति यच्चिरं,
हरते यन्न विभावमारुतः ॥
न ततः खलु शीलसौरभा-
दपरस्मिन्निह युज्यते रतिः ॥ १० ॥
मधुरैर्न रसैरधीरता,
क्वचनाध्यात्मसुधालिहां सताम् ॥
अरसैः कुसुमैरिवालिनां,
प्रसरत्पद्मपरागमोदिनाम् ॥ ११ ॥
विषमायतिभिर्नु किं रसैः,
स्फुटमापातसुखैर्विकारिभिः ॥
नवमेऽनवमे रसे मनो,
यदि मग्नं सततविकारिणि ॥ १२ ॥
मधुरं रसमाप्य निष्पते-
द्रसनातो रसलोभिनां जलम् ॥
परिभाव्य विपाकसाध्वसं,
विरतानां तु ततो दृशोर्जलम् ॥ १३ ॥
इह ये गुणपुष्पपूरिते,
धृतिपत्नीमुपगुह्य शेरते ॥
विमले सुविकल्पतल्पके,
क्व बहिःस्पर्शरता भवन्तु ते ॥ १४ ॥
हृदि निर्वृतिमेव बिभ्रतां,
न मुदे चन्दनलेपनाविधिः ॥
विमलत्वमुपेयुषां सदा,

सलिलस्नानकलापि निष्फला ॥ १५ ॥
गणयन्ति जनुः स्वमर्थव-
त्सुरतोल्लाससुखेन भोगिनः ॥
मदनाहिविषोग्रमूर्छना-
मयतुल्यं तु तदेव योगिनः ॥ १६ ॥
तदिमे विषयाः किलैहिका,
न मुदे केऽपि विरक्तचेतसाम् ॥
परलोकसुखेऽपि निःस्पृहाः,
परमानन्दरसालसा अमी ॥ १७ ॥
मदमोहविषादमत्सर-
ज्वरबाधाविधुराः सुरा अपि ॥
विषमिश्रितपायसान्नवत्,
सुखमेतेष्वपि नैति रम्यताम् ॥ १८ ॥
रमणीविरहेण वह्निना,
बहुबाष्पानिलदीपितेन यत् ॥
त्रिदशैर्दिवि दुःखमाप्यते,
घटते तत्र कथं सुखस्थितिः ॥ १९ ॥
प्रथमानविमानसम्पदां,
च्यवनस्यापि दिवो विचिन्तनात् ॥
हृदयं न हि यद्विदीर्यते,
घुसदां तत्कुलिशाणुनिर्मितम् ॥ २० ॥
विषयेषु रतिः शिवार्थिनो,
न गतिष्वस्ति किलाखिलास्वपि ॥
घननन्दनचन्दनार्थिनो,
गिरिभूमिष्वपरद्रुमेष्विव ॥ २१ ॥
इति शुद्धमतिस्थिरीकृता-
परवैराग्यरसस्य योगिनः ॥
स्वगुणेषु वितृष्णतावहं,
परवैराग्यमपि प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥
विपुलर्द्धिपुलाकचारण-
प्रबलाशीविषमुख्यलब्धयः ॥
न मदाय विरक्तचेतसा-

मन्नुपक्रोपनताः पलालवत् ॥ २३ ॥
कलितातिशयोऽपि कोऽपि नो,
विबुधानां मदकृद्गुणव्रजः ॥
अधिकं न विदन्त्यमी यतो,
निजभावे समुदञ्चति स्वतः ॥ २४ ॥
हृदये न शिवेऽपि लुब्धता,
सदनुष्ठानमसङ्गमङ्गति ॥
पुरुषस्य दशेयमिष्यते,
सहजानन्दतरङ्गसङ्गता ॥ २५ ॥
इति यस्य महामतेर्भवे-
दिह वैराग्यविलासभृन्मनः ॥
उपयन्ति वरीतुमुच्चकै-
स्तमुदारप्रकृतिं यशःश्रियः ॥ २६ ॥

॥ इति वैराग्यविषयाधिकारः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीनयविजयगणिशिष्यश्रीयशोविजयेन विरचितेऽ-
ध्यात्मसारप्रकरणे द्वितीयः प्रबन्धः ॥

निर्ममस्यैव वैराग्यं, स्थिरत्वमवगाहते ।
परित्यजेत्ततः प्राज्ञो, ममतामत्यनर्थदाम् ॥ १ ॥
विषयैः किं परित्यक्तै-र्जागर्ति ममता यदि ।
त्यागात्कञ्चुकमात्रस्य, भुजङ्गो न हि निर्विषः॥२॥
कष्टेन हि गुणग्रामं, प्रगुणीकुरुते मुनिः ।
ममताराक्षसी सर्वं, भक्षयत्येकहेलया ॥ ३ ॥
जन्तुकान्तं, पशूकृत्य, द्रागविद्यौषधिबलात् ।
उपायैर्बहुभिः पत्नी, ममता क्रीडयत्यहो ॥ ४ ॥
एकः परभवे याति, जायते चैक एव हि ।
ममतोद्रेकतः सर्वं, सम्बन्धं कल्पयत्यथ ॥ ५ ॥
व्याप्नोति महतीं भूमिं, वटबीजाद्यथा वटः ।
तथैकममताबीजा-त्प्रपञ्चस्यापि कल्पना ॥ ६ ॥
माता पिता मे भ्राता मे, भगिनी वल्लभा च मे ।
पुत्राः सुता मे मित्राणी, ज्ञातयः संस्तुताश्च मे॥७॥
इत्येवं ममताव्याधिं, वर्द्धमानं प्रतिक्षणम् ।
जनः शक्नोति नोच्छेत्तुं,विना ज्ञानमहौषधम् ॥८॥

ममत्वेनैव निःशङ्क-मारम्भादौ प्रवर्तते ।
कालाकालसमुत्थायी, धनलोभेन धावति ॥ ९ ॥
स्वयं येषां च पोषाय, खिद्यते ममतावशः ।
इहामुत्र च ते न स्यु-स्त्राणाय शरणाय वा॥१०॥
ममत्वेन बहून् लोकान्, पुष्णात्येकोऽर्जितैर्धनैः ।
सोढा नरकदुःखानां तीव्राणामेक एव तु ॥११॥
ममतान्धो हि यन्नास्ति, तत्पश्यति न पश्यति ।
जात्यन्धस्तु यदस्त्येव-भेद इत्यनयोर्महान्॥१२॥
प्राणानभिन्नताध्यानात्, प्रेमभूम्ना ततोऽधिकां ।
प्राणापहां प्रियां मत्वा, मोदते ममतावशः॥१३॥
कुन्दान्यस्थीनि दशनान्, मुखं श्लेष्मगृहं विधुम् ।
मान्सग्रन्थी कुचौ कुम्भौ, हेम्नो वेत्ति ममत्ववान्१४
मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्, क्रियायामन्यदेव च ।
यस्यास्तामपि लोलाक्षीं, साध्वीं वेत्ति ममत्ववान्१५
या रोपयत्यकार्येऽपि, रागिणं प्राणसंशये ।
दुर्वृत्तां स्त्रीं ममत्वान्ध-स्तां मुग्धामेव मन्यते।१६।

चर्माच्छादितमांसास्थि-विण्मूत्रपिठरीष्वपि ।
वनितासु प्रियत्वं य-त्तन्ममत्वविजृम्भितम् ॥१७॥
लालयन् बालकं ताते-त्येवं ब्रूते ममत्ववान् ।
वेत्ति च श्लेष्मणा पूर्णा-मङ्गुलीममृताश्रिताम्।१८।
पङ्कार्द्रमपि निःशङ्का, सुतमङ्काच्च मुञ्चति ।
तदमेध्येऽपि मेध्यत्वं, जानात्यम्बा ममत्वतः।१९।
मातापित्रादिसम्बन्धोऽ-नियतोऽपि ममत्वतः ।
दृढभूमीभ्रमवतां, नैयत्येनावभासते ॥ २० ॥
भिन्नाः प्रत्येकमात्मानो, विभिन्नाः पुद्गला अपि।
शून्यः सन्सर्ग इत्येवं, यः पश्यति स पश्यति।२१।
अहन्ताममते स्वत्व-स्वीयत्वभ्रमहेतुके ।
भेदज्ञानात्पलायेते, रज्जुज्ञानादिवाहिभीः ॥२२॥
किमेतदिति जिज्ञासा, तत्त्वान्तज्ञानसन्मुखी ।
व्यासङ्गमेव नोत्थातुं, दत्ते क्व ममतास्थितिः२३
प्रियार्थिनः प्रियाप्राप्तिं, विना क्वापि यथा रतिः।
न तथा तत्त्वजिज्ञासो-स्तत्त्वप्राप्तिं विना क्वचित्२४

अत एव हि जिज्ञासां, विष्टम्भति ममत्वधीः।
विचित्राभिनयाक्रान्तः, सम्भ्रान्त इव लक्ष्यते।२५।

धृतो योगो न ममता, हता न समताऽऽदृता।
न च जिज्ञासितं तत्त्वं, गतं जन्म निरर्थकम्॥२६॥

जिज्ञासा च विवेकश्च, ममतानाशकावुभौ।
अतस्ताभ्यां निगृह्णीया-देनामध्यात्मवैरिणीम्।२७।

॥ इति ममतात्यागाधिकारः ॥ ८ ॥

त्यक्तायां ममतायां च, समता प्रथते स्वतः।
स्फटिके गलितोपाधौ, यथा निर्मलतागुणः ॥१॥

प्रियाप्रियत्वयोर्यार्थै-र्व्यवहारस्य कल्पना।
निश्चयात्तद्व्युदासेन, स्तैमित्यं समतोच्यते ॥२॥

तेष्वेव द्विषतः पुंस-स्तेष्वेवार्थेषु रज्यतः।
निश्चयात्किञ्चिदिष्टं वाऽ-निष्टं वा नैव विद्यते॥३॥

एकस्य विषयो यः स्या--त्स्वाभिप्रायेण पुष्टिकृत्।
अन्यस्य द्वेष्यतामेति, स एव मतिभेदतः ॥४॥

विकल्पकल्पितं तस्माद्-द्वयमेतन्न तात्त्विकम्।
विकल्पोपरमे तस्य, द्वित्वादिवदुपक्षयः ॥५॥

स्वप्रयोजनसंसिद्धिः, स्वायत्ता भासते यदा।
बहिरर्थेषु सङ्कल्प-समुत्थानं तदा हतं ॥६॥

लब्धे स्वभावे कण्ठस्थ-स्वर्णन्यायाद्भ्रमक्षये।
रागद्वेषानुपस्थानात्, समता स्यादनाहता ॥७॥

जगज्जीवेषु नो भाति, द्वैविध्यं कर्मनिर्मितम्।
यदा शुद्धनयस्थित्या, तदा साम्यमनाहतम् ॥८॥

स्वगुणेभ्योपि कौटस्थ्या-देकत्वाध्यवसायतः।
आत्मारामं मनो यस्य, तस्य साम्यमनुत्तरम्॥९॥

समतापरिपाके स्या-द्विषयग्रहशून्यता।
यया विशदयोगानां, वासीचन्दनतुल्यता॥१०॥

किं स्तुमः समतां साधो, या स्वार्थप्रगुणीकृता।
वैराणि नित्यवैराणा-मपि हन्त्युपतस्थुषाम्॥११॥

किं दानेन तपोभिर्वा, यमैश्च नियमैश्च किम्।
एकैव समता सेव्या, तरिः सन्सारवारिधौ ॥१२॥

दूरे स्वर्गसुखं मुक्ति–पदवी सा दवीयसी ।
मनःसंनिहितं दृष्टं, स्पष्टं तु समतासुखम् ॥१३॥
दृशोः स्मरविषं शुष्येत्, क्रोधतापः क्षयं व्रजेत् ।
औद्धत्यमलनाशः स्यात्, समतामृतमज्जनात्॥१४॥
जरामरणदावाग्नि–ज्वलिते भवकानने ।
सुखाय समतैकैव, पीयूषघनवृष्टिवत् ॥ १५ ॥
आश्रित्य समतामेकां, निर्वृता भरतादयः ।
न हि कष्टमनुष्ठान–मभूत्तेषां तु किञ्चन ॥१६॥
अर्गला नरकद्वारे, मोक्षमार्गस्य दीपिका ।
समता गुणरत्नानां, सङ्ग्रहे रोहणावनिः ॥ १७ ॥
मोहाच्छादितनेत्राणा–मात्मरूपमपश्यताम् ।
दिव्याञ्जनशलाकेव, समता दोषनाशकृत् ॥१८॥
क्षणं चेतः समाकृष्य, समता यदि सेव्यते ।
स्यात्तदा सुखमन्यस्य, यद्वक्तुं नैव पार्यते॥१९॥
कुमारी न यथा वेत्ति, सुखं दयितभोगजम् ।
न जानाति तथा लोको, योगिनां समतासुखम्॥२०॥
नतिस्तुत्यादिकाशंसा–शरस्तीव्रः स्वमर्म्मभित् ।
समतावर्मगुप्तानां, नार्त्तिकृन्नोपि जायते ॥२१॥
ग्रथितान्यपि कर्म्माणि, जन्मना कोटिकोटिभिः ।
तमान्सीव प्रभा भानोः, क्षिणोति समता क्षणात्॥२२॥
अन्यलिङ्गादिसिद्धाना–माधारः समतैव हि ।
रत्नत्रयफलप्राप्ति–र्यया स्याद्भावजैनता ॥ २३ ॥
ज्ञानस्यफलमेषैव, नयस्थानावतारिणः ।
चन्दनं वह्निनेव स्यात्, कुग्रहेण तु भस्म तत्॥२४॥
चारित्रपुरुषप्राणाः, समताख्या गता यदि ।
जनानुधावनावेश–स्तदा तन्मरणोत्सवः ॥ २५ ॥
सन्त्यज्य समतामेकां, स्याद्यत्कष्टमनुष्ठितम् ।
तदीप्सितकरं नैव, बीजमुप्तमिवोषरे ॥ २६ ॥
उपायः समतैवैका, मुक्तेरन्यः क्रियाभरः ।
तत्तत्पुरुषभेदेन, तस्या एव प्रसिद्धये ॥ २७ ॥
दिङ्मात्रदर्शने शास्त्र–व्यापारः स्यान्न दूरगः ।

१ ज्ञानस्याख्यातमेवैव इति पाठान्तरम् ।

अस्याः स्यादनुभवः पारं, सामर्थ्याख्योऽव्याहते२८
परस्मात् परमेषा य–न्निगूढं तत्त्वमात्मनः ।
तदध्यात्मप्रसादेन, कार्योऽस्यामेव निर्भरः॥२९॥

॥ इति समताधिकारः ॥ ९ ॥

परिशुद्धमनुष्ठानं, जायते समतान्वयात् ।
कतकक्षोदसङ्क्रान्तेः, कलुषं सलिलं यथा ॥ १ ॥
विषं गरोऽननुष्ठानं, तद्धेतुरमृतं परम् ।
गुरुसेवाद्यनुष्ठान–मिति पञ्चविधं जगुः ॥ २ ॥
आहारोपधिपूजर्द्धि–प्रभृत्याशंसया कृतम् ।
शीघ्रं सच्चित्तहन्तृत्वा–द्विषानुष्ठानमुच्यते ॥ ३ ॥
स्थावरं जङ्गमं चापि, तत्क्षणं भक्षितं विषम् ।
यथा हन्ति तथेदं स–च्चित्तमैहिकभोगतः॥ ४ ॥
दिव्यभोगाभिलाषेण, कालान्तरपरिक्षयात् ।
स्वादृष्टफलसम्पूर्ते–र्गरानुष्ठानमुच्यते ॥ ५ ॥
यथा कुद्रव्यसंयोग–जनितं गरसंज्ञितम् ।
विषं कालान्तरे हन्ति, तथेदमपि तत्त्वतः ॥६॥
निषेधायानयोरेव, विचित्रानर्थदायिनोः ।
सर्वत्रैवानिदानत्वं, जिनेन्द्रैः प्रतिपादितम् ॥ ७ ॥
प्रणिधानाद्यभावेन, कर्मानध्यवसायिनः ।
संमूर्छिमप्रवृत्त्याभ–मननुष्ठानमुच्यते ॥ ८ ॥
ओघसंज्ञात्र सामान्य–ज्ञानरूपा निबन्धनम् ।
लोकसंज्ञा च निर्दोष–सूत्रमार्गानुपेक्षिणी ॥ ९ ॥
न लोकं नापि सूत्रं नो, गुरुवाचमपेक्षते ।
अनध्यवसितं किञ्चित्–कुरुते चौघसंज्ञया ॥१०॥
शुद्धस्यान्वेषणे तीर्थो–च्छेदः स्यादिति वादिनाम् ।
लोकाचारादरश्रद्धा, लोकसंज्ञेति गीयते ॥ ११ ॥
शिक्षितादिपदोपेत–मप्यावश्यकमुच्यते ।
द्रव्यतो भावनिर्मुक्त–मशुद्धस्य तु का कथा॥१२॥
तीर्थोच्छेदभिया हन्ता–विशुद्धस्यैव चादरे ।
सूत्रक्रियाविलोपः स्या–द्गतानुगतिकत्वतः ॥१३॥
धर्मोद्यतेन कर्तव्यं, कृतं बहुभिरेव चेत् ।

तदा मिथ्यादृशां धर्मो, न त्याज्यः स्यात्कदाचन१४
तस्माद्गतानुगत्या यत्–क्रियते सूत्रवर्जितम् ।
ओघतो लोकतो वा, तदननुष्ठानमेव हि ॥१५॥
अकामनिर्जराङ्गत्वं, कायक्लेशादिहोदितम् ।
सकामनिर्जरा तु स्यात्, सोपयोगप्रवृत्तितः ॥१६॥
सदनुष्ठानरागेण, तद्धेतुर्मार्गगामिनाम् ।
एतच्च चरमावर्तेऽ–नाभोगादेर्विना भवेत् ॥१७॥
धर्मयौवनकालोऽयं, भवबालदशापरा ।
अत्रस्यात्सत्क्रियारागो-ऽन्यत्र चासत्क्रियादरः १८
भोगरागाद् यथा यूनो, बालक्रीडाऽखिला ह्रिये ।
धर्म्मे यूनस्तथा धर्म्म–रागेणासत्क्रिया ह्रिये॥१९॥
चतुर्थं चरमावर्त्ते, तस्माद्धर्म्मानुरागतः ।
अनुष्ठानं विनिर्दिष्टं, बीजादिक्रमसङ्गतम्॥ २० ॥
बीजं चेह जनान् दृष्ट्वा, शुद्धानुष्ठानकारिणः ॥
बहुमानप्रशंसाभ्यां, चिकीर्षा शुद्धगोचरा ॥२१॥
तस्या एवानुबन्धश्चा–कलङ्कः कीर्त्यतेऽङ्कुरः ।
तद्धेत्वन्वेषणा चित्रा, स्कंधकल्पा च वर्णिता॥२२॥
प्रवृत्तिस्तेषु चित्रा च, पत्रादिसदृशी मता ।
पुष्पं च गुरुयोगादि–हेतुसम्पत्तिलक्षणम् ॥२३॥
भावधर्म्मस्य सम्पत्ति–र्या च सद्देशनादिना ।
फलं तदत्र विज्ञेयं, नियमान्मोक्षसाधकम् ॥२४॥
सहजो भावधर्मो हि, शुद्धश्चन्दनगन्धवत् ।
एतद्गर्भमनुष्ठान–ममृतं सम्प्रचक्षते ॥ २५ ॥
जैनीमाज्ञां पुरस्कृत्य, प्रवृत्तं चित्तशुद्धितः ।
संवेगगर्भमत्यन्त–ममृतं तद्विदो विदुः ॥२६॥
शास्त्रार्थालोचनं सम्यक्, प्रणिधानं च कर्म्मणि ।
कालाद्यङ्गाविपर्यासो–ऽमृतानुष्ठानलक्षणम्॥२७॥
द्वयं हि सदनुष्ठानं, त्रयमत्रासदेव च ।
तत्रापि चरमं श्रेष्ठं, मोहोग्रविषनाशनात् ॥२८॥
आदरः करणे प्रीति–रविघ्नः सम्पदागमः ।
जिज्ञासा तज्ज्ञसेवा च, सदनुष्ठानलक्षणम् ॥२९॥
भेदैर्भिन्नं भवेदिच्छा–प्रवृत्तिस्थिरसिद्धिभिः ।

चतुर्विधमिदं मोक्ष–योजनाद्योगसंज्ञितम् ॥३० ॥
इच्छा तद्वत्कथा प्रीति–युक्ताविपरिणामिनी ।
प्रवृत्तिः पालनं सम्यक्, सर्वत्रोपशमान्वितम्॥३१॥
सत्क्षयोपशमोत्कर्षा–दतिचारादिचिन्तया ।
रहितं तु स्थिरं सिद्धिः, परेषामर्थसाधकम् ॥३२॥
भेदा इमे विचित्राः स्युः, क्षयोपशमभेदतः ।
श्रद्धाप्रीत्यादियोगेन, भव्यानां मार्गगामिनाम्३३
अनुकम्पा च निर्वेदः, संवेगः प्रशमस्तथा ।
एतेषामनुभावाः स्यु–रिच्छादीनां यथाक्रमम्।३४।
कायोत्सर्गादिसूत्राणां, श्रद्धामेधादिभावतः ।
इच्छादियोगे साफल्यं, देशसर्वव्रतस्पृशाम्॥३५॥
गुडखण्डादिमाधुर्य–भेदवत् पुरुषान्तरे ।
भेदेऽपिच्छादिभावानां, दोषो नार्थान्वयादिह।३६
येषां नेच्छादिलेशोपि, तेषां त्वेतत्समर्पणे ।
स्फुटो महामृषावाद, इत्याचार्याः प्रचक्षते ॥३७॥
उन्मार्गोत्थापनं बाढ–मसमञ्जसकारणे ।
भावनीयमिदं तत्त्वं, जानानैर्योगविंशिकाम्॥३८॥
त्रिधा तत्सदनुष्ठान–मादेयं शुद्धचेतसा ।
ज्ञात्वा समयसद्भाव, लोकसंज्ञा विहाय च॥३९॥

॥ इति सदनुष्ठानाधिकारः ॥ १० ॥

उचितमाचरणं शुभमिच्छतां, प्रथमतो मनसः खलु शोधनम् ॥ गदवतां ह्यकृते मलशोधने, कमुपयोगमुपैतु रसायनम् ॥ १ ॥ परजने प्रसभं किमु रज्यति, द्विषति वा स्वमनो यदि निर्मलम्॥ विरहिणामरतेर्जगतो रते–रपि च का विकृति–र्विमले विधौ ॥ २॥ रुचितमाकलयन्ननुपस्थितं, स्वमनसैव हि शोचति मानवः ॥ उपनते स्मयमानमुखः पुन–र्भवति तत्र परस्य किमुच्यताम् ॥ ३ ॥ चरणयोगघटान्प्रविलोठयन्, शमरसं सकलं विकिरत्यधः॥ चपल एष मनःकपिरुच्चकै, रसवणिग् विदधातु मुनिस्तु किं ॥ ४ ॥ सतत–

कुत्सितसंयमभूतलो–त्थितरजोनिकरैः प्रथयन्तमः॥ अतिदृढैश्च मनस्तुरगो गुणै–रपि नियन्त्रित एव न तिष्ठति ॥ ५ ॥ जिनवचोधनसारमलिम्लुचः, कुसुमसायकपावकदीपकः॥ अहह कोपि मनःपवनो बली, शुभमतिद्रुमसन्ततिभङ्गकृत् ॥ ६ ॥ चरण-गोपुरभङ्गपरः स्फुर–त्समयबोधतरूनपि पातयन्॥ भ्रमति यद्यतिमत्तमनोगजः, क कुशलं शिवराजपथे तदा ॥ ७ ॥ व्रततरून्प्रगुणीकुरुते जनो, दहति दुष्टमनोदहनः पुनः॥ननु परिश्रम एष विशेषवान्, क भविता सुगुणोपवनोदये ॥ ८ ॥ अनिगृहीतमना विदधत्परां, न वपुषा वचसा च शुभक्रियाम् ॥ गुणमुपैति विराधनयाऽनया, बत दुरन्तभवभ्रममञ्चति ॥ ९ ॥ अनिगृहीतमनाः कुविकल्पतो, नरकमृच्छति तन्दुलमत्स्यवत् ॥ इयमभक्ष्यजा तदजीर्णता–ऽनुपनतार्थविकल्पकदर्थना ॥ १० ॥ मनसि लोकतरे विपरीततां, वचननेत्रकरेङ्गितगोपना ॥ व्रजति धूर्ततया ह्यनयाखिलं, निबिडदम्भपरैर्मुषितं जगत् ॥११॥ मनस एव ततः परिशोधनं, नियमतो विदधीत महामतिः ॥ इदमभेषजसंवननं मुनेः, परपुमर्थरतस्य शिवश्रियः॥ १२ ॥ प्रवचनाब्जविलासरविप्रभा, प्रशमनीरतरङ्गतरङ्गिणी ॥ हृदयशुद्धिरुदीर्णमदज्वर–प्रसरनाशविधौ परमौषधम् ॥१३॥ अनुभवामृतकुण्डमनुत्तर-व्रतमरालविलासपयोजिनी ॥ सकलकर्मकलङ्कविनाशिनी, मनस एव हि शुद्धिरुदाहृता ॥ १४ ॥ प्रथमतो व्यवहारनयस्थितोऽ–शुभविकल्पनिवृत्तिपरो भवेत् ॥ शुभविकल्पमयव्रतसेवया, हरति कण्टक एव हि कण्टकम् ॥ १५ ॥ विषमधीत्य पदानि शनैः शनै–र्हरति मन्त्रपदावधि मान्त्रिकः ॥ भवति देशनिवृत्तिरपि स्फुटा, गुणकरी प्रथमं मनसस्तथा ॥ १६ ॥ च्युतमसद्विषयव्यवसायतो, लगति यत्र मनोऽ-

विकसौष्ठवात् ॥ प्रतिकृतिः पदमात्मवदेव वा,
तदवलम्बनमत्र शुभं मतम् ॥ १७ ॥ तदनु
काचन निश्चयकल्पना, विगलितव्यवहारपदावधिः
॥ न किमपीति विवेचनसन्मुखी, भवति सर्वनि-
वृत्तिसमाधये ॥ १८ ॥ इह हि सर्वबहिर्विषयच्युतं,
हृदयमात्मनि केवलमागतम् ॥ चरणदर्शनबोध-
परम्परा–परिचितं प्रसरत्यविकल्पकम् ॥ १९ ॥
तदिदमन्यदुपैत्यधुनापि नो, नियतवस्तुविलास्यपि
निश्चयात् ॥ क्षणमसक्रममुदीतनिसर्गधी–हृतबहि-
र्ग्रहमन्तरुदाहृता ॥ २० ॥ कृतकषायजयः सग-
भीरिम, प्रकृतिशान्तमुदात्तमुदारधीः ॥ समनुगृह्य
मनोऽनुभवत्यहो, गलितमोहतमः परमं महः ॥२१
गलितदुष्टविकल्पपरम्परं, धृतविशुद्धिः मनो भव-
तीदृशम् ॥ धृतिमुपेत्य ततश्च महामतिः, समधि-
गच्छति शुभ्रयशःश्रियम् ॥ २२ ॥

॥ इति मनःशुद्ध्यधिकारः ॥ ११ ॥

मनःशुद्धिश्च सम्यक्त्वे, सत्येव परमार्थतः ।
तद्विना मोहगर्भा सा, प्रत्यपायानुबन्धिनी ॥१॥
सम्यक्त्वसहिता एव–शुद्धा दानादिकाः क्रियाः ।
तासां मोक्षफले प्रोक्ता, यदस्य सहकारिता ॥२॥
कुर्वाणोऽपि क्रियां ज्ञाति–धनभोगांस्त्यजन्नपि ।
दुःखस्योरो ददानोऽपि, नान्धो जयति वैरिणम् ३
कुर्वन्निवृत्तिमप्येवं, कामभोगांस्त्यजन्नपि ।
दुःखस्योरो ददानोऽपि, मिथ्यादृष्टिर्न सिध्यति ।४।
कनीनिकेव नेत्रस्य, कुसुमस्येव सौरभम् ।
सम्यक्त्वमुच्यते सारः, सर्वेषां धर्म्मकर्म्मणाम् ।५।
तत्त्वश्रद्धानमेतच्च, गदितं जिनशासने ।
सर्वे जीवा न हन्तव्याः, सूत्रे तत्त्वमितीष्यते ॥६॥
शुद्धो धर्मोऽयमित्येत–द्धर्म्मरुच्यात्मकं, स्थितम् ।
शुद्धानामिदमन्यासां, रुचीनामुपलक्षणम् ॥ ७ ॥
अथवेदं यथा तत्त्व–माज्ञयैव तथाऽखिलम् ।
नवानामपि तत्त्वाना–मिति श्रद्धोदितार्थतः ॥८॥

इहैव प्रोच्यते शुद्धा-ऽहिंसा वा तत्त्वमित्यतः ।
सम्यक्त्वं दर्शितं सूत्र-प्रामाण्योपगमात्मकम् ॥९॥
शुद्धाऽहिंसोक्तितः सूत्र-प्रामाण्यं तत एव च ।
अहिंसाशुद्धधीरेव-मन्योन्याश्रयभीर्ननु ॥ १० ॥
नैवं यस्मादहिंसायां, सर्वेषामेकवाक्यता ।
तच्छुद्धतावबोधश्च, सम्भवादिविचारणात् ॥११॥
यथाऽहिंसादयः पञ्च, व्रतधर्मयमादिभिः ।
पदैः कुशलधर्माद्यैः, कथ्यन्ते स्वस्वदर्शने ॥१२॥
प्राहुर्भागवतास्तत्र, व्रतोपव्रतपञ्चकम् ।
यमांश्च नियमान् पाशु-पता धर्मान् दशाभ्यधुः १३
अहिंसा सत्यवचन-मस्तैन्यं चाप्यकल्पना ।
ब्रह्मचर्यं तथाक्रोधो, ह्यार्जवं शौचमेव च ॥१४॥
सन्तोषो गुरुशुश्रूषा, इत्येते दश कीर्तिताः ।
निगद्यन्ते यमाः सांख्यै-रपि व्यासानुसारिभिः ॥१५
अहिंसा सत्यमस्तैन्यं, ब्रह्मचर्यं तुरीयकम् ।
पञ्चमो व्यवहारश्चे-त्येते पञ्च यमाः स्मृताः ॥१६॥

अक्रोधो गुरुशुश्रूषा, शौचमाहारलाघवम् ।
अप्रमादश्च पञ्चैते, नियमाः परिकीर्तिताः ॥१७॥
बौद्धैः कुशलधर्माश्च, दशेष्यन्ते यदुच्यते ।
हिन्सास्तेयान्यथाकामं, पैशुन्यं परुषानृतम् ॥१८॥
सम्भिन्नालापव्यापाद-मभिध्यादृग्विपर्ययम् ।
पापकर्मेति दशधा, कायवाङ्मानसैस्त्यजेत् ॥१९॥
ब्रह्मादिपदवाच्यानि, तान्याहुर्वैदिकादयः ।
अतः सर्वैकवाक्यत्वा-द्धर्मशास्त्रमदोऽर्थकम् ॥२०॥
क्व चैतत्सम्भवो युक्त, इति चिन्त्यं महात्मना ।
शास्त्रं परीक्षमाणेना-व्याकुलेनातरात्मना ॥२१॥
प्रमाणलक्षणादेस्तु, नोपयोगोऽत्र कश्चन ।
तद्विषयेऽनवस्थाना-दन्यथार्थस्थितेर्यतः ॥२२॥
प्रसिद्धानि प्रमाणानि, व्यवहारश्च तत्कृतः ।
प्रमाणलक्षणस्योक्तौ, ज्ञायते न प्रयोजनम् ॥२३॥
तत्रात्मा नित्य एवेति, येषामेकान्तदर्शनम् ।
हिन्सादयः कथं तेषां, कथमप्यात्मनोऽव्ययात् २४

मनोयोगविशेषस्य, ध्वंसो मरणमात्मनः ।
हिंसा तच्चेन्न तत्त्वस्य, सिद्धेरर्थसमाजतः॥२५॥
नैति बुद्धिगता दुःखो–त्पादरूपेयमौचितीम् ।
पुंसि भेदाग्रहात्तस्याः, परमार्थाऽव्यवस्थितेः॥२६॥
न च हिंसापदं नाश–पर्यायं कथमप्यहो ।
जीवस्यैकान्तनित्यत्वेऽ–नुभवाबाधकं भवेत्॥२७॥
शरीरेणापि सम्बन्धो, नित्यत्वेऽस्य न सम्भवी ।
विभुत्वे नैव संसार, कल्पितः स्यादसंशयम्।२८।
आत्मक्रियां विना च स्या–न्मिताणुग्रहणं कथम् ।
कथं संयोगभेदादि–कल्पना चापि युज्यते॥२९॥
अदृष्टाद्देहसंयोगः, स्यादन्यतरकर्म्मजः ।
इत्थं जन्मोपपत्तिश्चे–न्न तद्योगाविवेचनात्॥३०॥
कथञ्चिन्मूर्ततापत्ति–र्विना वपुरसङ्गमात् ।
व्यापारयोगतश्चैव, यत्किञ्चित्तदिदं जगुः ॥३१॥
निःक्रियोऽसौ ततो हन्ति, हन्यते वा न जातुचित्।
कञ्चित्केनचिदित्येवं, न हिंसास्योपपद्यते॥३२॥

अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादीनामसम्भवः ।
नाशहेतोरयोगेन, क्षणिकत्वस्य साधनात् ॥३३॥
न च सन्तानभेदस्य, जनको हिंसको भवेत् ।
सांवृतत्वादनन्यत्वात्, भावत्वनियतं हि तत्।३४।
नरादिः क्षणहेतुश्च, शूकरादेर्न हिंसकः ।
शूकरान्त्यक्षणेनैव, व्यभिचारप्रसङ्गतः ॥ ३५ ॥
अनन्तरक्षणोत्पादे, बुद्धलुब्धकयोस्तुला ।
नैव तद्विरतिः क्वापि, ततः शास्त्राद्यसङ्गतिः ॥३६॥
घटन्ते न विनाऽहिंसां, सत्यादीन्यपि तत्त्वतः ।
एतस्या वृत्तिभूतानि, तानि यद्भगवान् जगौ ।३७।
मौनीन्द्रे च प्रवचने, युज्यते सर्वमेव हि ।
नित्यानित्ये स्फुटं देहा–द्भिन्नाभिन्ने तथात्मनि।३८।
आत्मा द्रव्यार्थतो नित्यः, पर्यायार्थाद्विनश्वरः ।
हिनस्ति हन्यते तत्त–त्फलान्यप्यधिगच्छति॥३९॥
इह चानुभवः साक्षी, व्यावृत्त्यन्वयगोचरः ।
एकान्तपक्षपातिन्यो, युक्तयस्तु मिथो हताः॥४०॥

पीडाकर्तृत्वतो देह—व्यापत्त्या दुष्टभावतः ।
त्रिधा हिन्सागमे प्रोक्ता, नहीत्थमपहेतुका ॥४१॥
हन्तुर्जीप्रति को दोषो, हिन्सनीयस्य कर्म्मणि ।
प्रसक्तिस्तदभावे चा—न्यत्रापीति मुधा वचः ॥४२॥
हिन्साकर्म्मविपाकेयं, दुष्टाशयनिमित्तता ।
हिन्सकत्वं न तेनेदं, वैद्यस्य स्याद्रिपोरिव ॥४३॥
इत्थं सदुपदेशादे—स्तन्निवृत्तिरपि स्फुटा ।
सोपक्रमस्य पापस्य, नाशात्स्वाशयशुद्धितः ॥४४॥
अपवर्गतरोर्बीजं, मुख्याऽहिन्सेयमुच्यते ।
सत्यादीनि व्रतान्यत्र, जायन्ते पल्लवा नवाः ॥४५॥
अहिन्सासम्भवश्चेत्थं, दृश्यतेऽत्रैव शासने ।
अनुबन्धादिसंशुद्धि—रप्यत्रैवास्ति वास्तवी ॥४६॥
हिन्साया ज्ञानयोगेन, सम्यग्दृष्टेर्महात्मनः ।
तप्तलोहपदन्याम—तुल्याया नानुबन्धनम् ॥४७॥
सतामस्याश्च कस्याश्चिद्, यतनाभक्तिशालिनाम् ।
अनुबन्धो ह्यहिन्साया, जिनपूजादिकर्म्मणि ॥४८॥

हिन्सानुबन्धिनी हिन्सा, मिथ्यादृष्टेस्तु दुर्मतेः ।
अज्ञानशक्तियोगेन, तस्याहिन्सापि तादृशी ॥४९॥
येन स्याज्जिह्नवादीनां, दिविषद्दुर्गतिः क्रमात् ।
हिन्सैव महती तिर्यग्—नरकादिभवान्तरे ॥५०॥
साधूनामप्रमत्तानां, सा चाहिन्सानुबन्धिनी ।
हिन्सानुबन्धविच्छेदाद्—गुणोत्कर्षो यतस्ततः ॥५१॥
मुग्धानामियमज्ञत्वात्, सानुबन्धा न कर्हिचित् ॥
ज्ञानोद्रेकाप्रमादाभ्या—मस्या यदनुबन्धनम् ॥५२॥
एकस्यामपि हिन्साया—मुक्तं सुमहदन्तरम् ।
भाववीर्यादिवैचित्र्या—दहिन्सायां च तत्तथा ॥५३॥
सह कालान्तरे चैत—द्विपाकेनापि भिन्नता ।
प्रतिपक्षान्तराश्लेषात्, तथाशक्तिनियोगतः ॥५४॥
हिन्साप्युत्तरकालीन—विशिष्टगुणसङ्क्रमात् ।
त्यक्ताविध्यनुबन्धत्वा—दहिन्सैवातिभक्तितः ॥५५॥
ईदृग्भङ्गशतोपेताऽ—हिन्सा यत्रोपवर्ण्यते ।
सर्वांशपरिशुद्धं त—त्प्रमाणं जिनशासनम् ॥५६॥

अर्थोऽयमपरोऽनर्थ, इति निर्द्धारणं हृदि ।
आस्तिक्यं परमं चिन्हं, सम्यक्त्वस्य जगुर्जिनाः॥५७
शमसम्वेगनिर्वेदा--नुकम्पाभिः परिष्कृतम् ।
दधतामेतदच्छिन्नं, सम्यक्त्वं स्थिरतां व्रजेत्॥५८॥

॥ इति सम्यक्त्वाधिकारः ॥ १२ ॥

मिथ्यात्वत्यागतः शुद्धं, सम्यक्त्वं जायतेऽङ्गिनाम्।
अतस्तत्परिहाराय, यतितव्यं महात्मना ॥ १ ॥
नास्ति नित्यो न कर्ता च, न भोक्तात्मा न निर्वृतः।
तदुपायश्च नेत्याहु--र्मिथ्यात्वस्य पदानि षट्॥२॥
एतैर्यस्माद्भवेच्छुद्ध-व्यवहारविलक्षणम् ।
अयमेव च मिथ्यात्व-ध्वंसी सदुपदेशतः ॥३॥
नास्तित्वादिग्रहे नैवो-पदेशो नोपदेशकः ।
ततः कस्योपकारः स्या-त्सन्देहादिव्युदासतः॥४॥
येषां निश्चय एवेष्टो, व्यवहारस्तु संगतः ।
विप्राणां म्लेच्छभाषेव, स्वार्थमात्रोपदेशनात्॥५॥

यथा केवलमात्मानं, जानानः श्रुतकेवली ।
श्रुताभिभिन्नुयात्सर्वं, श्रुतं च व्यवहारतः ॥ ६ ॥
निश्चयार्थोऽत्र नो साक्षा-द्वक्तुं केनापि पार्यते ।
व्यवहारो गुणद्वारा, तदर्थावगमक्षमः ॥ ७ ॥
प्राधान्यं व्यवहारे चे-त्तत्तेषां निश्चये कथम् ।
परार्थस्वार्थते तुल्ये, शब्दज्ञानात्मनोर्द्वयोः ॥ ८ ॥
प्राधान्याद्व्यवहारस्य, ततस्तच्छेदकारिणाम् ।
मिथ्यात्वरूपतैतेषां, पदानां परिकीर्तिता ॥ ९ ॥
नास्त्येवात्मेति चार्वाकः, प्रत्यक्षानुपलम्भतः ।
अहन्ताव्यपदेशस्य, शरीरेणोपपत्तितः ॥ १० ॥
मद्याङ्गेभ्यो मदव्यक्तिः, प्रत्येकमसती यथा ।
मिलितेभ्यो हि भूतेभ्यो, ज्ञानव्यक्तिस्तथा मता ११
राजरङ्कादिवैचित्र्य-मपि नात्मबलाहितम् ।
स्वाभाविकस्य भेदस्य, ग्रावादिष्वपि दर्शनात्॥१२॥
वाक्यैर्न गम्यते चात्मा, परस्परविरोधिभिः ।
दृष्टवान्न च कोऽप्येनं, प्रमाणं यद्वचो भवेत् १३॥

आत्मनं परलोकं च, क्रियां च विविधां वदन् ।
भोगेभ्यो भ्रंशयत्युच्चै-र्लोकचित्तं प्रतारकः॥१४॥
त्याज्यास्तस्मैहिकाः कामाः, कार्या नानागतस्पृहा।
भस्मीभूतेषु भूतेषु, वृथा प्रत्यागतिस्पृहा ॥१५॥
तदेतद्दर्शनं मिथ्या, जीवः प्रत्यक्ष एव यत् ।
गुणानां मन्वयादीनां, प्रत्यक्षाणाममेदतः॥१६॥
न चाहम्प्रत्ययादीनां, शरीरस्यैव धर्म्मता ।
नेत्रादिग्राह्यतापत्ते-र्नियतं गौरतादिवत् ॥ १७ ॥
शरीरस्यैव चात्मत्वे, नानुभूतस्मृतिर्भवेत् ।
बालत्वादिदशाभेदा-दस्यैकस्यानवस्थिते:॥१८॥
नात्माङ्गं विगमेप्यस्य, तल्लब्धानुस्मृतिर्यतः ।
व्यये गृहगवाक्षस्य, तल्लब्धार्थाधिगन्तृवत् ॥१९॥
न दोषः कारणात्कार्ये, वासनासङ्क्रमाच्च न ।
भ्रूणस्य स्मरणापत्ते-रम्बानुभवसङ्क्रमात् ॥ २० ॥
नोपादानादुपादेय-वासनास्थैर्यदर्शने ।
करादेरन्यथात्वेना-योग्यत्वात्तेरणुस्थितौ ॥ २१ ॥
भूताङ्गेभ्यो मदव्यक्ति-रपि नो मेलकं विना ।
ज्ञानव्यक्तिस्तथा भाव्याऽन्यथा सा सर्वदा भवेत्॥
राजरङ्कादिवैचित्र्य-मप्यात्मकृतकर्मजम् ।
सुखदुःखादिसन्वित्ति-विशेषो नान्यथा भवेत्।२३
आगमादप्यते चात्मा, दृष्टेष्टार्थाविरोधिनः ।
तदुक्ता सर्वविच्चैनं, दृष्टवान्वीतकश्मलः ॥ २४ ॥
अभ्रान्तानां च विफला, नामुष्मिकाय: प्रवृत्तयः ।
परवञ्चनहेतोः कः, स्वात्मानमवसादयेत् ॥२५॥
सिद्धिः स्थाण्वादिवद्व्यक्ता, सन्शयादेव चात्मनः।
असौ खरविषाणादौ, व्यस्तार्थविषयः पुनः॥२६॥
अजीव इति शब्दश्च, जीवसत्तानियन्त्रितः ।
असतो न निषेधो य-त्संयोगादिनिषेधनात् ।२७।
संयोगः समवायश्च, सामान्यं च विशिष्टता ।
निषिध्यते पदार्थानां, त एव न तु सर्वथा॥२८॥
शुद्धं व्युत्पत्तिमज्जीव-पदं सार्थं घटादिवत् ।
तदर्थश्च शरीरं नो, पर्यायपदभेदतः ॥ २९ ॥

आत्मन्यनवस्थितेस्त्याज्यं, तच्चार्वाकदर्शनम् ।
पापाः किलैतदालापाः, सद्व्यापारविरोधिनः ॥३०॥
ज्ञानक्षणावलीरूपो, नित्यो नात्मेति सौगताः ।
क्रमाक्रमाभ्यां नित्यत्वे, युज्यतेऽर्थक्रिया न हि ॥३१॥
स्वभावहानितो ध्रौव्यं, क्रमेणार्थक्रियाकृतौ ।
अक्रमेण च तद्भावे, युगपत्सर्वसम्भवः ॥ ३२ ॥
क्षणिके तु न दोषोऽस्मिन्. कुर्वद्रूपविशेषिणे ।
ध्रुवेक्षणोत्थतृष्णाया. निवृत्तेश्च गुणो महान् ॥३३॥
मिथ्यात्ववृद्धिकृन्नूनं, तदेतदपि दर्शनम् ।
क्षणिके कृतहानिर्य-स्तथात्मन्यकृतागमः ॥३४॥
एकद्रव्यान्वयाभावा-द्वासनासंक्रमश्च न ।
पौर्वापर्यं हि भावानां, सर्वत्रातिप्रसक्तिमत् ॥३५॥
कुर्वद्रूपविशेषे च, न प्रवृत्तिर्न वाऽनुमा ।
अनिश्चयात्तद्व्याप्यस्य, तथा चोदयतो जगौ ॥३६॥
न वैजात्यं विना तत् स्या-न्न तस्मिन्ननुमा भवेत् ।
विना तेन न तत्सिद्धि-र्नाध्यक्षं निश्चयं विना ॥३७॥
एकतााप्रत्यभिज्ञानं, क्षणिकत्वं च बाधते ।
योऽहमन्वभवं सोऽहं, स्मरामीत्यवधारणात् ॥३८॥
नास्मिन्विषयबाधो यत्, क्षणिकेऽपि यथैकता ।
नानाज्ञानान्वये तद्वत्, स्थिरे नानाक्षणान्वये ॥३९॥
नानाकार्यैककरण-स्वभावत्वे च विरुध्यते ।
स्याद्वादसन्निवेशेन, नित्यत्वेऽर्थक्रिया न हि ॥४०॥
नीलादावप्यतद्भेद-शक्तयः सुवचाः कथम् ॥
परेणापि हि नानेक-स्वभावोपगमं विना ॥४१॥
ध्रुवेक्षणेऽपि न प्रेम, निवृत्तमनुपप्लवात् ।
ग्राह्याकार इव ज्ञाने, गुणस्तन्मात्र दर्शने ॥ ४२ ॥
प्रत्युतानित्यभावे हि, स्वतः क्षणजनुर्धिया ।
हेत्वनादरतः सर्व-क्रियाविफलता भवेत् ॥४३॥
तस्मादिदमपि त्याज्य-मनित्यत्वस्य दर्शनम् ।
नित्यसत्यचिदानन्द-पदसंसर्गमिच्छता ॥४४॥
न कर्ता नापि भोक्तात्मा, कापिलानां तु दर्शने ।
जन्यधर्माश्रयो नायं, प्रकृतिः परिणामिनी ॥४५॥

प्रथमः परिणामोऽस्या, बुद्धिर्धर्मादिकाऽन्विता ।
ततोऽहङ्कारतन्मात्रे-न्द्रियभूतोदयः क्रमात्॥४६॥
द्रूपपुरुषो बुद्धेः, सिध्ये चैतन्यमानतः ।
सिद्धिस्तस्या अविषयाऽ-वच्छेदनियमान्वितः॥४७॥
हेतुत्वे पुंस्प्रकृत्यर्थे-न्द्रियाणामत्र निर्वृतिः ।
दृष्टादृष्टविभागश्च व्यासङ्गश्च न युज्यते ॥ ४८ ॥
स्वप्ने व्याघ्रादिसङ्कल्पा-न्नरत्वानभिमानतः ।
अहङ्कारश्च नियत-व्यापारः परिकल्प्यते ॥ ४९ ॥
तन्मात्रादिक्रमस्तस्मा-त्प्रपञ्चोत्पत्तिहेतवे ।
इत्थं बुद्धिर्जगत्कर्त्री, पुरुषो न विकारभाक्॥५०॥
पुरुषार्थोपरागौ द्वौ, व्यापारावेश एव च ।
अत्रांशौ वेद्म्यहं वस्तु, करोमीति च धीस्ततः॥५१
चेतनोऽहं करोमीति, बुद्धेर्भेदाग्रहात्स्मयः ।
एतन्नाशेऽनवच्छिन्नं, चैतन्यं मोक्ष इष्यते॥५२॥
कर्तृबुद्धिगते दुःख-सुखे पुंस्युपचारतः ।
नरनाथे यथा भृत्य-गतौ जयपराजयौ॥ ५३ ॥
कर्ता भोक्ता च नो तस्मा-दात्मा नित्यो निरञ्जनः
अध्यासादन्यथाबुद्धि-स्तथा चोक्तं महात्मना॥५४॥
प्रकृतेः क्रियमाणानि, गुणैः कर्माणि सर्वथा ।
अहङ्कारविमूढात्मा, कर्ताहमिति मन्यते ॥५५॥
विचार्यमाणं नो चारु, तदेतदपि दर्शनम् ।
कृतिचैतन्ययोर्व्यक्तं, सामानाधिकरण्यतः ॥५६॥
बुद्धिः कर्त्री च भोक्त्री च, नित्या चेन्नास्ति निर्वृतिः।
अनित्या चेन्न संसारः, प्राग्धर्मादेरयोगतः ॥५७॥
प्रकृतावेव धर्मादि-स्वीकारे बुद्धिरेव का ।
सुवचश्च घटादौ स्या-दीदृग्धर्म्मान्वयस्तथा॥५८॥
कृतिभोगौ च बुद्धे-श्चेद्बन्धो मोक्षश्च नात्मनः ।
ततश्चात्मानमुद्दिश्य, कूटमेतद्यदुच्यते ॥ ५९ ॥
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र यत्राश्रमे रतः ।
जटी मुण्डी शिखी चापि, मुच्यते नात्र संशयः॥६०

---

१ ऽवच्छेदनियमभञ्जित इति वा पाठः ।

१. भवबन्धनात् इति वा पाठः ।

श्रीअध्यात्मसारे तृतीय प्रबंधः ॥१६॥

अधीत्य किञ्चिच्च निशम्य किञ्चि-दसद्ग्रहात्पण्डि-
तमानिनो ये। मुखं मुखं चुम्बितमस्तु वाचो,
लीलारहस्यं तु न तैर्जगाहे ॥ ३ ॥ असद्ग्रहोत्स-
र्पदतुच्छदर्प-सोपानशतान्धीकृतमुग्धलोकैः। वि-
डम्बिता हन्त जडैर्वितण्डा-पाण्डित्यकण्डूलतया
त्रिलोकी ॥ ४ ॥ विधोर्विवेकस्य न यत्र दृष्टि-
स्तमोघनं तत्त्वरविर्विलीनः। अशुक्लपक्षस्थितिरेष
नून-मसद्ग्रहः कोऽपि कुहूविलासः ॥ ५ ॥
कुतर्कदात्रेण लुनाति तत्त्व-वल्लीं रसात्सिञ्चति
दोषवृक्षम्। क्षिपत्यधः स्वादुफलं शमाख्य-मसद्-
ग्रहच्छन्नमतिर्मनुष्यः ॥ ६ ॥ असद्ग्रहग्रावमये
हि चित्ते, न क्वापि सद्भावरसप्रवेशः। इहाङ्कुर-
श्चित्तविशुद्धबोधः, सिद्धान्तवाचां बत कोऽपराधः
॥ ७ ॥ व्रतानि चीर्णानि तपोऽपि तप्तं, कृता
प्रयत्नेन च पिण्डशुद्धिः। अभूत्फलं यत्तु न
निन्हवाना-मसद्ग्रहस्यैव हि सोऽपराधः ॥ ८ ॥

स्थालं स्वबुद्धिः सुगुरोश्च दातु-रुपस्थिता काञ्चन
मोदकाली। असद्ग्रहः कोऽपि गलेग्रहीता, तथापि
भोक्तुं न ददाति दुष्टः ॥ ९ ॥ गुरुप्रसादीक्रिय-
माणमर्थं, गृह्णाति नासद्ग्रहवान्स्ततः किम्। द्राक्षा
हि साक्षादुपनीयमानाः, क्रमेलकः कण्टकभुङ् न
भुङ्क्ते ॥१०॥ असद्ग्रहात्पामरसङ्गतिं ये, कुर्वन्ति
तेषां न रतिर्बुधेषु। विष्टासु पुष्टाः किल वायसा
नो, मिष्टान्ननिष्ठाः प्रसभं भवन्ति ॥११॥ नियो-
जयत्येव मतिं न युक्तौ, युक्तिं मतौ यः प्रसभं
नियुंक्ते। असद्ग्रहादेव न कस्य हास्योऽ—जछे
घटारोपणमादधानः ॥ १२ ॥ असद्ग्रहो यस्य
गतो न नाशं, न दीयमानं श्रुतमस्य शस्यम्।
न नाम वैकल्यकलङ्कितस्य, प्रौढा प्रदातुं घटते
नृपश्रीः ॥ १३ ॥ आमे घटे वारि धृतं यथा
स—द्विनाशयेत्स्वं च घटं च सद्यः। असद्ग्रह-
ग्रस्तमतेस्तथैव, श्रुतात्प्रदत्तादुभयोर्विनाशः ॥१४॥

असद्ग्रहत्यागाधिकारः ॥३६॥

असद्ग्रहग्रस्तमतेः प्रदत्ते, हितोपदेशं खलु यो विमूढः। शुनीशरीरे स महोपकारी, कस्तूरिकालेपनमादधाति ॥ १५ ॥ कष्टेन लब्धं विशदागमार्थं, ददाति योऽसद्ग्रहदूषिताय। स खिद्यते यत्नशतोपनीतं, बीजं वपन्नूषरभूमिदेशे ॥१६॥ शृणोति शास्त्राणि गुरोस्तदाज्ञां, करोति नासद्ग्रहवान् कदाचित्। विवेचकत्वं मनुते त्वसार-ग्राही भुवि स्वस्य च चालनीवत् ॥१७॥ दम्भाय चातुर्यमघाय शास्त्रं, प्रतारणाय प्रतिभापटुत्वम्। गर्वाय धीरत्वमहो गुणाना-नामसद्ग्रहस्थे विपरीतसृष्टिः ॥ १८ ॥ असद्ग्रहस्थेन समं समन्तात्सौहार्दभृद्दुःखमवैति तादृक्। उपैति यादृक्कदलीकुवृक्ष-स्फुटत्रुटत्कण्टककोटिकीर्णा ॥१९॥ विद्या विवेको विनयो विशुद्धिः, सिद्धान्तवाल्लभ्यमुदारता च। असद्ग्रहाद्यान्ति विनाशमेते, गुणास्तृणानीव कणाद्दवाग्नेः ॥२०॥ स्वार्थः प्रियो नो गुणवांस्तु कश्चि-न्मूढेषु मैत्री न तु तत्त्ववित्सु। असद्ग्रहापादितविभ्रमाणां, स्थितिः किलासावधमाधमानाम् ॥ २१ ॥ इदं विदंस्तत्त्वमुदारबुद्धि-रसद्ग्रहं यस्तृणवज्जहाति। जहाति नैनं कुलजेव योषिद्-गुणानुरक्ता दयितं यशःश्रीः ॥ २२ ॥

॥ इत्यसद्ग्रहत्यागाधिकारः ॥ १४ ॥

असद्ग्रहव्ययाद्वान्त-मिथ्यात्वविषविप्रुषः।
सम्यक्त्वशालिनोऽध्यात्म-शुद्धेर्योगः प्रसिध्यति १
कर्मज्ञानविभेदेन, स द्विधा तत्र चादिमः।
आवश्यकादिविहित-क्रियारूपः प्रकीर्तितः ॥२॥
शारीरस्पन्दकर्मात्मा, यदयं पुण्यलक्षणं।
कर्मातनोति सद्रागा-त्कर्मयोगस्ततः स्मृतः ॥३॥
आवश्यकादिरागेण, वात्सल्याद्भगवद्गिरां।
प्राप्नोति स्वर्गसौख्यानि, न याति परमं पदम् ॥४॥
ज्ञानयोगस्तपः शुद्ध-मात्मरत्येकलक्षणम्।

इन्द्रियार्थोन्मनीभावा–त्स मोक्षसुखसाधकः ॥५॥
न परप्रतिबन्धोऽस्मि–न्नल्पोऽप्येकात्मवेदनात् ।
शुभं कर्मापि नैवात्र, व्याक्षेपायोपजायते ॥ ६ ॥
न ह्यप्रमत्तसाधूनां, क्रियाप्यावश्यकादिका ।
नियता ध्यानशुद्धत्वा–द्यदन्यैरप्यदः स्मृतम् ॥७॥
यस्त्वात्मरतिरेव स्या–दात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्ट–स्तस्य कार्यं न विद्यते ॥८॥
नैवं तस्य कृतेनार्थो, नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु, कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ९ ॥
अवकाशो निषिद्धोऽस्मि–न्नरत्यानन्दयोरपि ।
ध्यानावष्टम्भतः क्वास्तु, तत्क्रियाणां विकल्पनम् १०
देहनिर्वाहमात्रार्था, यापि भिक्षाटनादिका ।
क्रिया सा ज्ञानिनोऽसङ्गा–न्नैव ध्यानविघातिनी ११
रत्नशिक्षादृगन्या हि, तन्नियोजनदृग् यथा ।
फलभेदात्तथाचार–क्रियाप्यस्य विभिद्यते ॥१२॥
ध्यानार्था हि क्रिया सेयं, प्रत्याहृत्य निजं मनः ।
प्रारब्धजन्मसङ्कल्पा–दात्मज्ञानाय कल्पते ॥१३॥
स्थिरीभूतमपि स्वान्तं, रजसा चलतां व्रजेत् ।
प्रत्याहृत्य निगृह्णाति, ज्ञानी यदिदमुच्यते ॥१४॥
शनैः शनैरुपरमेद्, बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा, न किञ्चिदपि चिन्तयेत् १५
यतो यतो निःसरति, मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदा–त्मन्येव वशं नयेत् ॥१६।
अत एवादृढस्वान्तः, कुर्याच्छास्त्रोदितां क्रियाम् ।
सकलां विषयप्रत्या–हरणाय महामतिः ॥ १७ ॥
श्रुत्वा पैशाचिकीं वार्तां, कुलवध्वाश्च रक्षणम् ।
नित्यं संयमयोगेषु, व्यापृतात्मा भवेद्यतिः ॥१८॥
या निश्चयैकलीनानां, क्रिया नातिप्रयोजनाः ।
व्यवहारदशास्थानां, ता एवातिगुणावहाः ॥१९॥
कर्मणोऽपि हि शुद्धस्य, श्रद्धामेधादियोगतः ।
अक्षतं मुक्तिहेतुत्वं, ज्ञानयोगानतिक्रमात् ॥२०॥
अभ्यासे सत्क्रियापेक्षा, योगिनां चित्तशुद्धये ।

ज्ञानपाके शमस्यैव, यत्परैरप्युदः स्मृतं ॥ २१ ॥
आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं, कर्मकारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव, शमः कारणमुच्यते ॥२२॥
यदा हि नेन्द्रियार्थेषु, न कर्म्मस्वनुषज्यते ।
सर्वसङ्कल्पसंन्यासी, योगारूढस्तदोच्यते ॥२३॥
ज्ञानं क्रियाविहीनं न, क्रिया वा ज्ञानवर्जिता ।
गुणप्रधानभावेन, दशाभेदः किलैनयोः ॥ २४ ॥
ज्ञानिनां कर्मयोगेन चित्तशुद्धिमुपेयुषां ।
निरवद्यप्रवृत्तीनां, ज्ञानयोगौचिती ततः ॥२५॥
अतएव हि सुश्राद्ध–चरणस्पर्शनोत्तरम् ।
दुःष्पालश्रमणाचार–ग्रहणं विहितं जिनैः ॥२६॥
एकोद्देशेन संवृत्तं, कर्म यत्पौर्वभूमिकं ।
दोषोच्छेदकरं तत्स्याद्, ज्ञानयोगप्रवृद्धये ॥२७॥
अज्ञानिनां तु यत्कर्म, न ततश्चित्तशोधनं ।
यागादेरतथाभावान्-म्लेच्छादिकृतकर्मवत् ॥२८॥
न च तत्कर्मयोगेऽपि, फलसङ्कल्पवर्जनात् ।
संन्यासो ब्रह्मबोधाद्वा, सावद्यत्वात्स्वरूपतः ॥२९॥
नो चेदित्थं भवेच्छुद्धि–र्गोहिंसादेरपि स्फुटा ।
श्येनाद्वा वेदविहिता–द्विशेषानुपलक्षणात् ॥३०॥
सावद्यकर्म नो तस्मा–दादेयं बुद्धिविप्लवात् ।
कर्मोदयागते त्वस्मिन्न–सङ्कल्पादबन्धनम् ॥३१॥
कर्माण्याचरतो ज्ञातु–र्मुक्तिभावो न हीयते ।
तत्र सङ्कल्पजो बन्धो, गीयते यत्परैरपि ॥३२॥
कर्मण्यकर्म यः पश्ये–दकर्मणि च कर्म्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु, स युक्तः कृत्स्नकर्म्मकृत् ॥३३॥
कर्मण्यकर्म वाऽकर्म, कर्म्मयस्मिन्नुभेअपि ।
नोभे वा भङ्गवैचित्र्या–दकर्मण्यपि नो मते ॥ ३४ ॥
कर्म नैष्कर्म्य वैषम्य–मुदासीनो विभावयन् ।
ज्ञानी न लिप्यते भोगैः, पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥३५॥
पापाकरणमात्राद्धि, न मौनं विचिकित्सया ।
अनन्यपरमात्साम्यात्, ज्ञानयोगी भवेन्मुनिः ॥३६॥
विषयेषु न रागी वा, द्वेषी वा मौनमश्नुते ।

समं रूपं विदन्स्तेषु, ज्ञानयोगी न लिप्यते ॥३७॥
सतत्त्वचिन्तया यस्या-मिसमन्वागता इमे ।
आत्मवान् ज्ञानवान्वेद, धर्मब्रह्मगो हि सः ॥३८॥
वैषम्यबीजमज्ञानं, निघ्नन्ति ज्ञानयोगिनः ।
विषयान्स्ते परिज्ञाय, लोकं जानन्ति तत्त्वतः ।३९।
इतश्चापूर्वविज्ञाना-चिदानन्दविनोदिनः ।
ज्योतिष्मन्तो भवं त्येते, ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥४०॥
तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, पर्यायक्रमवृद्धितः ।
भाषिता भगवत्यादौ, सेत्थंभूतस्य युज्यते ॥४१॥
विषमेऽपि समेक्षी यः, स ज्ञानी स च पण्डितः ।
जीवन्मुक्तः स्थिरं ब्रह्म, तथाचोक्तं परैरपि ॥४२॥
विद्याविनयसम्पन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च, पण्डिताः समदर्शिनः ॥४३॥
इहैव तैर्जितः सर्गो, येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म, तस्माद् ब्रह्मणि, ते स्थिताः ॥
न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य, नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियं ।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो, ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥४५॥
अर्वाग्दशायां दोषाय, वैषम्ये साम्यदर्शनम् ।
निरपेक्षमुनीनां तु, रागद्वेषक्षयाय तत् ॥ ४६ ॥
रागद्वेषक्षयादेति, ज्ञानी विषयशून्यतां ।
छिद्यते भिद्यते वाऽयं, हन्यते वा न जातुचित्४७
अनुस्मरति नातीतं, नैव कांक्षत्यनागतम् ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु, समो मानापमानयोः ॥४८॥
जितेन्द्रियो जितक्रोधो, मानमायानुपद्रुतः ।
लोभसंस्पर्शरहितो, वेदखेदविवर्जितः ॥ ४९ ॥
संनिरुध्यात्मनात्मानं, स्थितः स्वकृतकर्मभित् ।
हठप्रयत्नोपरतः, सहजाचारसेवनात् ॥ ५० ॥
लोकसंज्ञाविनिर्मुक्तो, मिथ्याचारप्रपञ्चहृत् ।
उल्लसत्कण्डकस्थानः, परेण परमाश्रितः ॥५१॥
श्रद्धावानाज्ञया युक्तः, शस्त्रातीतो ह्यशस्त्रवान् ।
गतो दृष्टेषु निर्वेद-मनिन्हुतपराक्रमः ॥ ५२ ॥
निक्षिप्तदण्डो ध्यानाग्नि-दग्धपापेन्धनव्रजः ।

प्रतिस्रोतोऽनुगत्वेन, लोकोत्तरचरित्रभृत् ॥५३॥
लब्धान् कामान्बहिष्कुर्व-न्नकुर्वन्बहुरूपताम् ।
स्फारीकुर्वन् परं चक्षु-रपरं च निमीलयन् ॥५४॥
पश्यन्नंतर्गतान् भावान्, पूर्णभावमुपागतः ।
भुञ्जानोऽध्यात्मसाम्राज्य-मवशिष्टं न पश्यति ॥५५॥
श्रेष्ठो हि ज्ञानयोगोऽय-मध्यात्मन्येव यज्जगौ ।
बन्धप्रमोक्षं भगवान्, लोकसारे सुनिश्चितम् ॥५६॥
उपयोगैकसारत्वा-दाश्वसंमोहबोधतः ।
मोक्षाप्तेर्युज्यते चैत-त्तथा चोक्तं परैरपि ॥ ५७ ॥
तपस्विभ्योऽधिको योगी, ज्ञानिभ्योऽप्यधिको मतः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी, तस्माद्योगी भवार्जुन ॥५८॥
समापत्तिरिह व्यक्त-मात्मनः परमात्मनि ।
अभेदोपासनारूप-स्ततः श्रेष्ठतरो ह्ययम् ॥५९॥
उपासना भागवती, सर्वेभ्योऽपि गरीयसी ।
महापापक्षयकरी, तथा चोक्तं परैरपि ॥ ६० ॥
योगिनामपि सर्वेषां, मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां, स मे युक्ततमो मतः ॥६१॥
उपास्ते ज्ञानवान् देवं, यो निरञ्जनमव्ययम् ।
स तु तन्मयतां याति, ध्याननिर्धूतकल्मषः ॥६२॥
विशेषमप्यजानानो, यः कुग्रहविवर्जितः ।
सर्वज्ञं सेवते सोऽपि, सामान्ययोगमाश्रितः ॥६३॥
सर्वज्ञो मुख्य एकस्त-त्प्रतिपत्तिश्च यावताम् ।
सर्वेऽपि ते तमापन्ना, मुख्यं सामान्यतो बुधाः ॥६४॥
न ज्ञायते विशेषस्तु, सर्वथा सर्वदर्शिभिः ।
अतो न ते तमापन्ना, विशिष्य भुवि केचन ॥६५॥
सर्वज्ञप्रतिपत्त्यंशा-त्तुल्यता सर्वयोगिनाम् ।
दूरासन्नादिभेदस्तु, तद्भृत्यत्वं निहन्ति न ॥६६॥
माध्यस्थ्यमवलम्ब्यैव, देवतातिशयस्य हि ।
सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, कालातीतोऽपि यज्जगौ ॥६७॥
अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।
अभिधानादिभेदेन तत्त्वरीत्या[1] व्यवस्थितः ॥६८॥

१ वस्तुनीत्या इति वा पाठः ।

मुक्तो बुद्धोऽर्हन्वापि, यदैश्वर्येण समन्वितः ।
तदीश्वरः स एव स्यात्, संज्ञाभेदोऽत्र केवलम् ॥६९॥
अनादिशुद्ध इत्यादि-र्यो भेदो यस्य कल्प्यते ।
तत्तत्तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निरर्थकः ॥७०॥
विशेषस्यापरिज्ञानाद्, युक्तीनां जातिवादिनः ।
प्रायो विरोधतश्चैव, फलाभेदाच्च भावतः ॥७१॥
अविद्याक्लेशकर्मादि, यतश्च भवकारणम् ।
ततः प्रधानमेवैत-त्संज्ञाभेदमुपागतम् ॥ ७२ ॥
अस्यापि योऽपरो भेद-श्चित्रोपाधिस्तथा तथा ।
गीयतेऽतीतहेतुभ्यो, धीमतां सोऽप्यपार्थकः ॥७३॥
ततोऽस्थानप्रयासोऽयं, यत्तद्भेदनिरूपणम् ।
सामान्यमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥७४॥
सज्ज्ञानरूपिजिज्ञासो-र्विशेषानवलंबनम् ।
चारिसञ्जीविनीचार-ज्ञातादत्रोपयुज्यते ॥ ७५ ॥
जिज्ञासापि सतां न्याय्या, यत्परेऽपि वदन्त्यदः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य, शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ७६ ॥

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी, ज्ञानी चेति चतुर्विधाः ।
उपासकास्त्रयस्तत्र, धन्या वस्तुविशेषतः ॥ ७७ ॥
ज्ञानी तु शान्तविक्षेपो, नित्यभक्तिर्विशिष्यते ।
अत्यासन्नो ह्यसौ भर्तु-रन्तरात्मा सदाशयः ॥७८॥
कर्मयोगविशुद्धस्त-ज्ज्ञाने युञ्जीत मानसम् ।
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयोनो विनश्यति ॥ ७९ ॥
निर्भयः स्थिरनासाग्र-दत्तदृष्टिर्व्रते स्थितः ।
सुखासनः प्रसन्नास्यो, दिशश्चानवलोकयन् ॥८०॥
देहमध्यशिरोग्रीव-मवक्रं धारयन्बुधः ।
दन्तैरसंस्पृशन् दन्तान्, सुश्लिष्टाधरपल्लवः ॥८१॥
आर्तरौद्रे परित्यज्य, धर्म्ये शुक्ले च दत्तधीः ।
अप्रमत्तो रतो ध्याने, ज्ञानयोगी भवेन्मुनिः ॥८२॥
कर्मयोगं समभ्यस्य, ज्ञानयोगसमाहितः ।
ध्यानयोगं समारुह्य मुक्तियोगं प्रपद्यते ॥ ८३ ॥

॥ इति योगाधिकारः ॥ १५ ॥

स्थिरमध्यवसानं यत्–तद्ध्यानं चित्तमस्थिरम् ।
भावना चाप्यनुपेक्षा, चिन्ता वा तत्त्रिधा मतम् ॥१॥
मुहूर्त्तान्तर्भवेद्ध्यान–मेकार्थे मनसः स्थितिः ।
बह्वर्थसङ्क्रमे दीर्घा–प्यच्छिन्ना ध्यानसन्ततिः ॥२॥
आर्त्तं रौद्रं च धर्म्यं च, शुक्लं चेति चतुर्विधम् ।
तत् स्याद्भेदाविह द्वौ द्वौ, कारणं भवमोक्षयोः ॥३॥
शब्दादीनामनिष्टानां, वियोगासम्प्रयोगयोः ।
चिन्तनं वेदनायाश्च, व्याकुलत्वमुपेयुषः ॥ ४ ॥
इष्टानां प्रणिधानं च, सम्प्रयोगावियोगयोः ।
निदानचिन्तनं पाप–मार्त्तमित्थं चतुर्विधम ॥५॥
कापोतनीलकृष्णानां, लेश्यानामत्र सम्भवः ।
अनतिक्लिष्टभावनां, कर्म्मणां परिणामतः ॥ ६ ॥
क्रन्दनं रुदनं प्रोच्चैः, शोचनं परिदेवनम् ।
ताडनं लुञ्चनं चेति, लिङ्गान्यस्य विदुर्बुधाः ॥७॥
मोघं निंदन्निजं कृत्यं, प्रशंसन् परसम्पदः ।
विस्मितः प्रार्थयन्नेताः, प्रसक्तश्चैतदर्जने ॥ ८ ॥

प्रमत्तश्चेन्द्रियार्थेषु, गृद्धो धर्म्मपराङ्मुखः ।
जिनोक्तमपुरस्कुर्व–न्नार्त्तध्याने प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥
प्रमत्तान्तगुणस्थाना–नुगतं तन्महात्मनां ।
सर्वप्रमादमूलत्वा–त्त्याज्यं तिर्य्यग्गतिप्रदम् ॥१०॥
निर्दयं वधबन्धादि–चिन्तनं निबिडक्रुधा ।
पिशुनासभ्यमिथ्यावाक्, प्रणिधानं च मायया ॥११॥
चौर्य्यधीर्निरपेक्षस्य, तीव्रक्रोधाकुलस्य च ।
सर्वाभिशङ्काकलुषं, चित्तं च धनरक्षणे ॥ १२ ॥
एतत्सदोषकरण–कारणानुमतिस्थिति ।
देशविरतिपर्यन्तं, रौद्रध्यानं चतुर्विधम् ॥ १३ ॥
कापोतनीलकृष्णानां, लेश्यानामत्र सम्भवः ।
अतिसंक्लिष्टरूपाणां, कर्मणां परिणामतः ॥ १४ ॥
उत्सन्नबहुदोषत्वं, नानामारणदोषता ।
हिन्सादिषु प्रवृत्तिश्च, कृत्वाघं स्मयमानता ॥१५॥
निर्दयत्वाननुशयौ, बहुमानः परापदि ।
लिङ्गान्यत्रेत्यदो धीरै–स्त्याज्यं नरकदुःखदम् ॥१६॥

अप्रशस्ते इमे ध्याने, दुरन्ते चिरसंस्तुते ।
प्रशस्तं तु कृताभ्यासो, ध्यानमारोढुमर्हति ॥१७॥
भावना देशकालौ च, स्वासनालम्बनक्रमान् ।
ध्यातव्यध्यात्रनुप्रेक्षा–लेश्यालिङ्गफलानि च॥१८॥
ज्ञात्वा धर्म्यं ततो ध्याये–च्चतस्रस्तत्र भावनाः ।
ज्ञानदर्शनचारित्र–वैराग्याख्याः प्रकीर्तिताः॥१९॥
निश्चलत्वमसंमोहो, निर्जरा पूर्वकर्मणाम् ।
सङ्गाशंसाभयोच्छेदः, फलान्यासां यथाक्रमम्।२०।
स्थिरचित्तः किलैताभि–र्याति ध्यानस्य योग्यताम्।
योग्यतैव हि नान्यस्य, तथा चोक्तं परैरपि ॥२१॥
चञ्चलं हि मनः कृष्ण, प्रमाथि बलवत् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोरिव सुदुष्करम् ॥२२॥
असंशयं महाबाहो, मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय, वैराग्येण च गृह्यते ॥२३॥
असंयतात्मनो योगो, दुःप्राप्य इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता, शक्योऽवाप्तुमुपायतः॥२४॥

सदृशप्रत्ययावृत्त्या–वैतृष्ण्याद्बहिरर्थतः ।
एतच्च युज्यते सर्वं, भावनाभावितात्मनि ॥ २५ ॥
स्त्रीपशुक्लीबदुःशील–वर्जितं स्थानमागमे ।
सदा यतीनामाज्ञप्तं, ध्यानकाले विशेषतः ॥२६॥
स्थिरयोगस्य तु ग्रामेऽ–विशेषः कानने वने ।
तेन यत्र समाधानं, स देशो ध्यायतो मतः॥२७।
यत्र योगसमाधानं, कालोऽपीष्टः स एव हि ।
दिनरात्रिक्षणादीनां, ध्यानिनो नियमस्तु न॥२८॥
यैवावस्था जिता जातु, न स्याद्ध्यानोपघातिनी।
तया ध्यायेन्निषण्णो वा, स्थितो वा शयितोऽथवा२९
सर्वासु मुनयो देश–कालावस्थासु केवलम्।
प्राप्तास्तन्नियमो नासां, नियता योगसुस्थता॥३०॥
वाचना चैव पृच्छा च, परावृत्त्यनुचिन्तने ।
क्रिया चालम्बनानीह, सद्धर्मावश्यकानि च॥३१॥
आरोहति दृढद्रव्या–लम्बनो विषमं पदम् ।
तथारोहति सद्ध्यानं, सूत्राद्यालम्बनाश्रितः ॥३२॥

आलम्बनादरोद्भूत-प्रत्यूहक्षययोगतः ।
ध्यानाद्यारोहणभ्रंशो, योगिनां नोपजायते ॥३३॥
मनोरोधादिको ध्यान-प्रतिपत्तिक्रमो जिने ।
शेषेषु तु यथायोगं, समाधानं प्रकीर्तितम् ॥३४॥
आज्ञापायविपाकानां, संस्थानस्य च चिन्तनात् ।
धर्मध्यानोपयुक्तानां, ध्यातव्यं स्याच्चतुर्विधम् ।३५
नयभङ्गप्रमाणाढ्यां, हेतूदाहरणान्विताम् ।
आज्ञां ध्यायेज्जिनेन्द्राणा-मप्रामाण्याकलङ्किताम् ३६
रागद्वेषकषायादि-पीडितानां जनुष्मताम् ।
ऐहिकामुष्मिकांस्तांस्ता-न्नानापायान्विचिन्तयेत् ।
ध्यायेत्कर्मविपाकं च, तं तं योगानुभावजम् ।
प्रकृत्यादिचतुर्भेदं, शुभाशुभविभागतः ॥ ३८ ॥
उत्पादस्थितिभङ्गादि-पर्यायैर्लक्षणैः पृथक् ।
भेदैर्नामादिभिर्लोक-संस्थानं चिन्तयेत् भृतम् ।३९।
चिन्तयेत्तत्र कर्तारं, भोक्तारं निजकर्मणाम् ।
अरूपमव्ययं जीव-मुपयोगस्वलक्षणम् ॥ ४० ॥

तत्कर्मजनितं जन्म-जरामरणवारिणा ।
पूर्णं मोहमहावर्त-कामौर्वानलभीषणम् ॥ ४१ ॥
आशामहानिलापूर्ण-कषायकलशोच्छलत् ।
असद्विकल्पकल्लोल-चक्रं दधतमुद्धतम् ॥ ४२ ॥
हृदि स्रोतसिकावेला-सम्पातदुरतिक्रमम् ।
प्रार्थनावल्लिसन्तानं, दुष्पूरविषयोदरम् ॥ ४३ ॥
अज्ञानदुर्दिनं व्याप-द्विद्युत्पातोद्भवद्भयम् ।
कदाग्रहकुवातेन-हृदयोत्कम्पकारिणम् । ४४ ॥
विविधव्याधिसम्बन्ध-मत्स्यकच्छपसङ्कुलम् ।
चिन्तयेच्च भवाम्भोधिं, चलद्दोषाद्रिदुर्गमम् ॥४५॥
तस्य संतरणोपायं, सम्यक्त्वदृढबन्धनम् ।
बहुशीलाङ्गफलकं, ज्ञाननिर्यामकान्वितम् ॥ ४६ ॥
संवरास्ताश्रवच्छिद्रं, गुप्तिगुप्तं समन्ततः ।
आचारमण्डपोद्दीप्ता-पवादोत्सर्गभूद्वयम् ॥४७॥
असंख्यैर्दुर्धरैर्योधै-र्दुष्प्रधृष्यं सदाशयैः ।
सद्योगकूपस्तम्भाग्र-न्यस्ताध्यात्मसितांशुकम् ।४८।

तपोऽनुकूलपवनो-द्भूतसंवेगवेगतः ।
वैराग्यमार्गपतितं, चारित्रवहनं श्रिताः ॥ ४९ ॥
सद्भावनाख्यमञ्जूषा-न्यस्तसच्चित्तरत्नतः ।
यथाऽविघ्नेन गच्छन्ति, निर्वाणनगरं बुधाः ॥५०॥
यथा च मोहपल्लीशे, लब्धव्यतिकरे सति ।
संसारनाटकोच्छेदा-शङ्कापङ्काविले मुहुः ॥ ५१ ॥
सज्जीकृतस्वीयभटे, नावं दुर्बुद्धिनामिकाम् ।
श्रिते दुर्नीतिनौवृन्दा-रूढशेषभटान्विते ॥ ५२ ॥
आगच्छत्यथ धर्मेश-भटौघे रणमण्डपम् ।
तत्त्वचिन्तादिनाराच-सज्जीभूते समाश्रिते ॥५३॥
मिथो लग्ने रणावेशे, सम्यग्दर्शनमन्त्रिणा ।
मिथ्यात्वमन्त्री विषमां, प्राप्यते चरमां दशाम् ।५४।
लीलयैव निरुध्यन्ते, कषायचरटा अपि ।
प्रशमादिमहायोधैः, शीलेन स्मरतस्करः ॥५५॥
हास्यादिषट्कलुण्टाक-वृन्दं वैराग्यसेनया ।
निद्रादयश्च ताड्यन्ते, श्रुतोद्योगादिभिर्भटैः ।५६।

भटाभ्यां धर्मशुक्लाभ्या-मार्तरौद्राभिधौ भटौ ।
निग्रहेणेन्द्रियाणां च, जीयते द्रागसंयमः ॥५७॥
क्षयोपशमतश्चक्षु-र्दर्शनावरणादयः ।
नश्यत्यसातसैन्यं च, पुण्योदयपराक्रमात् ॥५८॥
सह द्वेषगजेन्द्रेण, रागकेसरिणा तथा ।
सुतेन मोहभूपोऽपि, धर्मभूपेन हन्यते ॥ ५९ ॥
ततः प्राप्तमहानन्दा, धर्मभूपप्रसादतः ।
यथा कृतार्था जायन्ते, साधवो व्यवहारिणः ।६०।
विचिन्तयेत्तथा सर्वं, धर्मध्याननिविष्टधीः ।
ईदृगन्यदपि न्यस्त-मर्थजातं यदागमे ॥ ६१ ॥
मनसश्चेन्द्रियाणां च, जयाद्यो निर्विकारधीः ।
धर्मध्यानस्य स ध्याता, शान्तो दान्तः प्रकीर्तितः ।
परैरपि यदिष्टं च, स्थितप्रज्ञस्य लक्षणम् ।
घटते ह्यत्र तत्सर्वं, तथा चेदं व्यवस्थितम् ॥६३॥
प्रजहाति यदा कामान्, सर्वान्पार्थ ?म नोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः, स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥६४॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः, सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ६५ ॥
यः सर्वत्रानभिस्नेह–स्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥६६॥
यदा संहरते चायं, कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्य–स्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता।६७।
शान्तो दान्तो भवेदीह–गात्मारामतया स्थितः ।
सिद्धस्य हि स्वभावो यः, सैव साधकयोग्यता।६८।
ध्यातायमेव शुक्लस्या–प्रमत्तः पादयोर्द्वयोः ।
पूर्वविद् योग्ययोगी च, केवली परयोस्तयोः।६९।
अनित्यत्वाद्यनुप्रेक्षा, ध्यानस्योपरमेऽपि हि ।
भावयेन्नित्यमभ्रान्तः, प्राणा ध्यानस्य ताः खलु७०
तीव्रादिभेदभाजः स्यु–र्लेश्यास्तिस्र इहोत्तराः ।
लिङ्गान्यत्रागमश्रद्धा, विनयः सद्गुणस्तुतिः।७१।
शीलसंयमयुक्तस्य, ध्यायतो धर्म्यमुत्तमम् ।
स्वर्गप्राप्तिं फलं प्राहुः, प्रौढपुण्यानुबन्धिनीम्।७२।

ध्यायेच्छुक्लमथ क्षान्ति–मृदुत्वार्जवमुक्तिभिः ।
छद्मस्थोऽणौ मनो धृत्वा, व्यपनीय मनो जिनः ७३
सवितर्कं सविचारं, सपृथक्त्वं तदादिमम् ।
नानानयाश्रितं तत्र, वितर्कः पूर्वगं श्रुतम्॥७४॥
अर्थव्यञ्जनयोगानां, विचारोऽन्योन्यसंक्रमः ।
पृथक्त्वं द्रव्यपर्याय–गुणान्तरगतिः पुनः ॥७५॥
त्रियोगयोगिनः साधो–र्वितर्काद्यन्वितं ह्यदः ।
ईषच्चलतरङ्गाब्धेः, क्षोभाभावदशानिभम् ॥७६॥
एकत्वेन वितर्केण, विचारेण च संयुतम् ।
निर्वातस्थप्रदीपाभं, द्वितीयं त्वेकपर्ययम्॥ ७७ ॥
सूक्ष्मक्रियानिवृत्त्याख्यं, तृतीयं तु जिनस्य तत् ।
अर्धरुद्धाङ्गयोगस्य, रुद्धयोगद्वयस्य च ॥ ७८ ॥
तुरीयं तु समुच्छिन्न–क्रियमप्रतिपाति तत् ।
शैलवन्निष्प्रकम्पस्य, शैलेश्यां विश्ववेदिनः ॥७९॥
एतच्चतुर्विधं शुक्ल–ध्यानमत्र द्वयोः फलम् ।
आद्ययोः सुरलोकाप्ति–रन्त्ययोस्तु महोदयः ॥८०॥

आश्रवापायसंसारा-नुभावभवसंततीः ।
अर्थे विपरिणामं वा-नुपश्येच्छुक्लविश्रमे ॥८१॥
द्वयोः शुक्ला तृतीये च, लेश्या सा परमा मता ।
चतुर्थशुक्लभेदस्तु, लेश्यातीतः प्रकीर्तितः॥८२॥
लिङ्गं निर्मलयोगस्य, शुक्लध्यानवतोऽवधः ।
असम्मोहो विवेकश्च, व्युत्सर्गश्चाभिधीयते ॥८३॥
अवधादुपसर्गेभ्यः, कम्पते न बिभेति च ।
असम्मोहान्न सूक्ष्मार्थे, मायास्वपि च मुह्यति॥८४॥
विवेकात्सर्वसंयोगा-द्भिन्नमात्मानमीक्षते ।
देहोपकरणासङ्गो, व्युत्सर्गाज्जायते मुनिः ॥८५॥
एतद्(चं)ध्यानक्रमं शुद्धं, मत्वा भगवदाज्ञया ।
यः कुर्यादेतदभ्यासं, सम्पूर्णाध्यात्मविद्भवेत् ।८६।

इति ध्यानाधिकारः ॥ १६ ॥

यत्र गच्छति परं परिपाकं, पाकशासनपदं तृणकल्पम्॥ स्वप्रकाशसुखबोधमयं त-द्ध्यानमेव भवनाशि भजध्वम् ॥ १ ॥ आतुरैरपि जडैरपि साक्षात्, सुत्यजा हि विषया न तु रागः॥ ध्यानवांस्तु परमद्युतिदर्शी, तृप्तिमाप्य न तमृच्छति भूयः ॥ २ ॥ या निशा सकलभूतगणानां, ध्यानिनो दिनमहोत्सव एषः॥ यत्र जाग्रति च तेऽभिनिविष्टा, ध्यानिनो भवति तत्र सुषुप्तिः॥ ३ ॥ सम्प्लुतोदकमिवान्धुजलानां, सर्वतः सकलकर्मफलानाम् ॥ सिद्धिरस्ति खलु यत्र तदुच्चैर्- ध्यानमेव परमार्थनिदानम् ॥ ४ ॥ बाध्यते न हि कषायसमुत्थै-र्मानसैर्न नतभूपनमद्भिः॥ अत्यनिष्टविषयैरपि दुःखै-र्ध्यानवानभिभृतमात्मनि लीनः ॥ ५ ॥ स्पष्टदृष्टसुखसम्भृतमिष्टं, ध्यानमस्तु शिवशर्मगरिष्ठम् ॥ नास्तिकस्तु निहतो यदि न स्या-देवमादिनयवाङ्मयदण्डात् ॥ ६ ॥ यत्र नार्कविधुतारकदीप-ज्योतिषां प्रसरतामवकाशः ॥ ध्यान-

१ नतभूपनमद्भिः इति पाठान्तरम् ।

भिन्नतमसां, मुदितात्मज्योतिषां तदापि भाति रहस्यम् ॥७॥ योजयत्यमितकालवियुक्तां, प्रेयसीं शमरतिं त्वरितं यत् ॥ ध्यानमित्रमिदमेव मतं नः, किं परैर्जगति कृत्रिममित्रैः॥८॥ वारितस्मरबलातपचारे, शीलशीतलसुगन्धिनिविशे(वे)॥ उच्छ्रिते प्रशमतल्पनिविष्टो, ध्यानधाम्नि लभते सुखमात्मा ॥ ९ ॥ शीलविष्टरदमोदकपाद्य–प्रातिभार्घ्यसमतामधुपर्कैः ॥ ध्यानधाम्नि भवति स्फुटमात्माहूतपूतपरमातिथिपूजा ॥ १० ॥ आत्मनो हि परमात्मनि योऽभूद्, भेदबुद्धिकृत एव विवादः॥ ध्यानसन्धिकृदमुं व्यपनीय, द्रागभेदमनयोर्वितनोति ॥ ११ ॥ क्वामृतं विषभृते फणिलोके, क्व क्षयिण्यपि विधौ त्रिदिवे वा ॥ क्वाप्सरोरतिमतां त्रिदशानां, ध्यान एव तदिदं बुधपेयम् ॥ १२ ॥ गोस्तनीषु न सितासु सुधायां, नापि नापि वनिताधरबिम्बे ॥ तं रसं कमपि वेत्ति मनस्वी, ध्यानसम्भवधृतौ प्रथते यः ॥ १३ ॥ इत्यवेत्य मनसा परिपक्वं, ध्यानसम्भवफले गरिमाणम् ॥ तत्र यस्य रतिरेनमुपैति, प्रौढधाममृतमाशु यशःश्रीः ॥ १४ ॥

॥ इति ध्यानस्तुत्यधिकारः ॥ १७

॥इत्यध्यात्मसारप्रकरणे पञ्चमः प्रबन्धः॥

आत्मज्ञानफलं ध्यान–मात्मज्ञानं च मुक्तिदम् ।
आत्मज्ञानाय तन्नित्यं, यत्नः कार्यो महात्मना॥१॥
ज्ञाते ह्यात्मनि नो भूयो, ज्ञातव्यमवशिष्यते ।
अज्ञाते पुनरेतस्मिन्, ज्ञानमन्यन्निरर्थकम्॥ २ ॥
नवानामपि तत्त्वानां, ज्ञानमात्मप्रसिद्धये ।
येनाजीवादयो भावाः, स्वभेदप्रतियोगिनः ॥३॥
श्रुतो ह्यात्मपराभेदो–ऽनुभूतः संस्तुतोऽपि वा ।
निसर्गादुपदेशाद्वा, वेत्ति भेदं तु कश्चन ॥ ४ ॥
तदेकत्वपृथक्त्वाभ्या–मात्मज्ञानं हितावहम् ।

वृथैवाभिनिविष्टाना–मन्यथा धीर्विडम्बना ॥५॥
एक एव हि तत्रात्मा स्वभावसमवस्थितः ।
ज्ञानदर्शनचारित्र–लक्षणः प्रतिपादितः ॥ ६ ॥
प्रभानैर्मल्यशक्तीनां, यथा रत्नान्न भिन्नता ।
ज्ञानदर्शनचारित्र–लक्षणानां तथात्मनः ॥ ७ ॥
आत्मनो लक्षणानां च, व्यवहारो हि भिन्नताम् ।
षष्ठ्यादिव्यपदेशेन, मन्यते न तु निश्चयः ॥ ८ ॥
घटस्य रूपमित्यत्र, यथा भेदो विकल्पजः ।
आत्मनश्च गुणानां च, तथा भेदो न तात्त्विकः ॥९॥
शुद्धं यदात्मनो रूपं, निश्चयेनानुभूयते ।
व्यवहारो भिदाद्वारा–नुभावयति तत्परम् ॥१०॥
वस्तुतस्तु गुणानां त–द्रूपं न स्वात्मनः पृथक् ।
आत्मा स्यादन्यथाऽनात्मा, ज्ञानाद्यपि जडं भवेत् ११
चैतन्यपरसामान्यात्, सर्वेषामेकतात्मनाम् ।
निश्चिता कर्मजनितो, भेदः पुनरुपप्लवः ॥ १२ ॥
मन्यते व्यवहारस्तु, भूतग्रामादिभेदतः ।
जन्मादेश्च व्यवस्थातो, मिथो नानात्वमात्मनाम् १३
न चैतन्निश्चये युक्तं, भूतग्रामो यतोऽखिलः ।
नामकर्मप्रकृतिजः, स्वभावो नात्मनः पुनः ॥१४॥
जन्मादिकोऽपि नियतः, परिणामो हि कर्मणाम् ।
न च कर्मकृतो भेदः, स्यादात्मन्यविकारिणि ।१५।
आरोप्य केवलं कर्म, कृतां विकृतिमात्मनि ।
भ्रमन्ति भ्रष्टविज्ञाना, भीमे संसारसागरे ॥१६॥
उपाधिभेदजं भेदं, वेत्यज्ञः स्फटिके यथा ।
तथा कर्मकृतं भेद–मात्मन्येवाभिमन्यते ॥१७॥
उपाधिकर्मजो नास्ति, व्यवहारस्त्वकर्मणः ।
इत्यागमवचो लुप्त–मात्मवैरूप्यवादिना ॥ १८ ॥
एकक्षेत्रस्थितोऽप्येति, नात्मा कर्मगुणान्वयम् ।
तथाभव्यस्वभावत्वा–च्छुद्धो धर्मास्तिकायवत् १९
यथा तैमिरिकश्चन्द्र–मप्येकं मन्यते द्विधा ।
अनिश्चयकृतोन्माद–स्तथात्मानमनेकधा ॥२०॥
यथानुभूयते ह्येकं, स्वरूपास्तित्वमन्वयात् ।

साद‍ृश्यास्तित्वमप्येक-मविरुद्धं तथात्मनाम् ।२१।
सदसद्वादपिशुनात्, सङ्गोप्य व्यवहारतः ।
दर्शयत्येकतारत्नं, सतां शुद्धनयः सुहृत् ॥२२॥
नृनारकादिपर्यायै-रप्युत्पन्नविनश्वरैः ।
भिन्नैर्जहाति नैकत्व-मात्मद्रव्यं सदान्वयि ॥२३॥
यथैकं हेम केयूर-कुण्डलादिषु वर्त्तते ।
नृनारकादिभावेषु, तथात्मैको निरञ्जनः ॥२४॥
कर्मणस्ते हि पर्याया, नात्मनः शुद्धसाक्षिणः ।
कर्म क्रियास्वभावं य-दात्मा त्वजस्वभाववान् २५
नाणूनां कर्मणो वासौ, भवसर्गः स्वभावजः ।
एकैकविरहेऽभावान्न, च तत्त्वान्तरं स्थितम् ॥२६॥
श्वेतद्रव्यकृतं श्वैत्यं, भित्तिभागे यथा द्वयोः ।
भात्यनन्तर्भवच्छून्यं, प्रपञ्चोऽपि तथेक्ष्यताम्॥२७॥
यथा स्वप्नावबुद्धोऽर्थो, विबुद्धेन न दृश्यते ।
व्यवहारमतः सर्गो, ज्ञानिना न तथेक्ष्यते ॥२८॥
मध्याह्ने मृगतृष्णायां, पयःपूरो यथेक्ष्यते ।
तथा संयोगजः सर्गो, विवेकाख्यातिविप्लवे ।२९।
गन्धर्वनगरादीना-मंबरे डम्बरो यथा ।
तथा संयोगजः सर्वो, विलासो वितथाकृतिः ३०
इति शुद्धनयायत्त-मेकत्वं प्राप्तमात्मनि ।
अंशादिकल्पनाप्यस्य, नेष्टा यत्पूर्णवादिनः ॥३१॥
एक आत्मेति सूत्रस्या-प्ययमेवाशयो मतः ।
प्रत्यग्ज्योतिषमात्मान-माहुः शुद्धनयाः खलु ३२
प्रपञ्चसञ्चयक्लिष्टा-न्मायारूपाद्बिभेमि ते ।
प्रसीद भगवन्नात्मन्, शुद्धरूपं प्रकाशय ॥३३॥
देहेन सममेकत्वं, मन्यते व्यवहारवित् ।
कथञ्चिन्मूर्ततापत्ते-र्वेदनादिसमुद्भवात् ॥ ३४ ॥
तन्निश्चयो न सहते, यदमूर्त्तो न मूर्त्तताम् ।
अंशेनाप्यवगाहेत, पावकः शीततामिव ॥३५॥
उष्णस्याग्नेर्यथा योगाद्, घृतमुष्णमिति भ्रमः ।
तथा मूर्त्ताङ्गसम्बन्धा-दात्मा मूर्त्त इति भ्रमः ३६
न रूपं न रसो गन्धो, न न स्पर्शो न चाकृतिः।

यस्य धर्मो न शब्दो वा, तस्य का नाम मूर्त्तता ३७
दृशाऽदृश्यं हृदाऽग्राह्यं, वाचामपि न गोचरः ।
स्वप्रकाशं हि यद्रूपं, तस्य का नाम मूर्त्तता ।३८।
आत्मा सत्यचिदानन्दः, सूक्ष्मात्सूक्ष्मः परात्परः ।
स्पृशत्यपि न मूर्त्तत्वं, तथाचोक्तं परैरपि ।३९।
इन्द्रियाणि पराण्याहु-रिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसोऽपि परा बुद्धि-र्यो बुद्धेः परतस्तु सः ४०
विकल्पे हन्त लोकेऽस्मि-न्नमूर्त्ते मूर्त्तताभ्रमात् ।
पश्यत्याश्चर्यवद् ज्ञानी, वदत्याश्चर्यवद्वचः ॥४१॥
वेदनापि न मूर्त्तत्व-निमित्ता स्फुटमात्मनः ।
पुद्गलानां तदापत्तेः, किन्त्वशुद्धस्वशक्तिजा ॥४२॥
अक्षद्वारा यथा ज्ञानं, स्वयं परिणमत्ययम् ।
तथेष्टानिष्टविषय-स्पर्शद्वारेण वेदनाम् ॥ ४३ ॥
विपाककालं प्राप्यासौ, वेदनापरिणामभाक् ।
मूर्त्तं निमित्तमात्रं नो, घटे दण्डवदन्वयि ॥४४॥
ज्ञानाख्या चेतना बोधः, कर्म्माख्या द्विष्टरक्तता ।
जन्तोः कर्मफलाख्या सा, वेदना व्यपदिश्यते ४५
नात्मा तस्मादमूर्त्तत्वं, चैतन्यं चातिवर्तते ।
अतो देहेन नैकत्वं, तस्य मूर्त्तेन कर्हिचित् ॥४६॥
सन्निकृष्टान्मनोवाणी-कर्मादेरपि पुद्गलात् ।
विप्रकृष्टाद्धनादेश्च, भाव्यैवं भिन्नतात्मनः ॥४७॥
पुद्गलानां गुणो मूर्त्ति-रात्मा ज्ञानगुणः पुनः ।
पुद्गलेभ्यस्ततो भिन्न-मात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः ॥४८॥
धर्म्मस्य गतिहेतुत्वं, गुणो ज्ञानं तथात्मनः ।
धर्मास्तिकायात्तद्भिन्न-मात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः ।४९।
अधर्मे स्थितिहेतुत्वं, गुणो ज्ञानगुणोऽसुमान् ।
ततोऽधर्मास्तिकायान्य-मात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः ।५०
अवगाहो गुणो व्योम्नो, ज्ञानं खल्वात्मनो गुणः
व्योमास्तिकायात्तद्भिन्न-मात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः ॥
आत्मा ज्ञानगुणः सिद्धः, समयो वर्त्तनागुणः ।
तद्भिन्नं समयद्रव्या-दात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः ॥५२॥
आत्मनस्तदजीवेभ्यो, विभिन्नत्वं व्यवस्थितम् ।

व्यक्तिभेदनयादेशा-दजीवत्वमपीष्यते ॥ ५३ ॥
अजीवा जन्मिनः शुद्ध-भावप्राणव्यपेक्षया ।
सिद्धाश्च निर्मलज्ञाना, द्रव्यप्राणव्यपेक्षया ॥५४॥
इन्द्रियाणि बलं श्वासो-च्छ्वासो ह्यायुस्तथा परम् ।
द्रव्यप्राणाश्चतुर्भेदाः, पर्यायाः पुद्गलाश्रिताः ॥५५॥
भिन्नास्ते ह्यात्मनोऽत्यन्तं, तदेतैर्नास्ति जीवनम् ।
ज्ञानवीर्यसदाश्वास-नित्यस्थितिविकारिभिः ॥५६॥
एतत्प्रकृतिभूताभिः, शाश्वतीभिस्तु शक्तिभिः ।
जीवत्यात्मा सदेत्येषा, शुद्धद्रव्यनयस्थितिः ॥५७॥
जीवो जीवति न प्राणै-र्विना तैरेव जीवति ।
इदं चित्रं चरित्रं के, हन्त पर्यनुयुञ्जताम् ॥५८॥
नात्मा पुण्यं न वा पाप-मेते यत्पुद्गलात्मके ।
आद्यबालशरीरस्योपादानत्वेन कल्पिते ॥ ५९ ॥
पुण्यं कर्म शुभं प्रोक्त-मशुभं पापमुच्यते ।
तत्कथं तु शुभं जन्तून्, यत् पातयति जन्मनि ॥६०॥
न ह्यायसस्य बन्धस्य, तपनीयमयस्य च ।
पारतन्त्र्याविशेषेण, फलभेदोऽस्ति कश्चन ॥६१॥
फलाभ्यां सुखदुःखाभ्यां, न भेदः पुण्यपापयोः ।
दुःखान्न भिद्यते हन्त, यतः पुण्यफलं सुखम् ॥६२॥
सर्वपुण्यफलं दुःखं, कर्मोदयकृतत्वतः ।
तत्र दुःखप्रतीकारे, विमूढानां सुखत्वधीः ॥६३॥
परिणामाच्च तापाच्च, संस्काराच्च बुधैर्मतम् ।
गुणवृत्तिविरोधाच्च, दुःखं पुण्यभवं सुखम् ॥६४॥
देहपुष्टेर्नरामर्त्य-नायकानामपि स्फुटम् ।
महाजपोषणस्येव, परिणामोऽतिदारुणः ॥६५॥
जलूकाः सुखमानिन्यः, पिबन्त्यो रुधिरं यथा ।
भुञ्जाना विषयान्यान्ति, दशामन्तेऽतिदारुणाम् ॥६६॥
तीव्राग्निसङ्गसंशुष्य-त्पयसामयसामिव ।
यत्रौत्सुक्यात्सदाक्षाणां, तप्तता तत्र किं सुखम् ॥६७॥
प्राक्पश्चादारतिस्पर्शा-त्पुटपाकमुपेयुषि ।
इन्द्रियाणां गणे ताप-व्याप एव न निर्वृतिः ॥६८॥
सदा यत्र स्थितो द्वेषो-ल्लेखः स्वप्रतिपन्थिषु ।

सुखानुभवकालेऽपि, तत्र तापहतं मनः ॥६९॥
स्कन्धात् स्कन्धान्तरारोपे, मारस्येव न तत्त्वतः।
अक्षाल्हादेऽपि दुःखस्य, संस्कारो विनिवर्त्तते७०
सुखं दुःखं च मोहश्च, तिस्रोऽपि गुणवृत्तयः ।
विरुद्धा अपि वर्त्तन्ते, दुःखजात्यनतिक्रमात्।७१।
क्रुद्धनागफणाभोगो-पमो भोगोद्भवोऽखिलः ।
विलासश्चित्ररूपोऽपि, भयहेतुर्विवेकिनाम् ।।७२॥
इत्थमेकत्वमापन्नं, फलतः पुण्यपापयोः ।
मन्यते यो न मूढात्मा, नान्तस्तस्य भवोदधेः ७३
दुःखैकरूपयोर्भिन्न-स्तेनात्मा पुण्यपापयोः ।
शुद्धनिश्चयतः सत्य-चिदानन्दमयः सदा ॥७४॥
तत् तुरीयदशाव्यङ्ग्य-रूपमावरणक्षयात् ।
भात्युष्णोद्योतशीलस्य, घननाशाद्रवेरिव ॥७५॥
जायन्ते जाग्रतोऽक्षेभ्य-श्चित्रा धीसुखवृत्तयः ।
सामान्यं तु चिदानन्द-रूपं सर्वदशान्वयि॥७६॥
स्फुलिङ्गैर्न यथा वह्नि-र्दीप्यते ताप्यतेऽथवा ।
नानुभूतिपराभूती, तथैताभिः किलात्मनः ॥७७।
साक्षिणः सुखरूपस्य, सुषुप्तौ निरहङ्कृतम् ।
यथा भानं तथा शुद्ध-विवेके तदतिस्फुटम् ।७८।
तच्चिदानन्दभावस्य, भोक्तात्मा शुद्धनिश्चयात् ।
अशुद्धनिश्चयात्कर्म्म-कृतयोः सुखदुःखयोः ।७९।
कर्मणोऽपि च भोगस्य, स्रगादेर्व्यवहारतः ।
नैगमादिव्यवस्थापि, भावनीयाऽनया दिशा ।८०।
कर्त्तापि शुद्धभावाना-मात्मा शुद्धनयाद्विभुः ।
प्रतीत्य वृत्तिं यच्छुद्ध-क्षणानामेष मन्यते ॥८१॥
अनुपप्लवसाम्राज्ये, विसभागपरिक्षये ।
आत्मा शुद्धस्वभावानां, जननाय प्रवर्त्तते ॥८२॥
चित्तमेव हि संसारो, रागादिक्लेशवासितम् ।
तदेव तैर्विनिर्मुक्तं, भवान्त इति कथ्यते ॥८३॥
यश्च चित्तक्षणः क्लिष्टो, नामात्रात्मा विरोधतः ।
अनन्यविकृतं रूप-मित्यन्वर्थं वदः पदम्॥८४॥
श्रुतवानुपयोगश्चे-त्येतन्मिथ्या यथा वचः ।

तथात्मा शुद्धरूपश्चे–त्येवं शब्दनया जगुः ॥८५॥
शुद्धपर्यायरूपस्त–दात्मा शुद्धः स्वभावकृत् ।
प्रथमाप्रथमत्वादि–भेदोऽप्येवं हि तात्त्विकः॥८६॥
ये तु दिक्पटदेशीयाः, शुद्धद्रव्यतयात्मनः ।
शुद्धस्वभावकर्तृत्वं, जगुस्तेऽपूर्वबुद्धयः ॥ ८७ ॥
द्रव्यास्तिकस्य प्रकृतिः, शुद्धा सङ्ग्रहगोचरा ।
येनोक्ता सम्मतौ श्रीम–त्सिद्धसेनदिवाकरैः ॥८८॥
तन्मते च न कर्तृत्वं, भावानां सर्वदान्वयात् ।
कूटस्थः केवलं तिष्ठ–त्यात्मा साक्षित्वमाश्रितः८९
कर्तु व्याप्रियते नाय–मुदासीन इव स्थितः ।
आकाशमिव पङ्केन, लिप्यते न च कर्मणा ।९०।
स्वरूपं तु न कर्त्तव्यं, ज्ञातव्यं केवलं स्वतः ।
दीपेन दीप्यते ज्योति–र्न त्वपूर्वं विधीयते ॥९१॥
अन्यथा प्रागनात्मा स्या–त्स्वरूपाननुवृत्तितः
न च हेतुसहस्रेणा–प्यात्मता स्यादनात्मनः ॥९२॥
नये तेनेह नो कर्त्ता, किन्त्वात्मा शुद्धभावभृत् ।
उपचारात्तु लोकेषु, तत्कर्तृत्वमपीष्यताम् ॥९३॥
उत्पत्तिमात्मधर्माणां, विशेषग्राहिणो जगुः ।
अव्यक्तिरावृतेस्तेषां, नाभावादिति का प्रमा ।९४।
सत्त्वं च परसन्ताने, नोपयुक्तं कथञ्चन ।
सन्तानिनामनित्यत्वा-त्सन्तानोऽपि न च ध्रुवः।९५
व्योमाप्युत्पत्तिमत्तत्त–दवगाहात्मना ततः ।
नित्यता नात्मधर्माणां, तद्दृष्टान्तबलादपि ॥९६॥
ऋजुसूत्रनयस्तत्र, कर्तृतां तस्य मन्यते ।
स्वयं परिणमत्यात्मा, यं यं भावं यदा यदा॥९७॥
कर्तृत्वं परभावाना–मसौ नाभ्युपगच्छति ।
क्रियाद्वयं हि नैकस्य, द्रव्यस्याभिमतं जिनैः ।९८।
भूतिर्या हि क्रिया सैव, स्यादेकद्रव्यमन्ततौ ।
न साजात्यं विना च स्यात्, परद्रव्यगुणेषु सा९९
नन्वेवमन्यभावानां, न चेत्कर्त्ता परो जनः ।
तदा हिंसादयादान–हरणाद्यव्यवस्थितिः ॥१००॥
सत्यं पराश्रयं न स्यात्, फलं कस्यापि यद्यपि ।

तथापि स्वगतं कर्म, स्वफलं नातिवर्तते ॥१०१॥
हिनस्ति न परं कोपि, निश्चयान्न च रक्षति ।
तदायुःकर्मणो नाशे, मृतिर्जीवनमन्यथा ॥१०२॥
हिंसादयाविकल्पाभ्यां, स्वगताभ्यां तु केवलम् ।
फलं विचित्रमाप्नोति, परापेक्षां विना पुमान् १०३
शरीरी म्रियतां मा वा, ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
दयैव यतमानस्य, वधेऽपि प्राणिनां क्वचित् १०४
परस्य युज्यते दानं, हरणं वा न कस्यचित् ।
न धर्मसुखयोर्यत्ते, कृतनाशादिदोषतः ॥१०५॥
मिथोभ्यां भक्तवित्तादि–पुद्गलाभ्यां च ते कुतः ।
स्वत्वापत्तिर्यतो दानम्, हरणं स्वत्वनाशनम् १०६
कर्मोदयाच्च तद्दानं, हरणं वा शरीरिणाम् ।
पुरुषाणां प्रयासः फ–स्तत्रोपनमति स्वतः ।१०७।
स्वगताभ्यां तु भावाभ्यां, केवलं दानचौर्ययोः ।
अनुग्रहोपघातौ स्तः, परापेक्षा परस्य न ॥१०८॥
पराश्रितानां भावानां, कर्तृत्वाद्यभिमानतः ।
कर्मणा बध्यतेऽज्ञानी, ज्ञानवांस्तु न लिप्यते १०९
कर्तैवमात्मा नो पुण्य–पापयोरपि कर्मणोः ।
रागद्वेषाश्रयाणां तु, कर्तेष्टानिष्टवस्तुषु ॥११०॥
रज्यते द्वेष्टि वाऽर्थेषु, तत्तत्कार्यविकल्पतः ।
आत्मा यदा तदा कर्म, भ्रमादात्मनि युज्यते १११
स्नेहाभ्यक्ततनोरङ्गं, रेणुनाश्लिष्यते यथा ।
रागद्वेषानुविद्धस्य, कर्मबन्धस्तथा मतः ॥११२॥
आत्मा न व्यापृत–स्तत्र रागद्वेषाशयं सृजन् ।
तन्निमित्तोपनम्रेषु, कर्मोपादानकर्मसु ॥११३॥
लोहं स्वक्रिययाभ्येति, भ्रामकोपलसन्निधौ ।
यथा कर्म तथा चित्रं, रक्तद्विष्टात्मसन्निधौ ११४
वारि वर्षन् यथाम्भोदो, धान्यवर्धी निगद्यते।
भावकर्म सृजन्नात्मा, तथा पुद्गलकर्मकृत्।११५।
नैगमव्यवहारौ तु, ब्रूतः कर्मादिकर्तृताम् ।
व्यापारः फलपर्यन्तः, परिसृष्टो यदात्मनः॥११६॥
अन्योन्यानुगतानां कः, तदेतदिति वा भिदा ।

यावच्चरमपर्यायं, यथा पानीयदुग्धयोः ॥११७॥
नात्मनो विकृतिं दत्ते, तदेषा नयकल्पना ।
शुद्धस्य रजतस्येव, शुक्तिधर्मप्रकल्पना ॥११८॥
मुषितत्वं यथा पान्थ-गतं पथ्युपचर्यते ।
तथा पुद्गलकर्मस्था, विक्रियात्मनि बालिशैः ॥११९॥
कृष्णः शोणोऽपि चोपाधे-र्नाशुद्धः स्फटिको यथा ।
रक्तो द्विष्टस्तथैवात्मा, संसर्गात्पुण्यपापयोः ॥१२०॥
सेयं नटकला तावद्-यावद्विविधकल्पना ।
यद्रूपं कल्पनातीतं, तत्तु पश्यत्यकल्पकः ॥१२१॥
कल्पनामोहितो जन्तुः, शुक्लं कृष्णं च पश्यति ।
तस्यां पुनर्विलीनाया-मशुक्लाकृष्णमीक्षते ॥१२२॥
तद्ध्यानं सा स्तुतिर्भक्तिः, सैवोक्ता परमात्मनः ।
पुण्यपापविहीनस्य, यद्रूपस्यानुचिन्तनम् ॥१२३॥
शरीररूपलावण्य-वप्रच्छत्रध्वजादिभिः ।
वर्णितैर्वीतरागस्य, वास्तवी नोपवर्णना ॥१२४॥
व्यवहारस्तुतिः सेयं, वीतरागात्मवर्तिनाम् ।
ज्ञानादीनां गुणानां तु, वर्णना निश्चयस्तुतिः ॥१२५॥
पुरादिवर्णनाद्राजा, स्तुतः स्यादुपचारतः ।
तत्त्वतः शौर्यगाम्भीर्य-धैर्यादिगुणवर्णनात् ॥१२६॥
मुख्योपचारधर्माणा-मविभागेन या स्तुतिः ।
न सा चित्तप्रसादाय, कवित्वं कुकवेरिव ॥१२७॥
अन्यथाभिनिवेशेन, प्रत्युतानर्थकारिणि ।
सुतीक्ष्णखड्गधारेव, प्रमादेन करे धृता ॥१२८॥
मणिप्रभामणिज्ञान-न्यायेन शुभकल्पना ।
वस्तुस्पर्शितया न्याय्या, यावन्नानन्यप्रथा ॥१२९॥
पुण्यपापविनिर्मुक्तं, तत्त्वतस्त्वविकल्पकम् ।
नित्यं ब्रह्म सदा ध्येय-मेषा शुद्धनयस्थितिः ॥१३०॥
आश्रवः संवरश्चापि, नात्मा विज्ञानलक्षणः ।
यत्कर्मपुद्गलादान-रोधावाश्रवसंवरौ ॥ १३१ ॥
आत्मादत्ते तु यैर्भावैः, स्वतन्त्रः कर्मपुद्गलान् ।
मिथ्यात्वाविरती योगाः, कषायास्तेऽन्तराश्रवाः ॥
भावनाधर्मचारित्र-परीषहजयादयः ।

आश्रवोच्छेदिनो धर्मा, आत्मनो भावसंवराः॥१३३
आश्रवः संवरो न स्या–त्संवरश्चाश्रवः क्वचित् ।
भवमोक्षफलाभेदोऽ–न्यथा स्याद्धेतुसङ्करात्॥१३४॥
कर्माश्रवं च संवृण्व–न्नात्मा भिन्नैर्निजाशयैः ।
करोति न परापेक्षा–मलंभूष्णुः स्वतः सदा ॥१३५॥
निमित्तमात्रभूतास्तु, हिंसाऽहिंसादयोऽखिलाः ।
ये परप्राणिपर्याया, न ते स्वफलहेतवः ॥१३६॥
व्यवहारविमूढस्तु, हेतूंस्तानेव मन्यते ।
बाह्यक्रियारतस्वान्त–स्तत्त्वं गूढं न पश्यति १३७
हेतुत्वं प्रतिपद्यन्ते, नैवैतेऽनियमस्पृशः ।
यावन्त आश्रवाः प्रोक्ता–स्तावन्तो हि परिश्रवाः
तस्मादनियतं रूपं, बाह्यहेतुषु सर्वथा ।
नियतौ भाववैचित्र्या–दात्मैवाश्रवसंवरौ ॥१३९॥
अज्ञानाद्विषयासक्तो, बध्यते, विषयैस्तु न ।
ज्ञानाद्विमुच्यते चात्मा, न तु शास्त्रादिपुद्गलात्॥
बाह्यं गुरोश्च विनयं, क्रियामावश्यकानि च ।
संवराङ्गतया प्राहु–र्व्यवहारविशारदाः ॥ १४१ ॥
विशिष्टा वाक्तनुस्वान्त–पुद्गलास्तेऽफलावहाः ।
ये तु ज्ञानादयो भावाः, संवरत्वं प्रयान्ति ते१४२
ज्ञानादिभावयुक्तेषु, शुभयोगेषु तद्गतम् ।
संवरत्वं समारोप्य, स्मयन्ते व्यवहारिणः॥१४३॥
प्रशस्तरागयुक्तेषु, चारित्रादिगुणेष्वपि ।
शुभाश्रवत्वमारोप्य, फलभेदं वदन्ति ते ॥१४४॥
भवनिर्वाणहेतूनां, वस्तुतो न विपर्ययः ।
अज्ञानादेव तद्गानं, ज्ञानी तत्र न मुह्यति॥१४५॥
तीर्थकृन्नामहेतुत्वं य–त्सम्यक्त्वस्य वर्ण्यते ।
यच्चाहारकहेतुत्वं, संयमस्यातिशायिनः ॥१४६॥
तपःसंयमयोः स्वर्ग–हेतुत्वं यच्च पूर्वयोः ।
उपचारेण तद्युक्तं, स्याद् घृतं दहतीतिवत् ॥१४७॥
येनांशेनात्मनो योग–स्तेनांशेनाश्रवो मतः ।
येनांशेनोपयोगस्तु, तेनांशेनास्य संवरः॥१४८॥
तेनासार्वज्ञ्यविश्रान्तौ, मिश्रताश्रवसंवरौ ।

मात्मादर्श इव स्वच्छास्वच्छभागद्वयः सदा १४९
शुद्धैव ज्ञानधारा स्या–त्सम्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरम् ।
हेतुभेदाद्विचित्रा तु, योगाधारा प्रवर्त्तते ॥१५०॥
सम्यग्दृशो विशुद्धत्वं, सर्वास्वपि दशास्वतः ।
मृदुमध्यादिभावस्तु, क्रियावैचित्र्यतो भवेत् १५१
यदा तु सर्वतः शुद्धि–र्जायते धारयोर्द्वयोः ।
शैलेशीसंश्रितः स्थैर्या–त्तदा स्यात्सर्वसंवरः ।१५२।
ततोऽर्वाग् यच्च यावच्च, स्थिरत्वं तावदात्मनः ।
संवरो योगचाञ्चल्यं, यावत्तावत्किलाश्रवः ।१५३।
अशुद्धनयतश्चैवं, संवराश्रवसङ्कथा ।
संसारिणां च सिद्धानां, न शुद्धनयतो भिदा १५४
निर्जरा कर्मणां शाटो, नात्माऽसौ कर्म्मपर्ययः ।
येन निर्जीर्यते कर्म, स भावस्त्वात्मलक्षणम् १५५।
सत्तपो द्वादशविधं, शुद्धज्ञानसमन्वितम् ।
आत्मशक्तिसमुत्थानं, चित्तवृत्तिनिरोधकृत् ।१५६।
यत्र रोधः कषायाणां, ब्रह्मध्यानं जिनस्य च ।

ज्ञातव्यं तत्तपः शुद्ध–मवशिष्टं तु लङ्घनम् ।१५७।
बुभुक्षा देहकार्श्यं वा, तपसो नास्ति लक्षणम् ।
तितिक्षाब्रह्मगुप्त्यादि–स्थानं ज्ञानं तु तद्वपुः १५८
ज्ञानेन निपुणेनैक्यं, प्राप्तं चन्दनगन्धवत् ।
निर्जरामात्मनो दत्ते, तपो नान्यादृशं क्वचित् १५९
तपस्वी जिनभक्त्या च, शासनोद्भासनेच्छया ।
पुण्यं बध्नाति बहुलं, मुच्यते तु गतस्पृहः ।१६०।
कर्मतापकरं ज्ञानं, तपस्तन्नैव वेत्ति यः ।
प्राप्नोतु स हतस्वान्तो, विपुलां निर्जरां कथम् ॥
अज्ञानी तपसा जन्म–कोटिभिः कर्म यन्नयेत् ।
अन्तं ज्ञानतपोयुक्त–स्तत् क्षणेनैव संहरेत् ।१६२।
ज्ञानयोगस्तपःशुद्ध–मित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः ।
तस्मान्निकाचितस्यापि, कर्मणो युज्यते क्षयः १६२
यदिहापूर्वकरणं, श्रेणिः शुद्धा च जायते ।
ध्रुवः स्थितिक्षयस्तत्र, स्थितानां प्राच्यकर्मणाम् १६४
तस्माद् ज्ञानमयः शुद्ध–स्तपस्वी भावनिर्जरा ।

शुद्धनिश्चयतस्त्वेषा, सदा शुद्धस्य कापि न॥१६५।
बन्धः कर्मात्मसंश्लेषो, द्रव्यतः स चतुर्विधः ।
तद्धेत्वध्यवसायात्मा, भावतस्तु प्रकीर्त्तितः॥१६६।
वेष्टयत्यात्मनात्मानं,यथा सर्पस्तथासुमान् ।
तत्तद्भावैः परिणतो, बध्नात्यात्मानमात्मना॥१६७।
बध्नाति स्वं यथा कोश–कारकीटः स्वतन्तुभिः ।
आत्मनः स्वगतैर्भावै–र्बन्धने सोपमा स्मृता१६८।
जन्तूनां सापराधानां, बन्धकारी न हीश्वरः ।
तदुबन्धकानवस्थाना–दबन्धस्याप्रवृत्तितः॥१६९॥
न त्व(चा)ज्ञानप्रवृत्त्यर्थं, ज्ञानवच्चोदना ध्रुवा ।
अबुद्धिपूर्वकार्येषु, स्वप्नादौ तददर्शनात् ॥१७०॥
तथाभव्यतया जन्तु–र्नोदितश्च प्रवर्त्तते ।
बध्नन् पुण्यं च पापं च, परिणामानुसारतः१७१
शुद्धनिश्चयतस्त्वात्मा, न बद्धो बन्धशङ्कया ।
भयकम्पादिकं किन्तु, रज्जावहिमतेरिव ॥१७२॥
रोगस्थित्यनुसारेण, प्रवृत्ती रोगिणो यथा ।
भवस्थित्यनुसारेण, तथा बन्धेऽपि वर्ण्यते ।१७३।
दृढाज्ञानमयीं शङ्का–मेनामपनिनीषवः ।
अध्यात्मशास्त्रमिच्छन्ति, श्रोतुं वैराग्यकाङ्क्षिणः॥
दिशः प्रदर्शकं शाखा–चन्द्रन्यायेन तत्पुनः ।
प्रत्यक्षविषयां शङ्कां, न हि हन्ति परोक्षधीः१७५।
शङ्खे श्वैत्यानुमानेऽपि, दोषात्पीतत्वधीर्यथा ।
शास्त्रज्ञानेऽपि मिथ्याधी–संस्कारादुबन्धधीस्तथा॥
श्रुत्वा मत्वा मुहुः स्मृत्वा, साक्षादनुभवन्ति ये ।
तत्त्वं न बन्धधीस्तेषा–मात्माऽबन्धः प्रकाशते१७७
द्रव्यमोक्षः क्षयः कर्म–द्रव्याणां नात्मलक्षणम् ।
भावमोक्षस्तु तद्धेतु–रात्मा रत्नत्रयान्वयी १७८।
ज्ञानदर्शनचारित्रै–रात्मैक्यं लभते यदा ।
कर्माणि कुपितानीव, भवन्त्याशु तदा पृथक्१७९
अतो रत्नत्रयं मोक्ष–स्तदभावे कृतार्थता ।
पाषण्डिगणलिङ्गैश्च, गृहिलिङ्गैश्च कापि न॥१८०॥
पाषण्डिगणलिङ्गेषु, गृहिलिङ्गेषु ये रताः ।

येन ते समयसारस्य, ज्ञातारो बालबुद्धयः ।१८१।
भावलिङ्गरता ये स्युः, सर्वसारविदो हि ते ।
लिङ्गस्था वा गृहस्था वा, सिध्यन्ति धूतकल्मषाः।
भावलिङ्गं हि मोक्षाङ्गं, द्रव्यलिङ्गमकारणम् ।
द्रव्यं नात्यन्तिकं यस्मा-न्नाप्यैकान्तिकमिष्यते ॥
यथाजातदशालिङ्ग-मर्थादव्यभिचारि चेत् ।
विपक्षबाधकाभावात्, तद्धेतुत्वे तु का प्रमा।१८४।
वस्त्रादिधारणेच्छा चेत्, बाधिका तस्य तां विना।
धृतस्य किमवस्थाने, करादेरिव बाधकम् ॥१८५॥
स्वरूपेण च वस्त्रं चे-त्केवलज्ञानबाधकम् ।
तदा दिक्पटनीत्यैव, तत्तदावरणं भवेत् ॥१८६॥
इत्थं केवलिनस्तेन, मूर्ध्नि क्षिप्तेन केनचित् ।
केवलित्वं पलायेते-त्यहो किमसमञ्जसम् ॥१८७॥
भावलिङ्गात्ततो मोक्षो, भिन्नलिङ्गेष्वपि ध्रुवः ।
कदाग्रहं विमुच्यैत-द्भावनीयं मनस्विना ।१८८।
अशुद्धनयतो ह्यात्मा, बद्धो मुक्त इति स्थितिः ।

न शुद्धनयतस्त्वेष, बध्यते नापि मुच्यते ॥१८९॥
अन्वयव्यतिरेकाभ्या-मात्मतत्त्वविनिश्चयम् ।
नयेभ्योऽपि हि तत्त्वेभ्यः, कुर्यादेवं विचक्षणः ॥
इदं हि परमध्यात्म-ममृतं ह्यद एव च ।
इदं हि परमं ज्ञानं, योगोऽयं परमः स्मृतः ।१९१।
गुह्याद्गुह्यतरं तत्त्व-मेतत्सूक्ष्मनयाश्रितम् ।
न देयं स्वल्पबुद्धीनां, ते ह्येतस्य विडम्बकाः ।१९२।
जनानामल्पबुद्धीनां, नैतत्तत्त्वं हितावहम् ।
निर्बलानां क्षुधार्त्तानां, भोजनं चक्रिणो यथा ॥
ज्ञानांशदुर्विदग्धानां, तत्त्वमेतदनर्थकृत् ।
अशुद्धमन्त्रपाठस्य, फणिरत्नग्रहो यथा ॥ १९४ ॥
व्यवहाराविनिष्णातो, यो ज्ञीप्सति विनिश्चयम् ।
कासारतरणाशक्तः, सागरं स तितीर्षति ॥१९५॥
व्यवहारं विनिश्चित्य, ततः शुद्धनयाश्रितः ।
आत्मज्ञानरतो भूत्वा, परमं साम्यमाश्रयेत् ।१९६।

॥ इत्यात्मनिश्चयाधिकारः ॥ १८ ॥

श्रीअध्यात्मसारे षष्ठः प्रबन्धः ॥६२॥

उत्सर्गव्यवहारनिश्चयकथाकल्लोलकोलाहल-
त्रस्यद्दुर्नयवादिकच्छपकुलभ्रश्यत्कुपक्षाचलम् ॥
उद्यद्युक्तिनदीप्रवेशसुभगं स्याद्वादमर्यादया,
युक्तं श्रीजिनशासनं जलनिधिं मुक्त्वा परं नाश्रये॥१॥
पूर्णः पुण्यनयप्रमाणरचनापुष्पैः सदास्थारसै-
स्तत्त्वज्ञानफलः सदा विजयते स्याद्वादकल्पद्रुमः ॥
एतस्मात् पतितैः प्रवादकुसुमैः षड्दर्शनारामभू-
र्भूयः सौरभमुद्वमत्यभिमतैरध्यात्मवार्तालवैः ॥२॥
चित्रोत्सर्गशुभापवादरचनासानुश्रियालंकृतः,
श्रद्धानन्दनचन्दनद्रुमनिभप्रज्ञोल्लसत्सौरभः ॥
भ्राम्यद्भिः परदर्शनग्रहगणैरासेव्यमानः सदा,
तर्कस्वर्णशिलोच्छ्रितो विजयते जैनागमो मन्दरः॥३
स्याद्दोषापगमस्तमांसि जगति क्षीयन्त एव क्षणा-
दध्वानो विशदीभवन्ति निबिडा निद्रा दृशोर्गच्छति।
यस्मिन्नभ्युदिते प्रमाणदिवसप्रारम्भकल्याणिनी,
प्रौढत्वं नयगीर्दधाति स रविर्जैनागमो नन्दतात्॥४॥

अध्यात्मामृतवर्षिभिः कुवलयोल्लासं विलासैर्गवां,
तापव्यापविनाशिभिर्वितनुते लब्धोदयो यः सदा॥
तर्कस्थाणुशिरःस्थितः परिवृतः स्फारैर्नयैस्तारकैः,
सोऽयं श्रीजिनशासनामृतरुचिः कस्यैति नो रुच्यताम्
बौद्धानामृजुसूत्रतो मतमभूद्वेदान्तिनां संग्रहात्,
साङ्ख्यानां तत एव नैगमनयाद् योगश्च वैशेषिकः।
शब्दब्रह्मविदोऽपि शब्दनयतः सर्वैर्नयैर्गुम्फिता,
जैनी दृष्टिरितीह सारतरता प्रत्यक्षमुद्वीक्ष्यते ॥६॥
ऊष्मा नार्कमपाकरोति दहनं नैव स्फुलिङ्गावली,
नाब्धिं सिन्धुजलप्लवः सुरगिरिं ग्रावा न चाभ्यापतन्।
एवं सर्वनयैकभावगरिमस्थानं जिनेन्द्रागमं,
तत्तद्दर्शनसङ्कथांशरचनारूपा न हन्तुं क्षमा ॥७॥
दुःसाध्यं परवादिनां परमतक्षेपं विना स्वं मतं,
तत्क्षेपे च कषायपङ्ककलुषं चेतः समापद्यते ॥
सोऽयं निःस्वनिधिग्रहव्यवसितो वेतालकोपक्रमो,
नायं सर्वहितावहे जिनमते तत्त्वप्रसिद्धयर्थिनाम्॥८॥

जिनमतस्तुत्यधिकारः ॥६२॥

वार्त्ताः सन्ति सहस्रशः प्रतिमतं ज्ञानांशपद्धक्रमा-
श्चेतस्तासु न नः प्रयाति नितमां लीनं जिनेन्द्रागमे ॥
नोत्सर्पन्ति लताः कति प्रतिदिशं पुष्पैःपवित्रा मधौ,
ताभ्यो नैति रतिं रसालकलिकारक्तस्तु पुंस्कोकिलः९
शब्दो वा मतिरर्थ एव वस्तु वा जातिः क्रिया वा गुणः,
शब्दार्थः किमिति स्थिता प्रतिमतं सन्देहशङ्कुव्यथा॥
जैनेन्द्रे तु मते न सा प्रतिपदं जात्यन्तरार्थस्थितेः,
सामान्यंच विशेषमेव च यथा तात्पर्यमन्विच्छति१०
यत्रानार्पितमादधाति गुणतां मुख्यं तु वस्त्वर्पितं,
तात्पर्यानवलम्बनेन तु भवेद्बोधः स्फुटं लौकिकः॥
सम्पूर्णं त्ववभासते कृतधियां कृत्स्नाद्विवक्षाक्रमात्,
तां लोकोत्तरभंगपद्धतिमयीं स्याद्वादमुद्रां स्तुमः११
आत्मीयानुभवाश्रयार्थविषयोऽप्युच्चैर्यदीयक्रमो,
म्लेच्छानामिव संस्कृतं तनुधियामाश्चर्यमोहावहः॥
व्युत्पत्तिप्रतिपत्तिहेतुविततस्याद्वादवाग्गुम्फितं,
तं जैनागममाकलय्य न वयं व्याक्षेपभाजः क्वचित्

मूलं सर्ववचोगतस्य विदितं जैनेश्वरं शासनं,
तस्मादेव समुत्थितैर्नयमतैस्तस्यैव यत्खण्डनम् ॥
एतत्किञ्चन कौशलं कलिमलच्छन्नात्मनः स्वाश्रितां,
शाखां छेत्तुमिवोद्यतस्य कटुकोदर्काय तर्कार्थिनः१३
त्यक्त्वोन्मादविभज्यवादरचनामाकर्ण्य कर्णामृतं,
सिद्धान्तार्थरहस्यवित् क लभतामन्यत्र शास्त्रे रतिम्॥
यस्यां सर्वनया विशन्ति न पुनर्व्यस्तेषु तेष्वेव या,
मालायां मणयो लुठन्ति न पुनर्व्यस्तेषु मालापि सा
अन्योन्यप्रतिपक्षभाववितथान् स्वस्वार्थसत्याग्रयान्।
नापेक्षानिषयाग्रहैर्विभजते माध्यस्थ्यमास्थाय यः॥
स्याद्वादे सुपथे निवेश्य हरते तेषां तु दिङ्मूढतां,
कुन्देन्दुप्रतिमं यशो विजयिनस्तस्यैव संवर्द्धते ।१५।

॥ इति जिनमतस्तुत्यधिकारः ॥ १९ ॥

॥ इत्यध्यात्मसारप्रकरणे षष्ठः प्रबन्धः ॥

शास्त्रोपदर्शितदिशा, गलितासद्ग्रहकषायकलुषाणाम्
प्रियमनुभवैकवेद्यं, रहस्यमाविर्भवति किमपि ॥१॥
प्रथमाभ्यासविलासा-दाविर्भूयैव यत्क्षणाल्लीनम्।
चञ्चत्तरुणीविभ्रम-सममुत्तरलं मनः कुरुते ॥२॥
सुविदितयोगैरिष्टं, क्षिप्तं मूढं तथैव विक्षिप्तं।
एकाग्रं च निरुद्धं, चेतः पंचप्रकारमिति ॥ ३ ॥
विषयेषु कल्पितेषु च पुरःस्थितेषु च निवेशितं रजसा।
सुखदुःखयुग्बहिर्मुख-माम्नातं क्षिप्तमिह चित्तम् ।४।
क्रोधादिभिर्नियमितं, विरुद्धकृत्येषु यत्तमोभूम्ना।
कृत्याकृत्यविभागा-सङ्गतमेतन्मनो मूढम् ॥ ५ ॥
सत्त्वोद्रेकात्परिहृत-दुःखनिदानेषु सुखनिदानेषु ।
शब्दादिषु प्रवृत्तं, सदैव चित्तं तु विक्षिप्तम् ॥६॥
अद्वेषादिगुणवतां, नित्यं खेदादिदोषपरिहारात् ।
सदृशप्रत्ययसङ्गत-मेकाग्रं चित्तमाम्नातम् ॥ ७ ॥
उपरतविकल्पवृत्तिक-मवग्रहादिक्रमच्युतं शुद्धम् ।
आत्मारामसुनीनां, भवति निरुद्धं सदा चेतः ॥८॥
न समाधावुपयोगं, तिस्रश्चेतोदशा इह लभन्ते ।
सत्त्वोत्कर्षात् स्थैर्या-दुभे समाधिसुखातिशयात् ॥९॥
योगारम्भस्तु भवे-द्विक्षिप्ते मनसि जातु सानन्दे ।
क्षिप्ते मूढे चास्मिन्, व्युत्थानं भवति नियमेन ॥१०॥
विषयकषायनिवृत्तं, योगेषु च सञ्चरिष्णु विविधेषु।
गृहखेलद्बालोपम-मपि चलमिष्टं मनोऽभ्यासे ॥११॥
वचनानुष्ठानगतं, यातायातं च सातिचारमपि ।
चेतोऽभ्यासदशायां, गजाङ्कुशन्यायतोऽदुष्टम् ।१२।
ज्ञानविचाराभिमुखं, यथा यथा भवति किमपि सान-
न्दम् । अर्थैः प्रलोभ्य बाह्यै-रनुगृह्णीयात्तथा चेतः॥
अभिरूपजिनप्रतिमां, विशिष्टपदवाक्यवर्णरचनां च ।
पुरुषविशेषादिकम-प्यत एवालम्बनं ब्रुवते ॥१४॥
आलम्बनैः प्रशस्तैः, प्रायो भावः प्रशस्त एव यतः।
इति सालम्बनयोगी, मनः शुभालम्बनं दध्यात् १५
सालम्बनं क्षणमपि, क्षणमपि कुर्यान्मनो निरालम्बम्।
इत्यनुभवपरिपाका-दाकाले स्यान्निरालम्बम् ॥१६॥

आलम्ब्यैकपदार्थं, यदा न किञ्चिद्विचिन्तयेदन्यत् ।
अनुपनतेन्धनवह्निव-दुपशान्तं स्यात्तदा चेतः ॥१७॥

शोकमदमदनमत्सर-कलहकदाग्रहविषादवैराणि ।
क्षीयन्ते शान्तहृदा-मनुभव एवात्र साक्षी नः ॥१८॥

शान्ते मनसि ज्योतिःप्रकाशते शान्तमात्मनः सहजम् ।
भस्मीभवत्यविद्या, मोहध्वान्तं विलयमेति ॥१९॥

बाह्यात्मनोऽधिकारः, शान्तहृदामन्तरात्मनां न स्यात् ।
परमात्माऽनुध्येयः, सन्निहितो ध्यानतो भवति ॥२०॥

कायादिर्बहिरात्मा, तदधिष्ठातान्तरात्मतामेति ।
गतनिःशेषोपाधिः, परमात्मा कीर्तितस्तज्ज्ञैः ॥२१॥

विषयकषायावेशः, तत्त्वाश्रद्धा गुणेषु च द्वेषः ।
आत्माऽज्ञानं च यदा, बाह्यात्मा स्यात्तदा व्यक्तः ॥२२॥

तत्त्वश्रद्धा ज्ञानं, महाव्रतान्यप्रमादपरता च ।
मोहजयश्च यदा स्यात्, तदान्तरात्मा भवेद्व्यक्तः ॥२३॥

ज्ञानं केवलसंज्ञं, योगनिरोधः समग्रकर्महतिः ।
सिद्धिनिवासश्च यदा, परमात्मा स्यात्तदा व्यक्तः ॥२४॥

आत्ममनोगुणवृत्ती, विविच्य यः प्रतिपदं विजानाति ।
कुशलानुबन्धयुक्तः, प्राप्नोति ब्रह्मभूयमसौ ॥२५॥

ब्रह्मस्थो ब्रह्मज्ञो, ब्रह्म प्राप्नोति तत्र किं चित्रम् ।
ब्रह्मविदां वचसापि, ब्रह्मविलासाननुभवामः ॥२६॥

ब्रह्माध्ययनेषु मतं, ब्रह्माष्टादशसहस्रपदभावैः ।
येनाप्तं तत् पूर्णं, योगी स ब्रह्मणः परमः ॥२७॥

ध्येयोऽयं सेव्योऽयं, कार्या भक्तिः सुकृतधियाऽस्यैव ।
अस्मिन्गुरुत्वबुद्ध्या, सुतरः संसारसिन्धुरपि ॥२८॥

अवलम्ब्येच्छायोगं, पूर्णाचारासहिष्णवश्च वयम् ।
भक्त्या परममुनीनां, तदीयपदवीमनुसरामः ॥२९॥

अल्पापि यात्र यतना, निर्दम्भा सा शुभानुबन्धकरी ।
अज्ञानविषव्ययकृ-द्विवेचनं चात्मभावानाम् ॥३०॥

सिद्धान्ततदङ्गानां, शास्त्राणामस्तु परिचयः शक्त्या ।
परमालम्बनभूतो, दर्शनपक्षोऽयमस्माकम् ॥३१॥

विधिकथनं विधिरागो, विधिमार्गस्थापनं विधीच्छूनाम् ।
अविधिनिषेधश्चेति, प्रवचनभक्तिः प्रसिद्धा नः ॥३२॥

अध्यात्मभावनोज्ज्वल-चेतोवृत्त्योचितं हि नाकृत्यम्
पूर्णक्रियाभिलाष-श्चेति द्वयमात्मशुद्धिकरम् ॥३३॥
द्वयमिह शुभानुबन्धः, शक्यारम्भश्च शुद्धपक्षश्च ।
अहितो विपर्ययः पुन-रित्यनुभवसङ्गतः पन्थाः ३४
ये त्वनुभवाविनिश्चित-मार्गाश्चारित्रपरिणतिभ्रष्टाः ।
बाह्यक्रियया चरणा-भिमानिनो ज्ञानिनोऽपि न ते ३५
लोकेषु बहिर्बुद्धिषु, विगोपकानां बहिष्क्रियासु रतिः ।
श्रद्धां विना न चैताः, सतां प्रमाणं यतोऽभिहितम् ३६
बालः पश्यति लिङ्गं, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।
आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥३७॥
निन्द्यो न कोपि लोके, पापिष्ठेष्वपि भवस्थितिश्चिन्त्या ।
पूज्या गुणगरिमाढ्या, धार्यो रागो गुणलवेऽपि ।३८।
निश्चित्यागमतत्त्वं, तस्मादुत्सृज्य लोकसंज्ञां च ।
श्रद्धाविवेकसारं, यतितव्यं योगिना नित्यम् ॥३९॥
ग्राह्यं हितमपि बाला-दालापैर्दुर्जनस्य न द्वेष्यम् ।
त्यक्तव्या च पराशा, पाशा इव सङ्गमा ज्ञेयाः ॥४०॥

स्तुत्या स्मयो न कार्यः, कोपोऽपि च निन्दया जनैः
कृतया । सेव्या धर्माचार्यास्तत्त्वं जिज्ञासनीयं च ४१
शौचं स्थैर्यमदम्भो, वैराग्यं चात्मनिग्रहः कार्यः ।
दृश्या भवगतदोषा-श्चिन्त्यं देहादिवैरूप्यम् ॥४२॥
भक्तिर्भगवति धार्या, सेव्यो देशः सदा विविक्तश्च ।
स्थातव्यं सम्यक्त्वे, विश्वास्यो न प्रमादरिपुः ।४३।
ध्येयात्मबोधनिष्ठा, सर्वत्रैवागमः पुरस्कार्यः ।
त्यक्तव्याः कुविकल्पाः, स्थेयं वृद्धानुवृत्त्या च ।४४।
साक्षात्कार्यं तत्त्वं, चिद्रूपानन्दमेदुरैर्भाव्यम् ।
हितकारी ज्ञानवता-मनुभववेद्यः प्रकारोऽयम् ॥४५॥

॥ इत्यनुभवाधिकारः ॥ २० ॥

येषां कैरवकुन्दवृन्दशशभृत्कर्पूरशुभ्रा गुणा,
मालिन्यं व्यपनीय चेतसि नृणां वैशद्यमातन्वते ॥
सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नमनसस्ते केऽपि गौणीकृत-
स्वार्था मुख्यपरोपकारविधयोत्सृष्टैः खलैः किं खलैः ।१

ग्रन्थार्थान् प्रगुणीकरोति सुकविर्यत्नेन तेषां प्रथा-
मावन्वन्ति कृपाकटाक्षलहरीलावण्यतः सज्जनाः ॥
माकन्दद्रुममञ्जरीं वितनुते चित्रा मधुश्रीस्ततः,
सौभाग्यं प्रथयन्ति पञ्चमचमत्कारेण पुंस्कोकिला२।
दोषोल्लेखविषः खलाननबिलादुत्थाय कोपाज्ज्वलन्
जिह्वाहिर्ननु कं गुणं न गुणिनां बालं क्षये प्रापयेत् ॥
न स्याच्चेत्प्रबलप्रभावभवनं दिव्यौषधीसन्निधौ,
शास्त्रार्थोपनिषद्विदां शुभहृदां कारुण्यपुण्यप्रथा ॥३।
उत्तानार्थगिरां स्वतोऽप्यवगमाभिःसारतां मेनिरे,
गम्भीरार्थसमर्थने बत खलाःकाठिन्यदोषं ददुः॥
तत्कोनाम गुणोऽस्तुकश्च सुकविः किं काव्यमित्यादिकां
स्थित्युच्छेदमतिं हरन्ति नियतां दृष्टा व्यवस्थाःसताम्
अध्यात्मामृतवर्षिणीमपि कथामापीय सन्तः सुखम्,
गाहन्ते विषमुद्गिरन्ति तु खला वैषम्यमेतत्कुतः॥
नेदं चाद्भुतमिन्दुदीधितिपिबाः प्रीताश्चकोरा भृशं,
किं न स्युर्बत चक्रवाकतरुणास्त्वत्यन्तखेदातुराः।५।

किञ्चित्साम्यमवेक्ष्य ये विदधते काचेन्द्रनीलाभिदां,
तेषां न प्रमदावहा तनुधियां गूढा कवीनां कृतिः।
ये जानन्ति विशेषमप्यविषमे रेखोपरेखांशतो,
वस्तुन्यस्तु सतामितः कृतधियां तेषां महानुत्सवः६
पूर्णाध्यात्मपदार्थसार्थघटना चेतश्चमत्कारिणी,
मोहच्छन्नदृशां भवेत्तनुधियां नो पण्डितानामिव ॥
काकुव्याकुलकामगर्वगहनप्रोद्दामवाक्चातुरी, [७
कामिन्याःप्रसभं प्रमोदयति न ग्राम्यान् विदग्धानिव
स्नात्वा सिद्धान्तकुण्डे विधुकरविशदाध्यात्मपानीयपूरै-
स्तापं संसारदुःखं कलिकलुषमलं लोभतृष्णां च हित्वा
जाता ये शुद्धरूपाःशमदमशुचिताचन्दनालिप्तगात्राः
शीलालङ्कारसाराःसकलगुणनिधीन्सज्जनांस्तान्नमाम
पाथोदः पद्यबन्धैर्विपुलरसभरं वर्षति ग्रन्थकर्ता,
प्रेम्णां पूरैस्तु चेतःसर इह सुहृदां प्लाव्यते वेगवद्भिः॥
शुष्यन्ति स्वान्तबन्धः पुनरसमगुणद्वेषिणां दुर्जनानां,
चित्रं मात्रज्जनेत्रात् प्रणयरसवशाभिःसरत्यश्रुनीरम्९।

उद्दामग्रन्थभावप्रथनमनयशःसञ्चयः सत्कवीनां,
क्षीराब्धिर्मथ्यते यः सहृदयविबुधैर्मेरुणा वर्णनेन॥
एतद्डिण्डीरपिण्डीभवति विधुरुचेर्मण्डलं विप्रुषस्ता-
स्तारा:कैलासशैलादय इह दधते वीचिविक्षोभलीलाम्
काव्यं दृष्ट्वा कवीनां हृतममृतमिति स्वःसदांपानशङ्की
खेदं धत्ते तु मूर्धा मृदुतरहृदयः सज्जनो व्याधुतेन॥
ज्ञात्वा सर्वोपभोग्यं प्रसृमरमथ तत्कीर्तिपीयूषपूरं,
नित्यं रक्षापिधानानियतमतितरां मोदते च स्मितेन
निष्पाद्य श्लोककुम्भं निपुणनयमृदा कुंभकाराःकवींद्रा
दार्ढ्यं चारोप्य तस्मिन् किमपि परिचयात्सत्परीक्षा-
र्कभासाम्।पक्वं कुर्वन्ति बाढं गुणहरणमतिप्रज्वलद्दोष
दृष्टि-ज्वालामालाकराले खलजनवचनज्वालजिह्वे
निवेश्य ।१२।इक्षुद्राक्षारसौघः कविजनवचनं दुर्जना-
स्याभियन्त्रा-भानार्थद्रव्ययोगाभ्समुपचितगुणो मद्य-
तां याति सद्यः।मन्तःपीत्वा यदुच्चैर्दधति हृदि मुदं
घूर्णयन्त्यक्षियुग्मं,स्वैरं हर्षप्रकर्षादपि च विदधते
नृत्यगानप्रबन्धम्॥१३॥नव्योऽस्माकं प्रबन्धोऽप्य-
नणुगुणभृतां सज्जनानांप्रभावा-द्विख्यातः स्यादि-
तीमे हितकरणविधौ प्रार्थनीया न किं नः ॥
निष्णाता वा स्वतस्ते रविरुचय इवाम्भोरुहाणां
गुणाना-मुल्लासेऽपेक्षणीयो न खलु पररुचेः क्वापि
तेषां स्वभावः॥१४॥यत्कीर्तिस्फूर्तिगानावहितसुर-
वधूवृन्दकोलाहलेन,प्रक्षुब्धस्वर्गसिन्धोः पतितज-
लभरैः क्षालितः शैत्यमेति ॥ अश्रान्तभ्रान्तकान्त-
ग्रहगणकिरणैस्तापवान् स्वर्णशैलो,भ्राजन्ते ते मुनी-
न्द्रा नयविजयबुधाः सज्जनव्रातधुर्याः ॥ १५ ॥
चक्रे प्रकरणमेत-त्तत्पदसेवापरो यशोविजयः ।
अध्यात्मधृतरुचीना-मिदमानन्दावहं भवतु ॥१६॥

॥ इति सज्जनस्तुत्यधिकारः ॥ २१ ॥

॥ इत्यध्यात्मसारप्रकरणे सप्तमः प्रबन्धः ॥

न्यायविशारद—न्यायाचार्य-महामहोपाध्याय श्री-
यशोविजयगणिप्रवरविरचितमिदमध्यात्मसार
प्रकरणं समाप्तम् ॥

॥ श्रीवीतरागेभ्यो नमः ॥

॥ न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महामहोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिप्रणीतम् ॥

॥ अध्यात्मोपनिषत् प्रकरणम् ॥

॥ ऐन्द्रवृन्दनतं नत्वा, वीतरागं स्वयम्भुवम् ।
अध्यात्मोपनिषन्नामा, ग्रन्थोऽस्माभिर्विधीयते ॥१॥
आत्मानमधिकृत्य स्याद्, यः पञ्चाचारचारिमा ।
शब्दयोगार्थनिपुणा-स्तदध्यात्मं प्रचक्षते ॥ २ ॥
रूढ्यर्थनिपुणास्त्वाहु-श्चित्तं मैत्र्यादिवासितम् ।
अध्यात्मं निर्मलं बाह्य-व्यवहारोपबृंहितम् ॥ ३ ॥
एवम्भूतनये ज्ञेयः, प्रथमोऽर्थोऽत्र कोविदैः ।
यथायथं द्वितीयोऽर्थो, व्यवहारर्जुसूत्रयोः ॥ ४ ॥
गलन्नयकृतभ्रान्ति-र्यः स्याद्विश्रान्तिसम्मुखः
स्याद्वादविशदालोकः, स एवाध्यात्मभाजनम् ॥५॥
मनोवत्सो युक्तिगवीं, मध्यस्थस्यानुधावति ।
तामाकर्षति पुच्छेन, तुच्छाग्रहमनःकपिः ॥ ६ ॥
अनर्थायैव नार्थाय, जातिप्रायाश्च युक्तयः ।
हस्ती हन्तीति वचने, प्राप्ताप्राप्तविकल्पवत् ॥७॥
ज्ञायेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रियाः ।
कालेनैतावता प्राज्ञैः, कृतः स्यात्तेषु निश्चयः ॥८॥
आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम् ।
अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ ९ ॥
अन्तरा केवलज्ञानं, छद्मस्थाः खल्वचक्षुषः ।
हस्तस्पर्शसमं शास्त्र-ज्ञानं तद्व्यवहारकृत् ॥१०॥
शुद्धोञ्छाद्यपि शास्त्राज्ञा-निरपेक्षस्य नो हितम् ।
भौतहन्तुर्यथा तस्य, पदस्पर्शनिषेधनम् ॥ ११ ॥
शासनात्त्राणशक्तेश्च, बुधैः शास्त्रं निरुच्यते ।
वचनं वीतरागस्य, तच्च नान्यस्य कस्यचित् ॥१२॥
वीतरागोऽनृतं नैव, ब्रूयात्तद्धेत्वभावतः ।
यस्तद्वाक्येष्वनाश्वास-स्तन्महामोहजृम्भितम् ॥१३॥
शास्त्रे पुरस्कृते तस्माद्-वीतरागः पुरस्कृतः ।
पुरस्कृते पुनस्तस्मिन्-नियमात् सर्वसिद्धयः ॥१४॥

एवं केचित् समापत्तिं, वदन्त्यन्ये ध्रुवं पदम् ।
प्रशान्तवाहितामन्ये, विसभागक्षयं परे ॥ १५ ॥
चर्मचक्षुर्भृतः सर्वे, देवाश्चावधिचक्षुषः ।
सर्वतश्चक्षुषः सिद्धा, योगिनः शास्त्रचक्षुषः ॥१६॥
परीक्षन्ते कषच्छेदतापैः स्वर्णं यथा जनाः ।
शास्त्रेऽपि वर्णिकाशुद्धिं, परीक्षन्तां तथा बुधाः ।१७।
विधयः प्रतिषेधाश्च, भूयांसो यत्र वर्णिताः ।
एकाधिकारा दृश्यन्ते, कषशुद्धिं वदन्ति ताम् ।१८।
सिद्धान्तेषु यथा ध्याना-ध्ययनादिविधिव्रजाः ।
हिंसादीनां निषेधाश्च, भूयांसो मोक्षगोचराः ॥१९॥
अर्थकामविमिश्रं यत्, यच्च क्लृप्तकथाविलम् ।
आनुषङ्गिकमोक्षार्थं, यन्न तत् कषशुद्धिमत् ॥२०॥
विधीनां च निषेधानां, योगक्षेमकरी क्रिया ।
वर्ण्यते यत्र सर्वत्र, तच्छास्त्रं छेदशुद्धिमत् ॥२१॥
कायिकाद्यपि कुर्वीत, गुप्तश्च समितो मुनिः ।
कृत्ये ज्यायसि किं वाच्य-मित्युक्तं समये यथा।२२।

अन्यार्थं किञ्चिदुत्सृष्टं, यत्रान्यार्थमपोद्य(ह्य)ते
दुर्विधिप्रतिषेधं तत्, न शास्त्रं छेदशुद्धिमत् ॥२३॥
निषिद्धस्य विधानेऽपि, हिंसादेर्भूतिकामिभिः ।
दाहस्येव न सद्वैद्यै-र्याति प्रकृतिदुष्टता ॥ २४ ॥
हिंसा भावकृतो दोषो, दाहस्तु न तथेति चेत् ।
भूत्यर्थं तद्विधानेऽपि, भावदोषः कथं गतः? ॥२५॥
वेदोक्तत्वान्मनःशुद्ध्या, कर्मयज्ञोऽपि योगिनः ।
ब्रह्मयज्ञ इतीच्छन्तः, श्येनयागं त्यजन्ति किम्?।२६
वेदान्तविधिशेषत्व-मतः कर्मविधेर्हतम् ।
मिथ्यात्मदर्शकाः शेषा, वेदान्ता एव कर्मणः ॥२७।
कर्मणां निरवद्यानां, चित्तशोधकता परम् ।
साङ्ख्याचार्या अपीच्छन्ती-त्यास्तामेषोऽत्र विस्तरः२८
यत्र सर्वनयालम्बि-विचारप्रबलाग्निना ।
तात्पर्यश्यामिका न स्यात्, तच्छास्त्रं तापशुद्धिमत्२९
थाऽऽह सोमिलप्रश्ने, जिनः स्याद्वादसिद्धये ।
द्रव्यार्थादहमेकोऽस्मि, दृग्ज्ञानार्थादुभावपि ॥३०॥

अक्षयश्चाव्ययश्चास्मि, प्रदेशार्थविचारतः ।
अनेकभूतभावात्मा, पर्यायार्थपरिग्रहात् ॥ ३१ ॥
द्वयोरेकत्वबुद्धयापि, यथा द्वित्वं न गच्छति ।
नयैकान्तधियाप्येव-मनेकान्तो न गच्छति ॥३२॥
सामग्र्येण न मानं स्याद्, द्वयोरेकत्वधीर्यथा ।
तथा वस्तुनि वस्त्वंश-बुद्धिर्ज्ञेया नयात्मिका॥३३॥
एकदेशेन चैकत्व-धीर्द्वयोः स्याद्यथा प्रमा ।
तथा वस्तुनि वस्त्वंश-बुद्धिर्ज्ञेया नयात्मिका॥३४॥
इत्थं च संशयत्वं यद्, नयानां भाषते परः ।
तदपास्तं विलम्बानां, प्रत्येकं न नयेषु यत् ॥३५॥
सामग्र्येण द्वयालम्बे-ऽप्यविरोधे समुच्चयः ।
विरोधे दुर्नयव्राताः, स्वशस्त्रेण स्वयं हताः ॥३६॥
कथं विप्रतिषिद्धानां, न विरोधः समुच्चये ? ।
अपेक्षाभेदतो हन्त, कैव विप्रतिषिद्धता ॥ ३७ ॥
भिन्नापेक्षा यथैकत्र, पितृपुत्रादिकल्पना ।
नित्यानित्याद्यनेकान्त-स्तथैव न विरोत्स्यते ॥३८

व्यापके सत्यनेकान्ते, स्वरूपपररूपयोः ।
आनेकान्त्यान्न कुत्रापि, निर्णीतिरिति चेन्मतिः ॥३९॥
अव्याप्यवृत्तिधर्माणां, यथावच्छेदकाश्रया ।
नापि ततः परावृत्ति-स्तत् किं नात्र तथेक्ष्यते? ॥४०॥
आनैगमान्त्यभेदं तत्, परावृत्तावपि स्फुटम् ।
अभिप्रेताश्रयेणैव, निर्णयो व्यवहारकः ॥ ४१ ॥
अनेकान्तेऽप्यनेकान्ता-दनिष्ठैवमपाकृता ।
नयसूक्ष्मेक्षिकाप्रान्ते, विश्रान्तेः सुलभत्वतः ॥४२॥
आत्माश्रयादयोऽप्यत्र, सावकाशा न कर्हिचित् ।
ते हि प्रमाणसिद्धार्थात्, प्रकृत्यैव पराङ्मुखाः ॥४३॥
उत्पन्नं दधिभावेन, नष्टं दुग्धतया पयः ।
गोरसत्वात् स्थिरं जानन्, स्याद्वादद्विड् जनोऽपि कः ॥
इच्छन् प्रधानं सत्त्वाद्यै-र्विरुद्धैर्गुम्फितं गुणैः ।
साङ्ख्यः सङ्ख्यावतां मुख्यो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ४५
विज्ञानस्यैकमाकारं, नानाकारकरम्बितम् ।
इच्छंस्तथागतः प्राज्ञो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥४६॥

भिन्नमेकमनेकं च, स्वं प्रामाणिकं वदन् ।
योगो वैशेषिको वापि, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्।४७।
प्रत्यक्षं मितिमात्रंशे, मेयांशे तद्विलक्षणम् ।
गुरुर्ज्ञानं वदन्नेकं, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥४८॥
जातिव्यक्त्यात्मकं वस्तु, वदन्ननुभवोचितम् ।
भट्टो वाऽपि मुरारिर्वा, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्।४९।
अबद्धं परमार्थेन, बद्धं च व्यवहारतः ।
ब्रुवाणो ब्रह्मवेदान्ती, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥५०
ब्रुवाणा भिन्नभिन्नार्थान्, नयभेदव्यपेक्षया ।
प्रतिक्षिपेयुर्नो वेदाः, स्याद्वादं सार्वतान्त्रिकम्॥५१॥
विमतिः सम्मतिर्वापि, चार्वाकस्य न मृग्यते ।
परलोकात्ममोक्षेषु, यस्य मुह्यति शेमुषी ॥ ५२ ॥
तेनानेकान्तसूत्रं यत्, यद्वा सूत्रं नयात्मकम् ।
तदेव तापशुद्धं स्यात्, न तु दुर्नयसंज्ञितम् ॥५३॥
नित्यैकान्ते न हिंसादि, तत्पर्यायापरिक्षयात् ।
मनःसँय्योगनाशादौ, व्यापारानुपलम्भतः ॥५४॥

बुद्धिलेपोऽपि को नित्य-निर्लेपात्मव्यवस्थितौ ।
सामानाधिकरण्येन, बन्धमोक्षौ हि सङ्गतौ॥५५॥
अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादिकमसङ्गतम् ।
स्वतो विनाशशीलानां,क्षणानां नाशकोऽस्तु कः?५६
आनन्तर्यं क्षणानां तु, न हिंसादिनियामकम् ।
विशेषादर्शनात्तस्य, बुद्धलुब्धकयोर्मिथः ॥ ५७ ॥
सङ्क्लेशेन विशेषश्चे-दानन्तर्यमपार्थकम् ।
न हि तेनापि सङ्क्लिष्ट-मध्ये भेदो विधीयते।५८।
मनोवाक्काययोगानां, भेदादेवं क्रियाभिदा ।
समग्रैव विशीर्येते-त्येतदन्यत्र चर्चितम् ॥ ५९ ॥
नित्यानित्याद्यनेकान्त-शास्त्रं तस्माद्विशिष्यते ।
तद्,दृष्ट्यैव हि माध्यस्थ्यं, गरिष्ठमुपपद्यते॥६०॥
यस्य सर्वत्र समता, नयेषु तनयेष्विव ।
तस्यानेकान्तवादस्य, क्व न्यूनाधिकशेमुषी॥६१॥
स्वतन्त्रास्तु नयास्तस्य, नांशाः किन्तु प्रकल्पिताः।
रागद्वेषौ कथं तस्य, दूषणेऽपि च भूषणे? ॥६२॥

अर्थे महेन्द्रजालस्य, दूषितेऽपि च भूषिते ।
यथा जनानां माध्यस्थ्यं, दुर्नयार्थे तथा मुनेः॥६३॥
दूषयेदज्ञ एवोच्चैः, स्याद्वादं न तु पण्डितः ।
अज्ञप्रलापे सुज्ञानां, न द्वेषः करुणैव तु ॥ ६४ ॥
त्रिविधं ज्ञानमाख्यातं, श्रुतं चिन्ता च भावना ।
आद्यं कोष्ठगबीजाभं, वाक्यार्थविषयं मतम् ॥६५॥
महावाक्यार्थजं यत्तु, सूक्ष्मयुक्तिशतान्वितम् ।
तद्द्वितीयं जले तैल–बिन्दुरीत्या प्रसृत्वरम्॥६६॥
ऐदम्पर्यगतं यच्च, विध्यादौ यत्नवच्च यत् ।
तृतीयं तदशुद्धोच्च–जात्यरत्नविभानिभम् ॥ ६७ ॥
आद्ये ज्ञाने मनाक् पुंस–स्तद्रागाद्दर्शनग्रहः ।
द्वितीये न भवत्येष, चिन्तायोगात्कदाचन ॥६८॥
चारिसञ्जीविनीचार–कारकज्ञाततोऽन्तिमे ।
सर्वत्रैव हिता वृत्ति–र्गाम्भीर्यात्तत्त्वदर्शिनः ॥६९॥
तेन स्याद्वादमालम्ब्य, सर्वदर्शनतुल्यताम् ।
मोक्षोद्देशाऽवि(द्वि)शेषेण,यः पश्यति स शास्त्रवित्॥७०

माध्यस्थ्यमेव शास्त्रार्थो, येन तच्चारु सिध्यति ।
स एव धर्मवादः स्या–दन्यद् बालिशवल्गनम्॥७१॥
पुत्रदारादि संसारो, धनिनां मूढचेतसाम् ।
पण्डितानां तु संसारः, शास्त्रमध्यात्मवर्जितम्॥७२॥
माध्यस्थ्यसहितं ह्येक–पदज्ञानमपि प्रमा ।
शास्त्रकोटिर्वृथैवान्या, तथा चोक्तं महात्मना ॥७३॥
वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तोऽनिश्चितांस्तथा ।
तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद्गतौ॥७४॥
इति यतिवदनात्पदानि बुद्ध्वा, प्रशमविवेचनसंव-
रामिधानि । प्रदलितदुरितः क्षणाच्चिलाति–तनय
इह त्रिदशालयं जगाम ॥ ७५ ॥ नचानेकान्तश-
र्मागमरहितस्यास्य फलितं, कथं माध्यस्थ्येन
स्फुटमितिविशेषं श्रमपदम् । समाधेरध्यक्षाद्यद-
मिदधाति व्यक्तसदृशं,फलं योगाचार्यो ध्रुवमभि-
निवेशे, विगलिते ॥ ७६॥ विशेषादोषाद्वा सपदि
तदनेकान्तसमये,प्रमुन्मीलद्भक्तिर्भवति य इहाध्या-

त्मविशदः । भृशं धीरोदात्तप्रियतमगुणोऽत्रागररुचिर्यशःश्रीस्तस्याङ्कं त्यजति न कदापि प्रणयिनी ॥७७॥

॥ इति श्रीपण्डितनयविजयगणिशिष्यपण्डितपद्मविजयगणिसहोदरोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिविरचितेऽध्यात्मोपनिषत्प्रकरणे शास्त्रयोगशुद्धिनामा प्रथमोऽधिकारः ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीयोऽधिकारः ॥

॥ दिशा दर्शितया शास्त्रै-र्गच्छन्नच्छमतिः पथि ॥
ज्ञानयोगं प्रयुञ्जीत, तद्विशेषोपलब्धये ॥ १ ॥
योगजादृष्टजनितः, स तु प्रातिभसंज्ञितः ।
सन्ध्येव दिनरात्रिभ्यां, केवलश्रुतयोः पृथक् ॥२॥
पदमात्रं हि नान्वेति, शास्त्रं दिग्दर्शनोत्तरम् ।
ज्ञानयोगो मुनेः पार्श्व-माकैवल्यं न मुञ्चति ॥३॥
तत्त्वतो ब्रह्मणः शास्त्रं, लक्षकं न तु दर्शकम् ।
न चादृष्टात्मतत्त्वस्य, दृष्टभ्रान्तिर्निवर्तते ॥ ४ ॥
तेनात्मदर्शनाकाङ्क्षी, ज्ञानेनान्तर्मुखो भवेत् ।
दृष्टदृगात्मता मुक्ति-र्दृश्यैकात्म्यं भवभ्रमः ॥५॥
आत्मज्ञाने मग्नः, सर्वं पुद्गलविभ्रमम् ।
महेन्द्रजालवद्वेत्ति, नैव तत्रानरज्यते ॥ ६ ॥
आस्वादिता सुमधुरा येन ज्ञानरतिः सुधा ।
न लगत्येव तच्चेतो, विषयेषु विषेष्विव ॥ ७ ॥
सत्तत्त्वचिन्तया यस्या-भिसमन्वागता इमे ।
आत्मवान् ज्ञानवान् वेद-धर्मवान् ब्रह्मवांश्च सः ॥८॥
विषयान् साधकः पूर्व-मनिष्टत्वधिया त्यजेत् ।
न त्यजेन्न च गृह्णीयात्, सिद्धो विन्द्यात् स तत्त्वतः ॥९॥
योगारम्भदशास्थस्य, दुःखमन्तर्बहिः सुखम् ।
सुखमन्तर्बहिर्दुःखं, सिद्धयोगस्य तु ध्रुवम् ॥१०॥
प्रकाशशक्त्या यद्रूप-मात्मनो ज्ञानमुच्यते ।
सुखं स्वरूपविश्रान्ति-शक्त्या वाच्यं तदेव तु ॥११॥
सर्वं परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतदुक्तं समासेन, लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १२ ॥
ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव पार्यते ।
नोपमेयं प्रियाश्लेषै-र्नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥१३॥

तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, पर्यायक्रमवृद्धितः ।
भाषिता भगवत्यादौ, सेत्थम्भूतस्य युज्यते ॥१४॥
चिन्मात्रलक्षणेनान्य-व्यतिरिक्तत्वमात्मनः ।
प्रतीयते यदश्रान्तं, तदेव ज्ञानमुत्तमम् ॥ १५ ॥
शुभोपयोगरूपोऽयं, समाधिः सविकल्पकः ।
शुद्धोपयोगरूपस्तु, निर्विकल्पस्तदेकदृक् ॥१६॥
आद्यः सालम्बनो नाम, योगोऽनालम्बनः परः ।
छायाया दर्पणाभावे, मुखविश्रान्तिसन्निभः ॥१७॥
यद्दृश्यं यच्च निर्वाच्यं, मननीयं च यद् भुवि ।
तद्रूपं परसंश्लिष्टं, न शुद्धद्रव्यलक्षणम् ॥ १८ ॥
अपदस्य पदं नास्ती-त्युपक्रम्यागमे ततः ॥
उपाधिमात्रव्यावृत्त्या, प्रोक्तं शुद्धात्मलक्षणम् ।१९।
यतो वाचो निवर्तन्ते, अ(ब)प्राप्य मनसा सह ।
इति श्रुतिरपि व्यक्त-मेतदर्थानुभाषिणी ॥२०॥
अतीन्द्रियं परं ब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ।
शास्त्रयुक्तिशतेनापि, नैव गम्यं कदाचन ॥२१॥

केषां न कल्पना दर्वी, शास्त्रक्षीरान्नगाहिनी ।
विरलास्तद्रसास्वाद-विदोऽनुभवजिह्वया ॥ २२ ॥
पश्यतु ब्रह्म निर्द्वन्द्वं, निर्द्वन्द्वानुभवं विना ।
कथं लिपिमयी दृष्टिः, वाङ्मयी वा मनोमयी ॥२३॥
न सुषुप्तिरमोहत्वा-न्नापि च स्वापजागरौ ।
कल्पनाशिल्पविश्रान्ते-स्तुर्यैवानुभवो दशा ॥२४॥
अधिगत्याखिलं शब्द-ब्रह्म शास्त्रदृशा मुनिः ।
स्वसंवेद्यपरं ब्रह्मा-नुभवैरधिगच्छति ॥ २५ ॥
ये पर्यायेषु निरता-स्ते ह्यन्यसमयस्थिताः ।
आत्मस्वभावनिष्ठानां, ध्रुवा स्वसमयस्थितिः ॥२६॥
आवापोद्वापविश्रान्ति-र्यत्राशुद्धनयस्य तत् ।
शुद्धानुभवसंवेद्यं, स्वरूपं परमात्मनः ॥ २७ ॥
गुणस्थानानि यावन्ति, यावन्त्यश्चापि मार्गणाः ।
तदन्यतरसंश्लेषो, नैवातः परमात्मनः ॥२८॥
कर्मोपाधिकृतान् भावान्, य आत्मन्यध्यवस्यति ।
तेन स्वाभाविकं रूपं, न बुद्धं परमात्मनः ॥२९॥

यथा भृत्यैः कृतं युद्धं स्वामिन्येवोपचर्यते ।
शुद्धात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धोर्जितं तथा ॥३०॥

मुषितत्वं यथा पान्थ-गतं पथ्युपचर्यते ।
तथा व्यवहरत्यज्ञ-श्चिद्रूपे कर्मविक्रियाम् ॥३१॥

स्वत एव समायान्ति, कर्माण्यारब्धशक्तितः ।
एकक्षेत्रावगाहेन, ज्ञानी तत्र न दोषभाक् ॥३२॥

दारुयन्त्रस्थपाञ्चाली-नृत्यतुल्याः प्रवृत्तयः ।
योगिनो नैव बाधाय, ज्ञानिनो लोकवर्तिनः ।३३।

प्रारब्धादृष्टजनितात्, सामायिकविवेकतः ।
क्रियापि ज्ञानिनो व्यक्ता-मौचितीं नातिवर्तते ।३४।

संसारे निवसन् स्वार्थ-सज्जः कज्जलवेश्मनि ।
लिप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ३५

नाहं पुद्गलभावानां, कर्ता कारयिता च न ।
नानुमन्तापि चेत्यात्म-ज्ञानवान् लिप्यते कथम् ३६

लिप्यते पुद्गलस्कन्धो, न लिप्ये पुद्गलैरहम् ।
चित्रव्योमाञ्जनेनेव, ध्यायन्निति न लिप्यते ।३७।

लिप्तता ज्ञानसम्पात-प्रतिघाताय केवलम् ।
निर्लेपज्ञानमग्नस्य क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥ ३८ ॥

तपः श्रुतादिना मत्तः, क्रियावानपि लिप्यते ।
भावनाज्ञानसम्पन्नो, निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ।३९।

समलं निर्मलं चेद-मिति द्वैतं यदा गतम् ।
अद्वैतं निर्मलं ब्रह्म, तदैकमवशिष्यते ॥ ४० ॥

महासामान्यरूपेऽस्मि-न्मज्जन्ति नयजा भिदाः ।
समुद्र इव कल्लोलाः, पवनोन्माथनिर्मिताः ॥४१॥

षड्द्रव्यैकात्म्यसंस्पर्शि, सत्सामान्यं हि यद्यपि ।
परस्यानुपयोगित्वात्, स्वविश्रान्तं तथापि तत् ४२

नयेन सङ्ग्रहेणैव-मृजुसूत्रोपजीविना ।
सच्चिदानन्दरूपत्वं, ब्रह्मणो व्यवतिष्ठते ॥ ४३ ॥

सत्त्वचित्त्वादिधर्माणां, भेदाभेदविचारणे ।
न चार्थोऽयं विशीर्येत, निर्विकल्पप्रसिद्धितः ॥४४॥

योगजानुभवारूढे, सन्मात्रे निर्विकल्पके ।
विकल्पौघासहिष्णुत्वं, भूषणं न तु दूषणम् ॥४५॥

यो व्याख्यातुमशक्योऽपि, प्रत्याख्यातुं न शक्यते ।
प्राज्ञैर्न दूषणीयोऽर्थः, स माधुर्यविशेषवत् ॥४६॥
कुमारी न यथा वेत्ति, सुखं दयितभोगजम् ।
न जानाति तथा लोको, योगिनां ज्ञानजं सुखम् ॥४७
अत्यन्तपक्वबोधाय, समाधिर्निर्विकल्पकः ।
वाच्योऽयं नार्धविज्ञस्य, तथा चोक्तं परैरपि ॥४८॥
आदौ शमदमप्रायै-र्गुणैः शिष्यं प्रबोधयेत् ।
पश्चात् सर्वमिदं ब्रह्म, शुद्धस्त्वमिति बोधयेत् ॥४९॥
अज्ञस्यार्धप्रबुद्धस्य, सर्वं ब्रह्मेति यो वदेत् ।
महानरकजालेषु, स तेन विनियोजितः ॥ ५० ॥
तेनादौ शोधयेच्चित्तं, सद्विकल्पैर्व्रतादिभिः ।
यत्कामादिविकाराणां, प्रतिसङ्ख्याननाश्यता ॥५१॥
विकल्परूपा मायेयं, विकल्पेनैव नाश्यते ।
अवस्थान्तरभेदेन, तथा चोक्तं पररपि ॥ ५२ ॥
अविद्ययैवोत्तमया, स्वात्मनाशोद्यमोत्थया ।
विद्या सम्प्राप्यते राम, सर्वदोषापहारिणी ॥ ५३ ॥

शाम्यति ह्यस्त्रमस्त्रेण, मलेन क्षाल्यते मलः ।
शमं विषं विषेणैति, रिपुणा हन्यते रिपुः ॥५४॥
ईदृशी भूतमायेयं, या स्वनाशेन हर्षद ?।
न लक्ष्यते स्वभावोऽस्याः, प्रेक्ष्यमाणैव नश्यति ॥५५॥
व्रतादिः शुभसङ्कल्पो, निर्णाश्याशुभवासनाम् ।
दाह्यं विनैव दहनः, स्वयमेव विनश्यति ॥ ५६ ॥
इयं नैश्चयिकी शक्ति-र्न प्रवृत्तिर्न वा क्रिया ।
शुभसङ्कल्पनाशार्थं, योगिनामुपयुज्यते ॥ ५७ ॥
द्वितीयापूर्वकरणे, क्षायोपशमिका गुणाः ।
क्षमाद्या अपि यास्यन्ति, स्थास्यन्ति क्षायिकाः परम् ॥
इत्थं यथाबलमनुद्यममुद्यमं च, कुर्वन् दशानुगुण-
मुत्तमसमान्तगर्भे । चिन्मात्रनिर्भरनिवेशितपक्षपातः,
प्रातर्द्युरत्नमिव दीप्तिमुपैति योगी ॥५९॥ अभ्यस्य
तु प्रविततं व्यवहारमार्गं, प्रज्ञापनीय इह सद्गुरु-
वाक्यनिष्ठः । चिद्दर्पणप्रतिफलत्त्रिजगद्विवर्ते, वर्तेत
किं पुनरसौ सहजात्मरूपे ॥६०॥ ननु किमपि

तत्त्वं बाह्यमाभ्यन्तरं वा, हृदि वितरति साम्यं
निर्मलश्चिद्विचारः ॥ तदिह निचितपञ्चाचारसञ्चा-
रचारु-स्फुरितपरमभावे पक्षपातोऽधिको नः॥६१॥
स्फुटमपरमभावे नैगमस्तारतम्यं, प्रवदतु न तु
दूष्येत्तावता ज्ञानयोगी ॥ कलितपरमभावं चिच्च-
मत्कारसारं,सकलनयविशुद्धं चित्तमेकं प्रमाणम्६२
हरिरपरनयानां गर्जितैः कुञ्जराणां, सहजविपिन-
सुप्तो निर्भयो नो बिभेति। अपि तु भवति लीलो-
ज्जृम्भिजृम्भोन्मुखेऽस्मिन्, गलितमदभरास्ते नो-
च्छ्वसन्त्येव भीताः॥६३॥कलितविविधबाह्यव्या-
पकोलाहलौघ-व्युपरमपरमार्थे भावनापावनानाम्।
क्वचन किमपि शोच्यं नास्ति नैवास्ति मोच्यं,
न च किमपि विधेयं नैव गेयं न देयम् ॥ ६४ ॥
इति सुपरिणतात्मख्यातिचातुर्यकेलि-र्भवति यति
पतिर्यश्चिद्गुरोल्लासिवीर्यः। हरहिमकरहारस्फारमन्दा-
रगङ्गा-रजतकलशशुभ्रा स्यात्तदीया यशःश्रीः।६५।

॥ अथ तृतीयः क्रियायोगाधिकारः ॥

यान्येव साधनान्यादौ, गृह्णीयाज्ज्ञानसाधकः ।
सिद्धयोगस्य तान्येव, लक्षणानि स्वभावतः ॥१॥
अत एव जगौ यात्रां, सत्तपोनियमादिषु ।
यतनां सोमिलप्रश्ने, भगवान् स्वस्य निश्चिताम् ।२।
अतश्चैव स्थितप्रज्ञ-भावसाधनलक्षणे ॥
अन्यूनाभ्यधिके प्रोक्ते, योगदृष्ट्या परैरपि॥ ३ ॥
नाज्ञानिनो विशेष्येत, यथेच्छाचरणे पुनः ।
ज्ञानी स्वलक्षणाभावात्,तथा चोक्तं परैरपि ॥ ४ ॥
बुद्धाऽद्वैतसतत्त्वस्य, यथेच्छाचरणं यदि ।
शुनां तत्त्वदृशां चैव, को भेदोऽशुचिभक्षणे ॥५॥
अबुद्धिपूर्विका वृत्ति-र्न दुष्टा तत्र यद्यपि ।
तथापि योगजादृष्ट-महिम्ना सा न सम्भवेत्॥६॥
निवृत्तमशुभाचारा-च्छुभाचारप्रवृत्तिमत् ।
स्याद्वा चित्तमुदासीनं, सामायिकवतो मुनेः ॥७॥

विधयश्च निषेधाश्च, न त्वज्ञाननियन्त्रिताः ।
बालस्यैवागमे प्रोक्तो, नोद्देशः पश्यकस्य यत् ॥८॥
न च सामर्थ्ययोगस्य, युक्तं शास्त्रं नियामकम् ।
कल्पातीतस्य मर्यादा-प्यस्ति न ज्ञानिनः क्वचित् ॥९॥
भावस्य सिद्ध्यसिद्धिभ्यां, यच्चाकिञ्चित्करी क्रिया ।
ज्ञानमेव क्रियामुक्तं, राजयोगस्तदिष्यताम् ॥१०॥
मैवं नाकेवली पश्यो, नापूर्वकरणं विना ।
धर्मसन्न्यासयोगी चे-त्यन्यस्य नियता क्रिया ॥११॥
स्थैर्याधानाय सिद्धस्या-सिद्धस्यानयनाय च ।
भावस्यैव क्रिया शान्त-चित्तानामुपयुज्यते ॥१२॥
क्रियाविरहितं हन्त, ज्ञानमात्रमनर्थकम् ।
गतिं विना पथज्ञोऽपि, नाप्नोति पुरमीप्सितम् ॥१३॥
स्वानुकूलां क्रियां काले, ज्ञानपूर्णोऽप्यपेक्षते ।
प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि, तैलपूर्त्यादिकं यथा ॥१४॥
बाह्यभावं पुरस्कृत्य, येऽक्रिया व्यवहारतः ।
वदने कवलक्षेपं, विना ते तृप्तिकाङ्क्षिणः ॥१५॥

गुणवद्बहुमानादे-र्नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया ।
जातं न पातयेद्भाव-मजातं जनयेदपि ॥ १६ ॥
क्षायोपशमिके भावे, या क्रिया क्रियते तया ।
पतितस्यापि तद्भाव-प्रवृद्धिर्जायते पुनः ॥ १७ ॥
गुणवृद्ध्यै ततः कुर्यात्, क्रियामस्खलनाय वा ।
एकं तु संयमस्थानं, जिनानामवतिष्ठते ॥ १८ ॥
अज्ञाननाशकत्वेन, ननु ज्ञानं विशिष्यते ।
न हि रज्ज्वावहिभ्रान्ति-र्गमने न निवर्तते ॥१९॥
सत्यं क्रियागमप्रोक्ता, ज्ञानिनोऽप्युपयुज्यते ।
सञ्चितादृष्टनाशार्थं, नासूरोऽपि यदभ्यधात् ॥२०॥
तण्डुलस्य यथा वर्म, यथा ताम्रस्य कालिका ।
नश्यति क्रियया पुत्र, पुरुषस्य तथा मलम् ॥२१॥
जीवस्य तण्डुलस्येव, मलं सहजमप्यलम् ।
नश्यत्येव न सन्देह-स्तस्मादुद्यमवान् भव ॥२२॥
अविद्या च दिदृक्षा च, भवबीजं च वासना ।
सहजं च मलं चेति, पर्यायाः कर्मणः स्मृताः ॥२३॥

ज्ञानिनो नास्त्यदृष्टं चेद्, भस्मसात्कृतकर्मणः ।
शरीरपातः किं न स्या-ज्जीवनादृष्टनाशतः ॥२४॥
शरीरमीश्वरस्येव, विदुषोऽप्यवतिष्ठते ।
अन्यादृष्टवशेनेति, कश्चिदाह तदक्षमम् ॥ २५ ॥
शरीरं विदुषः शिष्या-द्यदृष्टाद्यदि तिष्ठति ।
तदाऽसुहृददृष्टेन, न नश्येदिति का प्रमा ॥२६॥
न चोपादाननाशेऽपि, क्षणं कार्यं यथेष्यते ।
तार्किकैः स्थितिमत्तद्व-च्चिरं विद्वत्तनुस्थितिः ॥२७॥
निरुपादानकार्यस्य, क्षणं यत्तार्किकैः स्थितिः ।
नाशहेत्वन्तराभावा-दिष्टा न च स दुर्वचः ॥२८॥
अन्यादृष्टस्य तत्पात-प्रतिबन्धकतां नयेत् ।
म्रियमाणोऽपि जीव्येत, शिष्यादृष्टवशाद्गुरुः ॥२९
स्वभावाभिरुपादानं, यदि विद्वत्तनुस्थितिः ।
तथापि कालनियमे, तत्र युक्तिर्न विद्यते ॥३०॥
उच्छृङ्खलस्य तच्चिन्त्यं, मतं वेदान्तिनो वदः ।
प्रारब्धादृष्टतः किन्तु, ज्ञेया विद्वत्तनुस्थितिः ॥३१॥

तत्प्रारब्धेतरादृष्टं, ज्ञाननाश्यं यदीष्यते ।
लाघवेन विजातीयं, तन्नाश्यं तत्प्रकल्प्यताम् ।३२
इत्थं च ज्ञानिनो ज्ञान-नाश्यकर्मक्षये सति ।
क्रियैकनाश्यकर्मौघ-क्षयार्थं सापि युज्यते ॥३३॥
सर्वकर्मक्षये ज्ञान-कर्मणोस्तत्समुच्चयः ।
अन्योऽन्यप्रतिबन्धेन, तथा चोक्तं परैरपि ॥३४॥
न यावत्सममभ्यस्तौ, ज्ञानसत्पुरुषक्रमौ ।
एकोऽपि नैतयोस्तावत्, पुरुषस्येह सिध्यति ॥३५॥
यथा छाद्मस्थिके ज्ञान-कर्मणी सहक़(ग)त्वरे ।
क्षायिके अपि विज्ञेये, तथैव मतिशालिभिः ॥३६॥
सम्प्राप्तकेवलज्ञाना, अपि यज्जिनपुङ्गवाः ।
क्रियां योगनिरोधाख्यां, कृत्वा सिद्ध्यन्ति नान्यथा
तेन ये क्रियया मुक्ता, ज्ञानमात्राभिमानिनः ।
ते भ्रष्टाज्ञानकर्मभ्यां, नास्तिका नात्र संशयः ।३८।
ज्ञानोत्पत्तिं समुद्भाव्य, कामादीनन्यदृष्टितः ।
अपह्नुवानैर्लोकेभ्यो, नास्तिकैर्वञ्चितं जगत ॥३९॥

ज्ञानस्य परिपाकाद्धि, क्रियाऽसङ्गत्वमङ्गति ।
न तु प्रयाति पार्थक्यं, चन्दनादिव सौरभम् ॥४०॥
प्रीतिभक्तिवचोऽसङ्गै-रनुष्ठानं चतुर्विधम् ।
यत्परैर्योगिभिर्गीतं, तदित्थं युज्यतेऽखिलम् ॥४१॥
ज्ञाने चैव क्रियायां च, युगपद्विहितादरः ।
द्रव्यभावविशुद्धः सन्, प्रयात्येव परं पदम् ॥४२॥
क्रियाज्ञानसंयोगविश्रान्तचित्ताः, समुद्भूतनिर्बाधचारित्रवृत्ताः । नयोन्मेषनिर्णीतनिःशेषभावा-स्तपःशक्तिलब्धप्रसिद्धप्रभावाः ॥४३॥ भयक्रोधमायामदाज्ञाननिद्रा-प्रमादोज्झिताः शुद्धमुद्रा मुनीन्द्राः । यशःश्रीसमालिङ्गिता वादिदन्ति-समुच्छेदहर्यक्षतुल्या जयन्ति ॥ ४४ ॥ ॥ ॥

इति पण्डितश्रीनयविजयगणिशिष्यपण्डितश्रीपद्मविजयगणिसहोदरोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिविरचितेऽध्यात्मोपनिषत्प्रकरणे क्रियायोगशुद्धिनामा तृतीयोऽधिकारः ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थोऽधिकारः ॥

ज्ञानक्रियाश्वद्वययुक्तसाम्य-रथाधिरूढः शिवमार्गगामी । न ग्रामपूःकण्टकजारतीनां, जनोऽनुपानत्क इवार्तिमेति ॥ १ ॥ आत्मप्रवृत्तावतिजागरूकः, परप्रवृत्तौ बधिरान्धमूकः । सदा चिदानन्दपदोपयोगी, लोकोत्तरं साम्यमुपैति योगी ॥ २ ॥ परीषहैश्च प्रबलोपसर्ग-योगाच्चलत्येव न साम्ययुक्तः । स्थैर्याद्विपर्यासमुपैति जातु, क्ष्मा न शैलैर्न च सिन्धुनाथैः ॥३॥ इतस्ततो नारतिवह्नियोगा-दुड्डीय गच्छेद्यदि चित्तसूतः । साम्यैकसिद्धौषधमूर्छितः सन्, कल्याणसिद्धेर्न तदा विलम्बः ॥ ४ ॥ अन्तर्निमग्नः समतासुखाब्धौ, बाह्ये सुखे नो रतिमेति योगी । अटत्यटव्यां क इवार्थलुब्धो, गृहे समुत्सर्पति कल्पवृक्षे ॥ ५ ॥ यस्मिन्नविद्यार्पितबाह्यवस्तु-विस्तारजभ्रान्तिरुपैति शान्तिम् । तस्मिंश्चिदेकार्णवनिस्तरङ्ग-स्वभावसाम्ये रमते सुबुद्धिः ॥६॥

शुद्धात्मतत्त्वप्रगुणा विमर्शाः, स्पर्शाख्यसंवेदन-
मादधानाः । यदान्यबुद्धिं विनिवर्तयन्ति, तदा
समत्वं प्रथतेऽवशिष्टम् ॥ ७ ॥ विना समत्वं प्रस-
रन्ममत्वं, सामायिकं मायिकमेव मन्ये । आये स-
मानां सति सद्गुणानां, शुद्धं हि तच्छुद्धनया वि-
दन्ति ॥८॥ निशानभोमन्दिररत्नदीप-ज्योतिर्भिरु-
द्योतितपूर्वमन्तः । विद्योतते तत्परमात्मतत्त्वम्, प्रसृ-
त्वरे साम्यमणिप्रकाशे ॥९॥ एकां विवेकाङ्कुरितां
श्रिता यां, निर्वाणमापुर्भरतादिभूपाः । सैवर्जु-
मार्गः समता मुनीना-मन्यस्तु तस्या निखिलः प्र-
पञ्चः ॥१०॥ अल्पेऽपि साधुर्न कषायवह्ना-वह्नाय
विश्वासमुपैति भीतः । प्रवर्धमानः स दहेद् गुणौघं,
साम्याम्बुपूरैर्यदि नापनीतः ॥ ११ ॥ प्रारब्धजा
ज्ञानवतां कषाया, आभासिका इत्यभिमानमात्रम् ।
नाशो हि भावः प्रतिसङ्ख्यया यो, नाबोधवत्सा-
म्यरतौ स तिष्ठेत् ॥१२॥ साम्यं विना यस्य तपः-
क्रियादेर्निष्ठा प्रतिष्ठार्जनमात्र एव । स्वर्धेनुचिन्ता-
मणिकामकुम्भान्, करोत्यसौ काणकपर्दमूल्यान्
॥ १३ ॥ ज्ञानी क्रियावान् विरतस्तपस्वी, ध्यानी
च मौनी स्थिरदर्शनश्च । साधुर्गुणं तं लभते न
जातु, प्राप्नोति यं साम्यसमाधिनिष्ठः ॥ १४ ॥
दुर्योधनेनाभिहितश्चुकोप, न, पाण्डवैर्यो न नुतो
जहर्ष । स्तुमो भदन्तं दमदन्तमन्तः-समत्ववन्तं
मुनिसत्तमं तम् ॥ १५ ॥ यो दह्यमानां मिथिलां
निरीक्ष्य, शक्रेण नुन्नोऽपि नमिः पुरीं स्वाम् । न
मेऽत्र किञ्चिज्ज्वलतीति मेने, साम्येन तेनोरुयशो
वितेने ॥१६॥ साम्यप्रसादास्तवपुर्ममत्वाः, सत्त्वा-
धिकाः स्वं ध्रुवमेव मत्वा । न सेहिरेऽर्तिं किन्तु
तीव्रयन्त्र-निष्पीडिताः स्कन्धकसूरिशिष्याः ॥१७॥
लोकोत्तरं चारुचरित्रमेत-न्मेतार्यसाधोः सम-
तासमाधेः । हृदाप्यकुप्यन्न यदार्द्रचर्म-बद्धेऽपि मूर्ध-
न्ययमाप तापम् ॥१८॥ जज्वाल नान्तश्च सु(न)-

राधमेन, प्रोज्ज्वालितेऽपि ज्वलनेन मौलौ। मौलि-
र्मुनीनां स न कैर्निषेव्यः, कृष्णानुजन्मा समता-
मृताब्धिः ॥ १९ ॥ गङ्गाजले यो न जहौ सुरेण,
विद्धोऽपि शूले समतानुवेधम् । प्रयागतीर्थोदयकृ-
न्मुनीनां, मान्यः स सूरिस्तनुजोऽम्बिकायाः॥२०॥
स्त्रीभ्रूणगोब्राह्मणघातजात-पापादधःपातकृताभिमु-
ख्याः । दृढप्रहारिप्रमुखाः क्षणेन, साम्यावलम्बा-
त्पदमुच्चमापुः ॥२१॥ अप्राप्तधर्माऽपि पुरादिमार्ह-
न्माता शिवं यद्भगवत्यवाप। नाप्नोति पारं वचसोऽ-
नुपाधिमसाधिसाम्यस्य विजृम्भितं तत्॥२२॥इति
शुभमतिर्मत्वा साम्यप्रभावमनुत्तरं, य इह निरतो
नित्यानन्दः कदापि न खिद्यते। विगलदखिलाविद्यः
पूर्णस्वभावसमृद्धिमान्, स खलु लभते मावारीणां
जयेन यशःश्रियम् ॥२३॥ इति तुर्योऽधिकारः ॥

महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिप्रणीतं
॥ समाप्तमिदमध्यात्मोपनिषत्प्रकरणम् ॥

ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन, लीलालग्नमिवाखिलम् ॥
सच्चिदानन्दपूर्णेन, पूर्णं जगदवेक्ष्यते ॥ १ ॥
पूर्णता या परोपाधेः, सा याचितकमण्डनम् ।
या तु स्वाभाविकी सैव, जात्यरत्नविभानिभा॥२॥
अवास्तवी विकल्पैः स्यात्-पूर्णताब्धेरिवोर्मिभिः ।
पूर्णानन्दस्तु भगवान्,स्तिमितोदधिसन्निभः ॥३॥
जागर्ति ज्ञानदृष्टिश्चेत्, तृष्णाकृष्णाहिजाङ्गुली ।
पूर्णानन्दस्य तत्किंस्याद्, दैन्यवृश्चिकवेदना॥ ४ ॥
पूर्यन्ते येन कृपणा-स्तदुपेक्ष्यैव पूर्णता ।
पूर्णानन्दसुधास्निग्धा, दृष्टिरेषा मनीषिणाम्॥५॥
अपूर्णः पूर्णतामेति, पूर्यमाणस्तु हीयते ।
पूर्णानन्दस्वभावोऽयं, जगदद्भुतदायकः ॥ ६ ॥
परस्वत्वकृतोन्माथा, भूनाथा न्यूनतेक्षिणः ।
स्वस्वत्वसुखपूर्णस्य, न्यूनता न हरेरपि ॥ ७ ॥
कृष्णे पक्षे परिक्षीणे, शुक्ले च समुदञ्चति ।
द्योतन्ते सकलाध्यक्षा, पूर्णानन्दविधोः कला॥८॥

प्रत्याहृत्येन्द्रियव्यूहं, समाधाय मनो निजम् ।
दधच्चिन्मात्रविश्रान्ति-र्मग्न इत्यभिधीयते ॥ १ ॥
यस्य ज्ञानसुधासिन्धौ, परब्रह्मणि मग्नता ।
विषयान्तरसञ्चार-स्तस्य हालाहलोपमः ॥ २ ॥
स्वभावसुखमग्नस्य, जगत्तत्त्वावलोकिनः ।
कर्तृत्वं नान्यभावानां, साक्षित्वमवशिष्यते॥ ३ ॥
परब्रह्मणि मग्नस्य, श्लथा पौद्गलिकी कथा ।
क्वामी चामीकरोन्मादाः, स्फारा दारादराः क्व च ॥४॥
तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, साधोः पर्यायवृद्धितः ।
भाषिता भगवत्यादौ, सेत्थम्भूतस्य युज्यते ॥ ५ ॥
ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव शक्यते ।
नोपमेयं प्रियाश्लेषै-र्नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥ ६ ॥
शमशैत्यपुषो यस्य, विप्रुषोऽपि महाकथा ।
किं स्तुमो ज्ञानपीयूषे, तत्र सर्वाङ्गमग्नता ॥ ७ ॥
यस्य दृष्टिः कृपावृष्टि-र्गिरः शमसुधाकिरः ।
तस्मै नमः शुभज्ञान-ध्यानमग्नाय योगिने ॥ ८ ॥

वत्स किं चञ्चलस्वान्तो, भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा विषीदसि ।
निधिं स्वसन्निधावेव, स्थिरता दर्शयिष्यति ॥१॥
ज्ञानदुग्धं विनश्येत, लोभविक्षोभकूर्चकैः ।
अम्लद्रव्यादिवास्थैर्या-दिति मत्वा स्थिरो भव ॥२॥
अस्थिरे हृदये चित्रा, वाङ्नेत्राकारगोपना ।
पुंश्चल्या इव कल्याण-कारिणी न प्रकीर्तिता ॥३॥
अन्तर्गतं महाशल्य-मस्थैर्यं यदि नोद्धृतम् ।
क्रियौषधस्य को दोष-स्तदा गुणमयच्छतः ॥४॥
स्थिरता वाङ्मनःकायै-र्येषामङ्गाङ्गितां गता ।
योगिनः समशीलास्ते, ग्रामेऽरण्ये दिवा निशि ॥५॥
स्थैर्यरत्नप्रदीपश्चे-द्दीप्रः सङ्कल्पदीपजैः ।
तद्विकल्पैरलं धूमै-रलं धूमैस्तथाश्रवैः ॥ ६ ॥
उदीरयिष्यसि स्वान्ता-दस्थैर्यपवनं यदि ।
समाधेर्धर्ममेघस्य, घटां विघटयिष्यसि ॥ ७ ॥
चारित्रं स्थिरतारूप-मतः सिद्धेष्वपीष्यते ।
यतन्तां यतयोऽवश्य-मस्या एव प्रसिद्धये ॥ ८ ॥

अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जगदान्ध्यकृत् ।
अयमेव हि नञ्पूर्वः, प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित् ॥१॥
शुद्धात्मद्रव्यमेवाहं, शुद्धज्ञानं गुणो मम ।
नान्योऽहं न ममान्ये चे-त्यदो मोहास्त्रमुल्बणम् ॥२॥
यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।
आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते ॥ ३ ॥
पश्यन्नेव परद्रव्य-नाटकं प्रतिपाटकम् ।
भवचक्रपुरस्थोऽपि, नामूढः परिखिद्यते ॥ ४ ॥
विकल्पचषकैरात्मा, पीतमोहासवो ह्ययम् ।
भवोच्चतालमुत्ताल-प्रपञ्चमधितिष्ठति ॥ ५ ॥
निर्मलं स्फटिकस्येव, सहजं रूपमात्मनः ।
अध्यस्तोपाधिसम्बन्धो, जडस्तत्र विमुह्यति ॥६॥
अनारोपसुखं मोह-त्यागादनुभवन्नपि ।
आरोपप्रियलोकेषु, वक्तुमाश्चर्यवान् भवेत् ॥७॥
यश्चिद्दर्पणविन्यस्त-समस्ताचारचारुधीः ।
क्व नाम स परद्रव्ये-ऽनुपयोगिनि मुह्यति ॥८॥

मज्जत्यज्ञः किलाज्ञाने, विष्ठायामिव शूकरः ।
ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव मानसे ॥१॥
निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः ।
तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्बन्धो नास्ति भूयसा ॥२॥
स्वभावलाभसंस्कार-कारणं ज्ञानमिष्यते ।
ध्यान्ध्यमात्रमतस्त्वन्यत्, तथा चोक्तं महात्मना ॥३॥
वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तोऽनिश्चितांस्तथा ।
तत्वान्तंनैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद् गतौ ॥४॥
स्वद्रव्यगुणपर्याय-चर्या वर्या परान्यथा ।
इति दत्तात्मसन्तुष्टि-र्मुष्टिज्ञानस्थितिर्मुनेः ॥५॥
अस्ति चेद् ग्रन्थिभिद् ज्ञानं, किं चित्रैस्तन्त्रयन्त्रणैः ।
प्रदीपाः क्वोपयुज्यन्ते, तमोघ्नी दृष्टिरेव चेत् ॥६॥
मिथ्यात्वशैलपक्षच्छिद्, ज्ञानदम्भोलिशोभितः ।
निर्भयः शक्रवद्योगी, नन्दत्यानन्दनन्दने ॥ ७ ॥
पीयूषमसमुद्रोत्थं, रसायनमनौषधम् ।
अनन्यापेक्षमैश्वर्यं, ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥ ८ ॥

विकल्पविषयोत्तीर्णः, स्वभावालम्बनः सदा ।
ज्ञानस्य परिपाको यः, स शमः परिकीर्तितः ॥१॥
अनिच्छन् कर्मवैषम्यं, ब्रह्मांशेन समं जगत् ।
आत्माभेदेन यः पश्ये-दसौ मोक्षंगमी शमी ॥२॥
आरुरुक्षुर्मुनिर्योगं, श्रयेद् बाह्यक्रियामपि ।
योगारूढः शमादेव, शुद्ध्यत्यन्तर्गतक्रियः ॥३॥
ध्यानवृष्टेर्दयानद्याः, शमपूरे प्रसर्पति ।
विकारतीरवृक्षाणां, मूलादुन्मूलनं भवेत् ॥ ४ ॥
ज्ञानध्यानतपःशील-सम्यक्त्वसहितोऽप्यहो ।
तं नाप्नोति गुणं साधु-र्यं प्राप्नोति शमान्वितः ॥५॥
स्वयम्भूरमणस्पर्द्धि-वर्द्धिष्णुसमतारसः ।
मुनिर्येनोपमीयेत, कोऽपि नासौ चराचरे ॥ ६ ॥
शमसूक्तसुधासिक्तं, येषां नक्तंदिनं मनः ।
कदापि ते न दह्यन्ते, रागोरगविषोर्मिभिः ॥ ७ ॥
गर्जज्ज्ञानगजोत्तुङ्गा, रङ्गद्ध्यानतुरङ्गमाः ।
जयन्ति मुनिराजस्य, शमसाम्राज्यसम्पदः ॥ ८ ॥

बिभेषि यदि संसारा-न्मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं, स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥
वृद्धास्तृष्णाजलापूर्णे-रालबालैः किलेन्द्रियैः ।
मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ति, विकारविषपादपाः ॥२॥
सरित्सहस्रदुष्पूर-समुद्रोदरसोदरः ।
तृप्तिमानेन्द्रियग्रामो, भव तृप्तोऽन्तरात्मना ॥ ३ ॥
आत्मानं विषयैः पाशै-र्भववासपराङ्मुखम् ।
इन्द्रियाणि निबध्नन्ति, मोहराजस्य किङ्कराः ॥४॥
गिरिमृत्स्नां धनं पश्यन्, धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं ज्ञानं, धनं पार्श्वे न पश्यति ॥ ५ ॥
पुरः पुरः स्फुरत्तृष्णा-मृगतृष्णानुकारिषु ।
इन्द्रियार्थेषु धावन्ति, त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जडाः ॥६॥
पतङ्गभृङ्गमीनेभ-सारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैकेन्द्रियदोषाच्चेद्, दुष्टैस्तैः किं न पञ्चभिः ॥७॥
विवेकद्विपहर्यक्षैः, समाधिधनतस्करैः ।
इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ, धीराणां धुरि गण्यते ॥८॥

संयमात्मा श्रये शुद्धो-पयोगं पितरं निजम् ।
धृतिमम्बां च पितरौ, तन्मां विसृजतं ध्रुवम् ॥१॥
युष्माकं सङ्गमोऽनादि-र्बन्धवोऽनियतात्मनाम् ।
ध्रुवैकरूपान् शीलादि-बन्धूनित्यधुना श्रये ॥२॥
कान्ता मे समतैवैका, ज्ञातयो मे समक्रियाः ।
बाह्यवर्गमिति त्यक्त्वा, धर्मसन्न्यासवान् भवेत् ॥३॥
धर्मास्त्याज्याः सुसङ्गोत्थाः, क्षायोपशमिका अपि ।
प्राप्य चन्दनगन्धाभं, धर्मसन्न्यासमुत्तमम् ॥४॥
गुरुत्वं स्वस्य नोदेति, शिक्षासात्म्येन यावता ।
आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावत् सेव्यो गुरूत्तमः ॥५॥
ज्ञानाचारादयोऽपीष्टाः, शुद्धस्वस्वपदावधि ।
निर्विकल्पे पुनस्त्यागे, न विकल्पो न वा (च)क्रिया
योगसन्न्यासतस्त्यागी, योगानप्यखिलांस्त्यजेत् ।
इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म, परोक्तमुपपद्यते ॥ ७ ॥
वस्तुवस्तु गुणैः पूर्ण-मनन्तैर्भासते स्वतः ।
रूपं त्यक्तात्मनः साधो-र्निरभ्रस्य विधोरिव ॥८॥

ज्ञानी क्रियापरः शान्तो, भावितात्मा जितेन्द्रियः ।
स्वयं तीर्णो भवाम्भोधेः, परांस्तारयितुं क्षमः ॥१॥
क्रियाविरहितं हन्त, ज्ञानमात्रमनर्थकम् ।
गतिं विना पथज्ञोऽपि, नाप्नोति पुरमीप्सितम् ॥२॥
स्वानुकूलां क्रियां काले, ज्ञानपूर्णोऽप्यपेक्षते ।
प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि, तैलपूर्त्यादिकं यथा ॥३॥
बाह्यभावं पुरस्कृत्य, ये क्रियाव्यवहारतः ।
वदने कवलक्षेपं, विना ते तृप्तिकाङ्क्षिणः ॥ ४ ॥
गुणवद्बहुमानादे-र्नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया ।
जातं न पातयेद्भाव-मजातञ्जनयेदपि ॥ ५ ॥
क्षायोपशमिके भावे, या क्रिया क्रियते तया ।
पतितस्यापि तद्भाव-प्रवृद्धिर्जायते पुनः ॥ ६ ॥
गुणवृद्ध्यै ततः कुर्यात्, क्रियामस्खलनाय वा ।
एकं तु संयमस्थानं, जिनानामवतिष्ठते ॥ ७ ॥
वचोऽनुष्ठानतोऽसङ्ग-क्रिया सङ्गतिमङ्गति ।
सेयं ज्ञानक्रियाभेद-भूमिरानन्दपिच्छला ॥ ८ ॥

पीत्वा ज्ञानामृतं भुक्त्वा, क्रियासुरलताफलम् ।
साम्यताम्बूलमास्वाद्य, तृप्तिं याति परां मुनिः ॥१॥
स्वगुणैरेव तृप्तिश्चे-दाकालमविनश्वरी ।
ज्ञानिनो विषयैः किं तै-र्यैर्भवेत् तृप्तिरित्वरी ॥२॥
या शान्तैकरसास्वादा-द्भवेत् तृप्तिरतीन्द्रिया ।
सा न जिह्वेन्द्रियद्वारा, षड्रसास्वादनादपि ॥३॥
संसारे स्वप्नवन्मिथ्या, तृप्तिः स्यादाभिमानिकी ।
तथ्या तु भ्रान्तिशून्यस्य, सात्मवीर्यविपाककृत् ॥४॥
पुद्गलैः पुद्गलास्तृप्तिं, यान्त्यात्मा पुनरात्मना ।
परतृप्तिसमारोपो, ज्ञानिनस्तन्न युज्यते ॥ ५ ॥
मधुराज्यमहाशाका-ग्राह्ये बाह्ये च गोरसात् ।
परब्रह्मणि तृप्तिर्या-जनास्तां जानतेऽपि न ॥६॥
विषयोर्मिविषोद्गारः, स्यादतृप्तस्य पुद्गलैः ।
ज्ञानतृप्तस्य तु ध्यान-सुधोद्गारपरम्परा ॥ ७ ॥
सुखिनो विषयाऽतृप्ता, नेन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यहो ।
भिक्षुरेकः सुखी लोके, ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥८॥

संसारे निवसन् स्वार्थ-सज्जः कज्जलवेश्मनि ।
लिप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥१॥
नाहं पुद्गलभावानां, कर्ता कारयिताऽपि न(च) ।
नानुमन्तापि चेत्यात्म-ज्ञानवान् लिप्यते कथम् ॥२॥
लिप्यते पुद्गलस्कन्धो, न लिप्ये पुद्गलैरहम् ।
चित्रव्योमाञ्जनेनेव, ध्यायन्निति न लिप्यते ॥३॥
लिप्तता ज्ञानसम्पात-प्रतिघाताय केवलम् ।
निर्लेपज्ञानमग्नस्य, क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥ ४ ॥
तपःश्रुतादिना मत्तः, क्रियावानपि लिप्यते ।
भावनाज्ञानसम्पन्नो, निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥५॥
अलिप्तो निश्चयेनात्मा, लिप्तश्च व्यवहारतः ।
शुद्ध्यत्यलिप्तया ज्ञानी, क्रियावान् लिप्तया दृशा ॥६॥
ज्ञानक्रियासमावेशः, सहैवोन्मीलने द्वयोः ।
भूमिकाभेदतस्त्वत्र, भवेदेकैकमुख्यता ॥ ७ ॥
सज्ज्ञानं यदनुष्ठानं, न लिप्तं दोषपङ्कतः ।
शुद्धबुद्धस्वभावाय, तस्मै भगवते नमः ॥ ८ ॥

स्वभावलाभात् किमपि, प्राप्तव्यं नावशिष्यते
इत्यात्मैश्वर्यसम्पन्नो, निःस्पृहो जायते मुनिः ॥१॥
संयोजितकरैः के के, प्रार्थ्यन्ते न स्पृहावहैः ।
अमात्रज्ञानपात्रस्य, निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ २ ॥
छिन्दन्ति ज्ञानदात्रेण, स्पृहाविषलतां बुधाः ।
मुखशोषं च मूर्च्छाञ्च, दैन्यं यच्छति यत्फलम् ॥३॥
निष्काशनीया विदुषा, स्पृहा चित्तगृहाद् बहिः ।
अनात्मरतिचाण्डाली—सङ्गमङ्गीकरोति या ॥ ४ ॥
स्पृहावन्तो विलोक्यन्ते, लघवस्तृणतूलवत् ।
महाश्चर्यं तथाप्येते, मज्जन्ति भववारिधौ ॥५॥
गौरवं पौरवन्द्यत्वात्, प्रकृष्टत्वं प्रतिष्ठया ।
ख्यातिं जातिगुणात्स्वस्य, प्रादुष्कुर्यान्न निःस्पृहः ॥६॥
भूशय्या भैक्षमशनं, जीर्णं वासो वनं गृहम् ।
तथापि निःस्पृहस्याहो, चक्रिणोऽप्यधिकं सुखम् ॥७॥
परस्पृहा महादुःखं, निःस्पृहत्वं महासुखं ।
एतदुक्तं समासेन, लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ८ ॥

मन्यते यो जगत्तत्त्वं, स मुनिः परिकीर्तितः ।
सम्यक्त्वमेव तन्मौनं, मौनं सम्यक्त्वमेव च ॥१॥
आत्मात्मन्येव यच्छुद्धं, जानात्यात्मानमात्मना ।
सेयं रत्नत्रये ज्ञप्ति—रुच्याचारैकता मुनेः ॥ २ ॥
चारित्रमात्मचरणाद्, ज्ञानं वा दर्शनं मुनेः ।
शुद्धज्ञाननये साध्यं, क्रियालाभात् क्रियानये ॥३॥
यतः प्रवृत्तिर्न मणौ, लभ्यते वा न तत्फलम् ।
अतात्त्विकी मणिज्ञप्ति—र्मणिश्रद्धा च सा यथा ॥४॥
तथा यतो न शुद्धात्म—स्वभावाचरणं भवेत् ।
फलं दोषनिवृत्तिर्वा, न तद् ज्ञानं न दर्शनम् ॥५॥
यथा शोफस्य पुष्टत्वं, यथा वा वध्यमण्डनम् ।
तथा जानन्भवोन्माद—मात्मतृप्तो मुनिर्भवेत् ॥६॥
सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकेन्द्रियेष्वपि ।
पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु, योगानां मौनमुत्तमम् ॥७॥
ज्योतिर्मयीव दीपस्य, क्रिया सर्वापि चिन्मयी ।
यस्यानन्यस्वभावस्य, तस्य मौनमनुत्तरम् ॥ ८ ॥

नित्यशुच्यात्मताख्याति–रनित्याशुच्यनात्मसु ।
अविद्या तत्वधीर्विद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥१॥
यः पश्यन्नित्यमात्मान–मनित्यं परसङ्गमम् ।
छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥२॥
तरङ्गतरलां लक्ष्मी–मायुर्वायुवदस्थिरम् ।
अदभ्रधीरनुध्याये–दभ्रवद्भङ्गुरं वपुः ॥ ३ ॥
शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।
देहे जलादिना शौच–भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥४॥
यः स्नात्वा समताकुण्डे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।
पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥५
आत्मबोधो नवः पाशो, देहगेहधनादिषु ।
यः क्षिप्तोऽस्यात्मना तेषु, स्वस्य बन्धाय जायते ॥६॥
मिथो युक्तपदार्थाना–मसङ्क्रमचमत्क्रिया ।
चिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥
अविद्यातिमिरध्वंसे, दृशा विद्याञ्जनस्पृशा ।
पश्यन्ति परमात्मान–मात्मन्येव हि योगिनः ॥८॥

कर्म जीवं च संश्लिष्टं, सर्वदा क्षीरनीरवत् ।
विभिन्नीकुरुते योऽसौ, मुनिहंसो विवेकवान् ॥१॥
देहात्माद्यविवेकोऽयं, सर्वदा सुलभो भवे ।
भवकोट्यापि तद्भेद–विवेकस्त्वतिदुर्लभः ॥ २ ॥
शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्, रेखाभिर्मिश्रता यथा ।
विकारैर्मिश्रता भाति, तथात्मन्यविवेकतः ॥ ३ ॥
यथा योधैः कृतं युद्धं, स्वामिन्येवोपचर्यते ।
शुद्धात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धोर्जितं तथा ॥ ४ ॥
इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं, पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।
आत्माभेदभ्रमस्तद्वद्–देहादावविवेकिनः ॥ ५ ॥
इच्छन्नपरमान् भावान्, विवेकाद्रेः पतत्यधः ।
परमं भावमन्विच्छ–न्नाविवेके निमज्जति ॥ ६ ॥
आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः षट्कारकसङ्गतिम् ।
काविवेकज्वरस्यास्य, वैषम्यं जडमज्जनात् ॥ ७ ॥
संयमास्त्रं विवेकेन, शाणेनोत्तेजितं मुनेः ।
धृतिधारोल्बणं कर्म–शत्रुच्छेदक्षमं भवेत् ॥ ८ ॥

स्थीयतामनुपालम्भं, मध्यस्थेनान्तरात्मना ।
कुतर्ककर्करक्षेपै–स्त्यज्यतां बालचापलम् ॥ १ ॥
मनोवत्सो युक्तिगवीं, मध्यस्थस्यानुधावति ।
तामाकर्षति पुच्छेन, तुच्छाग्रहमनःकपिः ॥ २ ॥
नयेषु स्वार्थसत्येषु, मोघेषु परचालने ।
समशीलं मनो यस्य, स मध्यस्थो महामुनिः ॥३॥
स्वस्वकर्मकृतावेशाः, स्वस्वकर्मभुजो नराः ।
न रागं नापि च द्वेषं, मध्यस्थस्तेषु गच्छति ॥४॥
मनः स्याद् व्यापृतं यावत्, परदोषगुणग्रहे ।
कार्यं व्यग्रं वरं तावन्, मध्यस्थेनात्मभावने ॥५॥
विभिन्ना अपि पन्थानः, समुद्रं सरितामिव ।
मध्यस्थानां परं ब्रह्म, प्राप्नुवन्त्येकमक्षयम् ॥६॥
स्वागमं रागमात्रेण, द्वेषमात्रात्परागमम् ।
न श्रयामस्त्यजामो वा, किन्तु मध्यस्थया दृशा ॥७॥
मध्यस्थया दृशा सर्वे–ष्वपुनर्बन्धकादिषु ।
चारिसञ्जीवनीचार–न्यायादाशास्महे हितम् ॥८॥

यस्य नास्ति परापेक्षा, स्वभावाद्वैतगामिनः ।
तस्य किं न भयभ्रान्ति–क्लान्तिसन्तानतानवम् ॥१॥
भवसौख्येन किं भूरि–भयज्वलनभस्मना ।
सदा भयोज्झितं ज्ञानं, सुखमेव विशिष्यते ॥२॥
न गोप्यं क्वापि नारोप्यं, हेयं देयं च न क्वचित् ।
क्व भयेन मुनेः स्थेयं, ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यतः ॥३॥
एकं ब्रह्मास्त्रमादाय, निघ्नन् मोहचमूं मुनिः ।
बिभेति नैव सङ्ग्राम–शीर्षस्थ इव नागराट् ॥४॥
मयुरी ज्ञानदृष्टिश्चेत्, प्रसर्पति मनोवने ।
वेष्टनं भयसर्पाणां, न तदानन्दचन्दने ॥ ५ ॥
कृतमोहास्त्रवैफल्यं, ज्ञानवर्म बिभर्ति यः ।
क्व भीस्तस्य क्व वा भङ्गः, कर्मसङ्गरकेलिषु ॥६॥
तूलवल्लघवो मूढा, भ्रमन्त्यभ्रे भयानिलैः ।
नैकं रोमापि तैर्ज्ञान–गरिष्ठानां तु कम्पते ॥ ७ ॥
चित्ते परिणतं यस्य, चारित्रमकुतोभयम् ।
अखण्डज्ञानराज्यस्य, तस्य साधोः कुतो भयम् ॥८॥

॥ ज्ञानसार ॥ १२ ॥

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ।
गुणैरेवासि पूर्णश्चेत्, कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥
श्रेयोद्रुमस्य मूलानि, स्वोत्कर्षाम्भःप्रवाहतः ।
पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्, फलं किं समवाप्स्यसि ॥२॥
आलम्बिता हिताय स्युः, परैः स्वगुणरश्मयः ।
अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥३॥
उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थ-स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।
पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥
शरीररूपलावण्य-ग्रामारामधनादिभिः ।
उत्कर्षः परपर्यायै-श्चिदानन्दघनस्य कः ॥ ५ ॥
शुद्धाः प्रत्यात्मसाम्येन, पर्यायाः परिभाविताः ।
अशुद्धाश्चापकृष्टत्वात्, नोत्कर्षाय महामुनेः ॥६॥
क्षोभं गच्छन् समुद्रोऽपि, स्वोत्कर्षपवनेरितः ।
गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य, विनाशयसि किं मुधा ॥७॥
निरपेक्षानवच्छिन्ना-नन्तचिन्मात्रमूर्तयः ।
योगिनो गलितोत्कर्षा-पकर्षानल्पकल्पनाः ॥८॥

रूपे रूपवती दृष्टि-र्दृष्ट्वा रूपं विमुह्यति ।
मज्जत्यात्मनि नीरूपे, तत्त्वदृष्टिस्त्वरूपिणी ॥१॥
भ्रमवाटी बहिर्दृष्टि-र्भ्रमच्छाया तदीक्षणम् ।
अभ्रान्तस्तत्त्वदृष्टिस्तु, नास्यां शेते सुखाशया ॥२॥
ग्रामारामादि मोहाय, यद्दृष्टं बाह्यया दृशा ।
तत्त्वदृष्ट्या तदेवान्त-र्नीतं वैराग्यसम्पदे ॥ ३ ॥
बाह्यदृष्टेः सुधासार-घटिता भाति सुन्दरी ।
तत्त्वदृष्टेस्तु सा साक्षा-द्विण्मूत्रपिठरोदरी ॥ ४ ॥
लावण्यलहरीपुण्यं, वपुः पश्यति बाह्यदृक् ।
तत्त्वदृष्टिः श्वकाकानां, भक्ष्यं कृमिकुलाकुलम् ॥५॥
गजाश्वैर्भूपभवनं, विस्मयाय बहिर्दृशः ।
तत्राश्वेभवनात्कोऽपि, भेदस्तत्त्वदृशस्तु न ॥ ६ ॥
भस्मना केशलोचेन, वपुर्धृतमलेन वा ।
महान्तं बाह्यदृग् वेत्ति, चित्साम्राज्ये न तत्त्ववित् ७
न विकाराय विश्वस्यो-पकारायैव निर्मिताः ।
स्फुरत्कारुण्यपीयूष-वृष्टयस्तत्त्वदृष्टयः ॥ ८ ॥

अष्टक ॥ ११ ॥

बाह्यदृष्टिप्रचारेषु, मुद्रितेषु महात्मनः ।
अन्तरेवावभासन्ते, स्फुटाः सर्वाः समृद्धयः ॥१॥
समाधिर्नन्दनं धैर्यं, दम्भोलिः समता शची ।
ज्ञानं महाविमानं च, वासवश्रीरियं मुनेः ॥ २ ॥
विस्तारितक्रियाज्ञान-चर्मच्छत्रो निवारयन् ।
मोहम्लेच्छमहावृष्टिं, चक्रवर्ती न किं मुनिः ॥३॥
नवब्रह्मसुधाकुण्ड-निष्ठाधिष्ठायको मुनिः ।
नागलोकेशवद् भाति, क्ष्मां रक्षन् प्रयत्नतः ॥४॥
मुनिरध्यात्मकैलास-विवेकवृषभस्थितः ।
शोभते विरतिज्ञप्ति-गंगागौरीयुतः शिवः ॥५॥
ज्ञानदर्शनचन्द्रार्क-नेत्रस्य नरकच्छिदः ।
सुखसागरमग्नस्य, किं न्यूनं योगिनो हरेः ॥६॥
या सृष्टिर्ब्रह्मणो बाह्या, बाह्यापेक्षावलम्बिनी ।
मुनेः परानपेक्षान्त-र्गुणसृष्टिस्ततोऽधिका ॥७॥
रत्नैस्त्रिभिः पवित्रा या, स्रोतोभिरिव जान्हवी ।
सिद्धयोगस्य साप्यर्ह-त्पदवी न दवीयसी ॥ ८ ॥

दुःखं प्राप्य न दीनः स्यात्, सुखं प्राप्य च विस्मितः ।
मुनिः कर्मविपाकस्य, जानन् परवशं जगत् ॥ १ ॥
येषां भ्रूभङ्गमात्रेण, भज्यन्ते पर्वता अपि ।
तैरहो कर्मवैषम्ये, भूपैर्भिक्षाऽपि नाप्यते ॥ २ ॥
जातिचातुर्यहीनोऽपि, कर्मण्यभ्युदयावहे ।
क्षणाद्रङ्कोऽपि राजा स्या-च्छत्रच्छन्नदिगन्तरः ॥३॥
विषमा कर्मणः सृष्टि-र्दृष्टा करभपृष्ठवत् ।
जात्यादिभूतिवैषम्यात्, का रतिस्तत्र योगिनः ॥४॥
आरूढा प्रशमश्रेणिं, श्रुतकेवलिनोऽपि च ।
भ्राम्यन्तेऽनन्तसंसार-महो दुष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥
अर्वाक् सर्वापि सामग्री, श्रान्तेव परितिष्ठति ।
विपाकः कर्मणः कार्य-पर्यन्तमनुधावति ॥ ६ ॥
असावचरमावर्ते, धर्मं हरति पश्यतः ।
चरमावर्तिसाधोस्तु, छलमन्विष्य द्र(द्रु)ह्यति ॥७॥
साम्यं बिभर्ति यः कर्म-विपाकं हृदि चिन्तयन् ।
स एव स्याच्चिदानन्द-मकरन्दमधुव्रतः ॥ ८ ॥

यस्य गम्भीरमध्यस्या–ज्ञानवज्रमयं तलम् ।
रुद्धा व्यसनशैलौघैः, पन्थानो यत्र दुर्गमाः ॥१॥
पातालकलशा यत्र, भृतास्तृष्णामहानिलैः ।
कषायाश्चित्तसंकल्प–वेलावृद्धिं वितन्वते ॥ २ ॥
स्मरौर्वाग्निर्ज्वलत्यन्त–र्यत्र स्नेहेन्धनः सदा ।
यो घोररोगशोकादि–मत्स्यकच्छपसङ्कुलः ॥ २ ॥
दुर्बुद्धिमत्सरद्रोहै–र्विद्युद्दुर्वातगर्जितैः ।
यत्र सांयात्रिका लोकाः, पतन्त्युत्पातसङ्कटे ॥४॥
ज्ञानी तस्माद् भवाम्भोधे–र्नित्योद्विग्नोऽतिदारुणात् ।
तस्य सन्तरणोपायं, सर्वयत्नेन काङ्क्षति ॥ ५ ॥
तैलपात्रधरो यद्व–द्राधावेधोद्यतो यथा ।
क्रियास्वनन्यचित्तः स्याद्, भवभीतस्तथा मुनिः ॥६॥
विषं विषस्य वन्हेश्च, वन्हिरेव यदौषधम् ।
तत्सत्यं भवभीताना–मुपसर्गेऽपि यन्न भीः ॥७॥
स्थैर्यं भवभयादेव, व्यवहारे मुनिर्व्रजेत् ।
स्वात्मारामसमाधौ तु, तदप्यन्तर्निमज्जति ॥ ८ ॥

प्राप्तः षष्ठं गुणस्थानं, भवदुर्गाद्रिलङ्घनम् ।
लोकसंज्ञारतो न स्या–न्मुनिर्लोकोत्तरस्थितिः ॥१॥
यथा चिन्तामणिं दत्ते, बठरो बदरीफलैः ।
हा हा जहाति सद्धर्मं, तथैव जनरञ्जनैः ॥ २ ॥
लोकसंज्ञामहानद्या–मनुश्रोतोऽनुगा न के ।
प्रतिश्रोतोऽनुगस्त्वेको, राजहंसो महामुनिः ॥३॥
लोकमालम्ब्य कर्तव्यं, कृतं बहुभिरेव चेत् ।
तदा मिथ्यादृशां धर्मो, न त्याज्यः स्यात्कदाचन४
श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांसो, लोके लोकोत्तरे च न ।
स्तोका हि रत्नवणिजः, स्तोकाश्च स्वात्मसाधकाः ॥५॥
लोकसंज्ञाहता हन्त, नीचैर्गमनदर्शनैः ।
शंसयन्ति स्वसत्याङ्ग(त्याग)मर्मघातमहाव्यथाम्६
आत्मसाक्षिकसद्धर्म–सिद्धौ किं लोकयात्रया ।
तत्र प्रसन्नचन्द्रश्च, भरतश्च निदर्शनम् ॥ ७ ॥
लोकसंज्ञोज्झितः साधुः, परब्रह्मसमाधिमान् ।
सुखमास्ते गतद्रोह–ममतामत्सरज्वरः ॥ ८ ॥

चर्मचक्षुर्भृतः सर्वे, देवाश्चावधिचक्षुषः ।
सर्वतश्चक्षुषः सिद्धाः, साधवः शास्त्रचक्षुषः ।
पुरः स्थितानिवोर्ध्वाध-स्तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।
सर्वान् भावानवेक्षन्ते, ज्ञानिनः शास्त्रचक्षुषा ॥२॥
शासनात् त्राणशक्तेश्च, बुधैः शास्त्रं निरुच्यते ।
वचनं वीतरागस्य, तत्तु नान्यस्य कस्यचित् ॥३॥
शास्त्रे पुरस्कृते तस्माद्, वीतरागः पुरस्कृतः ।
पुरस्कृते पुनस्तस्मिन्, नियमात् सर्वसिद्धयः ॥४॥
अदृष्टार्थेऽनुधावन्तः, शास्त्रदीपं विना जडाः ।
प्राप्नुवन्ति परं खेदं, प्रस्खलन्तः पदे पदे ॥ ५ ॥
शुद्धोञ्छाद्यपि शास्त्राज्ञा-निरपेक्षस्य नो हितम् ।
भौतहन्तुर्यथा तस्य, पदस्पर्शनिवारणम् ॥ ६ ॥
अज्ञानाहिमहामन्त्रं, स्वाच्छन्द्यज्वरलङ्घनम् ।
धर्मारामसुधाकुल्यां, शास्त्रमाहुर्महर्षयः ॥ ७ ॥
शास्त्रोक्ताचारकर्ता च, शास्त्रज्ञः शास्त्रदेशकः ।
शास्त्रैकदृग् महायोगी, प्राप्नोति परमं पदम् ॥८॥

न परावर्तते राशे-र्वक्रतां जातु नोज्झति ।
परिग्रहग्रहः कोऽयं, विडम्बितजगत्त्रयः ॥ १ ॥
परिग्रहग्रहावेशाद्-दुर्भाषितरजःकिराम् ।
श्रूयन्ते विकृताः किं न, प्रलापा लिङ्गिनामपि ॥२॥
यस्त्यक्त्वा तृणवद्बाह्य-मान्तरं च परिग्रहम् ।
उदास्ते तत्पदाम्भोजं, पर्युपास्ते जगत्त्रयी ॥३॥
चित्तेऽन्तर्ग्रन्थगहने, बहिर्निर्ग्रन्थता वृथा ।
त्यागात्कञ्चुकमात्रस्य, भुजगो न हि निर्विषः ॥४॥
त्यक्ते परिग्रहे साधोः, प्रयाति सकलं रजः ।
पालित्यागे क्षणादेव, सरसः सलिलं यथा ॥५॥
त्यक्तपुत्रकलत्रस्य, मूर्च्छामुक्तस्य योगिनः ।
चिन्मात्रप्रतिबद्धस्य, का पुद्गलनियन्त्रणा ॥६॥
चिन्मात्रदीपको गच्छेत्, निर्वातस्थानसन्निभैः ।
निष्परिग्रहतास्थैर्यं, धर्मोपकरणैरपि ॥ ७ ॥
मूर्च्छाच्छन्नधियां सर्वं, जगदेव परिग्रहः ।
मूर्च्छया रहितानान्तु, जगदेवापरिग्रहः ॥ ८ ॥

सन्ध्येव दिनरात्रिभ्यां, केवलश्रुतयोः पृथक् ।
बुधैरनुभवो दृष्टः, केवलार्कारुणोदयः ॥ १ ॥
व्यापारः सर्वशास्त्राणाम्, दिक्प्रदर्शनमेव हि ।
पारं तु प्रापयत्येको-ऽनुभवो भववारिधेः ॥ २ ॥
अतीन्द्रिय परं ब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ।
शास्त्रयुक्तिशतेनाऽपि, न गम्यं यद् बुधा जगुः ।३।
ज्ञायेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रियाः ।
कालेनैतावता प्राज्ञैः, कृतः स्यात्तेषु निश्चयः॥४॥
केषां न कल्पनादर्वी, शास्त्रक्षीरान्नगाहिनी ।
विरलास्तद्रसास्वाद-विदोऽनुभवजिह्वया ॥ ५ ॥
पश्यतु ब्रह्म निर्द्वन्द्वं, निर्द्वन्द्वानुभवं विना ।
कथं लिपीमयी दृष्टिः-वाङ्मयी वा मनोमयी॥६॥
न सुषुप्तिरमोहत्वा-न्नापि च स्वापजागरौ ।
कल्पनाशिल्पविश्रान्ते-स्तुर्यैवानुभवो(वे)दशा॥७॥
अधिगत्याखिलं शब्द-ब्रह्म शास्त्रदृशा मुनिः ।
स्वसंवेद्यं परं ब्रह्मा-नुभवेनाधिगच्छति ॥ ८ ॥

मोक्षेण योजनाद्योगः, सर्वोऽप्याचार इष्यते ।
विशिष्य स्थानवर्णार्था-लम्बनैकाग्र्यगोचरैः ॥१॥
कर्मयोगं द्वयं तत्र, ज्ञानयोगं त्रयं विदुः ।
विरतेष्वेव नियमाद्, बीजमात्रं परेष्वपि ॥ २ ॥
कृपानिर्वेदसंवेग-प्रशमोत्पत्तिकारिणः ।
भेदाः प्रत्येकमत्रेच्छा-प्रवृत्तिस्थिरसिद्धयः ॥ ३ ॥
इच्छा तद्वत्कथाप्रीतिः, प्रवृत्तिः पालनं परम् ।
स्थैर्यं बाधकभीहानिः, सिद्धिरन्यार्थसाधनम् ॥४॥
अर्थालम्बनयोश्चैत्य-वन्दनादौ विभावनम् ।
श्रेयसे योगिनः स्थान-वर्णयोर्यत्न एव च ॥ ५ ॥
आलम्बनमिह ज्ञेयं, द्विविधं रूप्यरूपि च ।
अरूपिगुणसायुज्य--योगोनालम्बनं परम् ॥ ६ ॥
प्रीतिभक्तिवचोऽसङ्गैः, स्थानाद्यपि चतुर्विधम् ।
तस्मादयोगयोगाप्ति--र्मोक्षयोगः क्रमाद् भवेत्।७।
स्थानाद्ययोगिनस्तीर्थो-च्छेदाद्यालम्बनादपि ।
सूत्रदाने महादोष, इत्याचार्याः प्रचक्षते ॥ ८॥

यः कर्म हुतवान् दीप्ते, ब्रह्माग्नौ ध्यानधाय्यया ।
स निश्चितेन यागेन, नियागप्रतिपत्तिमान् ॥ १ ॥
पापध्वंसिनि निष्कामे, ज्ञानयज्ञे रतो भव ।
सावद्यैः कर्मयज्ञैः किं, श्रुतिकामनयाविलैः ॥२॥
वेदोक्तत्वान्मनःशुद्ध्या, कर्मयज्ञोऽपि योगिनः ।
ब्रह्मयज्ञ इतीच्छन्तः, श्येनयागं त्यजन्ति किम् ॥३॥
ब्रह्मयज्ञं परं कर्म, गृहस्थस्याधिकारिणः ।
पूजादि वीतरागस्य, ज्ञानमेव तु योगिनः ॥ ४ ॥
भिन्नोद्देशेन विहितं, कर्म कर्मक्षयाक्षमम् ।
क्लृप्तभिन्नाधिकारं च, पुत्रेष्ट्यादिवदिष्यताम् ॥५॥
ब्रह्मार्पणमपि ब्रह्म-यज्ञान्तर्भावसाधनम् ।
ब्रह्माग्नौ कर्मणो युक्तं, स्वकृतत्वस्मये हुते ॥ ६ ॥
ब्रह्मण्यर्पितसर्वस्वो, ब्रह्मदृग् ब्रह्मसाधनः ।
ब्रह्मणा जुह्वदब्रह्म, ब्रह्मणि ब्रह्मगुप्तिमान् ॥ ७ ॥
ब्रह्माध्ययननिष्ठावान्, परब्रह्मसमाहितः ।
ब्राह्मणो लिप्यते नाघै-र्नियागप्रतिपत्तिमान् ॥८॥

दयाम्भसा कृतस्नानः, सन्तोषशुभवस्त्रभृत् ।
विवेकतिलकभ्राजी, भावनापावनाशयः ॥ १ ॥
भक्तिश्रद्धानघुसृणो-न्मिश्रपाटीरजद्रवैः ।
नवब्रह्मां(ङ्ग)गतो देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥
क्षमापुष्पस्रजं धर्म-युग्मक्षौमद्वयं तथा ।
ध्यानाभरणसारं च, तदङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥
मदस्थानभिदात्यागै-र्लिखाग्रे चाष्टमङ्गलीम् ।
ज्ञानाग्नौ शुभसङ्कल्प-काकतुण्डं च धूपय ॥४॥
प्राग्धर्मलवणोत्तारं, धर्मसन्न्यासवह्निना ।
कुर्वन् पूरय सामर्थ्य-राजन्नीराजनाविधिम् ॥५॥
स्फुरन् मङ्गलदीपं च, स्थापयानुभवं पुरः ।
योगनृत्यपरस्तौर्य-त्रिकसंयमवान्भव ॥ ६ ॥
उल्लसन्मनसः सत्य-घण्टां वादयतस्तव ।
भावपूजारतस्येत्थं, करक्रोडे महोदयः ॥ ७ ॥
द्रव्यपूजोचिता भेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।
भावपूजा तु साधूना-मभेदोपासनात्मिका ॥८॥

ध्याता ध्येयं तथा ध्यानं, त्रयं यस्यैकतां गतम् ।
मुनेरनन्यचित्तस्य, तस्य दुःखं न विद्यते ॥ १ ॥
ध्यातान्तरात्मा ध्येयस्तु, परमात्मा प्रकीर्तितः ।
ध्यानं चैकाग्र्यसंवित्तिः, समापत्तिस्तदेकता ॥ २ ॥
मणाविव (णौर्विव) प्रतिच्छायासमापत्तिः परमात्मनः
क्षीणवृत्तौ भवेद् ध्याना-दन्तरात्मनि निर्मले ॥ ३ ॥
आपत्तिश्च ततः पुण्य-तीर्थकृत्कर्मबन्धतः ।
तद्भावाभिमुखत्वेन, सम्पत्तिश्च क्रमाद् भवेत् ॥ ४ ॥
इत्थं ध्यानफलाद्युक्तं, विंशतिस्थानकाद्यपि ।
कष्टमात्रं त्वभव्याना-मपि नो दुर्लभं भवेत् ॥ ५ ॥
जितेन्द्रियस्य धीरस्य, प्रशान्तस्य स्थिरात्मनः ।
सुखासनस्य नासाग्र-न्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ ६ ॥
रुद्धबाह्यमनोवृत्ते-र्धारणाधारया रयात् ।
प्रसन्नस्याप्रमत्तस्य, चिदानन्दसुधालिहः ॥ ७ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्व-मन्तरेव वितन्वतः ।
ध्यानिनो नोपमा लोके, सदेवमनुजेऽपि हि ॥ ८ ॥

ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात्तपः ।
तदाभ्यन्तरमेवेष्टं, बाह्यं तदुपबृंहकम् ॥ १ ॥
आनुश्रोतसिकी वृत्ति-र्बालानां सुखशीलता ।
प्रातिश्रोतसिकी वृत्ति-र्ज्ञानिनां परमं तपः ॥ २ ॥
धनार्थिनां यथा नास्ति, शीततापादि दुस्सहम् ।
तथा भवविरक्तानां, तत्त्वज्ञानार्थिनामपि ॥ ३ ॥
सदुपायप्रवृत्ताना-मुपेयमधुरत्वतः ।
ज्ञानिनां नित्यमानन्द-वृद्धिरेव तपस्विनाम् ॥ ४ ॥
इत्थं च दुःखरूपत्वात्, तपो व्यर्थमितीच्छताम् ।
बौद्धानां निहता बुद्धि-र्बौद्धानन्दापरीक्षयात् ॥ ५ ॥
यत्र ब्रह्म जिनार्चा च, कषायाणां तथा ह(हृ)तिः ।
सानुबन्धा जिनाज्ञा च, तत्तपः शुद्धमिष्यते ॥ ६ ॥
तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो भवेत् ।
येन योगा न हीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि वा ॥ ७ ॥
मूलोत्तरगुणश्रेणि-प्राज्यसाम्राज्यसिद्धये ।
बाह्यमाभ्यन्तरं चेत्थं, तपः कुर्याद् महामुनिः ॥ ८ ॥

धावन्तोऽपि नयाः सर्वे, स्युर्भावे कृतविश्रमाः ।
चारित्रगुणलीनः स्या-दिति सर्वनयाश्रितः ॥१॥
पृथक्नया मिथः पक्ष-प्रतिपक्षकदर्थिताः ।
समवृत्तिसुखास्वादी ज्ञानी सर्वनयाश्रितः ॥ २ ॥
नाप्रमाणं प्रमाणं वा, सर्वमप्यविशेषितम् ।
विशेषितं प्रमाणं स्या-दिति सर्वनयज्ञता॥ ३ ॥
लोके सर्वनयज्ञानां, ताटस्थ्यं वाऽप्यनुग्रहः ।
स्यात्पृथ यमूढानां,स्मयार्तिर्वातिविग्रहः(प्यतिग्रहः)
श्रेयः सर्वनयज्ञानां, विपुलं धर्मवादतः ।
शुष्कवादाद्विवादाच्च, परेषां तु विपर्ययः ॥ ५ ॥
प्रकाशितं जनानां यै-र्मतं सर्वनयाश्रितम् ।
चित्ते परिणतं चेदं, येषां तेभ्यो नमो नमः ॥६।
निश्चये व्यवहारे च, त्यक्त्वा ज्ञाने च कर्मणि ।
एकपाक्षिकविश्लेष-मारूढाः शुद्धभूमिकाम् ॥७॥
अमूढलक्ष्याः सर्वत्र, पक्षपातविवर्जिताः ।
जयन्ति परमानन्दमयाः, सर्वनयाश्रयाः ॥ ८ ॥

पूर्णो मग्नः स्थिरोऽमोहो, ज्ञानी शान्तो जितेन्द्रियः।
त्यागी क्रियापरस्तृप्तो, निर्लेपो निःस्पृहो मुनिः॥१॥
विद्याविवेकसम्पन्नो, मध्यस्थो भयवर्जितः।
अनात्मशंसकस्तत्त्व-दृष्टिः सर्वसमृद्धिमान् ॥ २ ॥
ध्याता कर्मविपाकाना-मुद्विग्नो भववारिधेः ।
लोकसंज्ञाविनिर्मुक्तः, शास्त्रदृग् निष्परिग्रहः ॥३॥
शुद्धानुभववान् योगी, नियागप्रतिपत्तिमान् ।
भावार्चाध्यानतपसां, भूमिः सर्वनयाश्रयः ॥४॥
स्पष्टं निष्टंकितं तत्त्व-मष्टकैः प्रतिपत्तिमान् ।
मुनिर्महोदयज्ञान-सारं समधिगच्छति ॥ ५ ॥
निर्विकारं निराबाधं, ज्ञानसारमुपेयुषाम् ।
विनिवृत्तपराशानां, मोक्षोऽत्रैव महात्मनाम् ॥६॥
चित्तमार्द्रीकृतं ज्ञान-सारसारस्वतोर्मिभिः ।
नाप्नोति तीव्रमोहाग्नि-प्लोषशोषकदर्थनाम् ॥७॥
अचिन्त्या काऽपि साधूनां, ज्ञानसारगरिष्ठता ।
गतिर्ययोर्ध्वमेव स्या-दधःपातः कदाऽपि न ॥८॥

क्लेशक्षयो हि मण्डूक-चूर्णतुल्यः क्रियाकृतः ।
दग्धतच्चूर्णसदृशो, ज्ञानसारकृतः पुनः ॥ ९ ॥
ज्ञानपूतां परेऽप्याहुः, क्रियां हेमघटोपमाम् ।
युक्तं तदपि तद्भावं, न यद् भग्नाऽपि सोज्झति १०
क्रियाशून्यं च यद् ज्ञानं, ज्ञानशून्या च या क्रिया ।
अनयोरन्तरं ज्ञेयं, भानुखद्योतयोरिव ॥ ११ ॥
चारित्रं विरतिः पूर्णा, ज्ञानस्योत्कर्ष एव हि ।
ज्ञानाद्वैतनये दृष्टि-र्देया तद्योगसिद्धये ॥ १२ ॥
सिद्धिं सिद्धपुरे पुरन्दरपुरस्पर्धावहे लब्धवां-
श्चिद्दीपोऽयमुदारसारमहसा दीपोत्सवे पर्वणि ।
एतद्भावनभावपावनमनश्चञ्चच्चमत्कारिणां,
तैस्तैर्दीपशतैः सुनिश्चयमतैर्नित्योऽस्तु दीपोत्सवः॥
केषाञ्चिद्विषयज्वरातुरमहो चित्तं परेषां विषा-
वेगोदर्ककुतर्कमूर्च्छितमथान्येषां कुवैराग्यतः ॥
लग्नालर्कमबोधकूपपतितं चास्ते परेषामपि,
स्तोकानां तु विकारभाररहितं तज्ज्ञानसाराश्रितम्॥
जातोद्रेकविवेकतोरणततौ धावल्यमातन्वते,
हृद्गेहे समयोचितः प्रसरति स्फीतश्च गीतध्वनिः ।
पूर्णानन्दघनस्य किं सहजया तद्भाग्यभङ्ग्याऽभवन्,
नैतद्ग्रन्थमिषात् करग्रहमहश्चित्रं चरित्रश्रियः ॥१८॥
भावस्तोमपवित्रगोमयरसैर्लिप्तै(प्ते)व भूः सर्वतः ।
संसिक्ता समतोदकैरथ पथि न्यस्ता विवेकस्रजः॥
अध्यात्मामृतपूर्णकामकलशश्चक्रेऽत्र शास्त्रे पुरे(रः)
पूर्णानन्दघने पुरं प्रविशति स्वीयं कृतं मङ्गलम्॥१६।
गच्छे श्रीविजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः,
प्रौढिं प्रौढिमधाम्नि जीतविजयप्राज्ञाः परामैयरुः।
तत्सातीर्थ्यभृतां नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशुः,
श्रीमन्न्यायविशारदस्य कृतिनामेषा कृतिः प्रीतये

॥ श्रीन्यायविशारद-न्यायाचार्य-महामहोपाध्यायश्रीमद्
यशोविजयगणिविरचितं ज्ञानसारप्रकरणं समाप्तम् ॥

॥ न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महामहोपाध्यायश्रीमद्-
यशोविजयगणिप्रवरप्रणीता चेयं अध्यात्मसार-
अध्यात्मोपनिषद्-ज्ञानसारप्रकरणत्रयी ॥

॥ श्री वीतरागायनमः ॥

श्रीसर्वतन्त्रस्वतन्त्र–शासनसम्राट्–सूरिचक्रचक्रवर्ति–
जगद्गुरु–तपागच्छाधिपति–भट्टारकाचार्य–
॥ श्रीमद् विजयनेमिसूरिगुरुभ्यो नमः

श्री

कदम्बगिरिस्तोत्रम् ॥

रचयिता—
आचार्य श्रीविजयनन्दनसूरिः

प्रकाशयित्री—
श्रीजैन ग्रन्थ प्रकाशक सभा–अमदावाद.

जैन भास्करोदय प्रेस–जामनगर.

॥ श्रीधनेश्वरसूरिभिः पूज्यैः
श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्ये वर्णितं
श्रीकदम्बगिरितीर्थाधिराजमाहात्म्यम् ॥

अथो कादम्बकगिरौ, श्रीनाभं भरतोऽवदत् ।
भगवन् ? किम्प्रभावोऽयं, पर्वतःख्यातिमान् बहु १
गणाधीशोऽप्यथोवाच, चक्रिन् ? शृणु कथानकम् ।
उत्सर्पिण्यामतीतायां, चतुर्विंशो जिनोऽभवत् ॥२॥
सम्प्रतेरर्हतस्तस्य, कदम्बाख्यो गणाधिपः ।
मुनिकोटिभिरत्रागात्–सिद्धिं कादम्बकस्ततः ॥३॥
सन्त्यत्र दिव्यौषधयः, प्रभावपरिपेशलाः ।
रसकूप्योरत्नभुवः, कल्पवृक्षास्तथापरे ॥ ४ ॥
दीपोत्सवे शुभे वारे, सङ्क्रान्तावुत्तरायणे ।
न्यसेन्मण्डलमत्रैत्य, स्युः प्रत्यक्षा हि देवताः ॥५॥
न ता औषधयः काश्चि–द्रसकुम्भानि तानि न ।

सिद्धयोऽपि न ताः सन्ति, या न सन्ति गिराविह।६।
सुराष्ट्रमण्डलभुवो, दारिद्र्येण कथं जनाः ।
पीड्यन्ते यत्र कादम्ब-गिरिः सिद्धिनिकेतनम्।७।
कादम्बेनापि नो यस्य, दारिद्र्यद्रुरघाति हा ।
निर्भाग्य इति तं नैव, रोहणाद्रिः प्रतीच्छति ॥८॥
तुष्टो यस्यास्त्ययं शैलः, कामधेनुसुरद्रुमाः ।
चिन्तामण्यादयस्तस्य, सर्वे तुष्टाः समन्ततः ॥९॥
नक्तमौषधयो यत्र, निजभादीपसञ्चयः ।
तमो हरन्ति दारिद्र्य-मिव निर्भाग्यमन्दिरात्।१०।
छायावृक्षाः कल्पवृक्षा, अत्र सन्ति सनातनाः ।
रुचकाद्राविव स्वैरं, यच्छन्ति बहु वाञ्छितम्।११।
कालहानेः क्रमेणैते, न भविष्यन्ति गोचराः ।
मर्त्यानामिव वर्षासु, मेघच्छन्नरवेः कराः ॥१२॥
परशृङ्गवदेतच्च, शृङ्गं कालुष्यनाशनम् ।
भवद्वयोपकारित्वात्, ख्यातिमेति पुनर्भृशम् ॥१३॥
महिमानमिति श्रुत्वा, चक्री कादम्बभूभृतः ।
तत्रानेकद्रुमाकीर्णे, धर्मोद्याने महामनाः ॥१४॥
प्रासादं वर्द्धमानस्य, चतुर्विंशस्य भाविनः ।
अचीकरद्वर्धकिना, नाकिनायकसम्मतम् ॥ १५ ॥
कादम्बात्पश्चिमे शृङ्गे, शत्रुञ्जयनदीतटे ।
गजवाजिमयी सेना, चक्रिणोऽस्थाच्च काचन।१६।
तत्र रोगार्तिनिर्मुक्ता, हस्त्यश्ववृषपत्तयः ।
केचित्स्वर्गमयुस्तीर्थ-योगादप्यविवेकिनः ॥१७॥
तेऽथ स्वर्गात्समागत्य, प्रणिपत्य नराधिपम् ।
स्वस्वर्गसौख्यलाभं तं, कथयामासुराशु च ॥१८॥
तत्र स्वमूर्त्तिसंयुक्तान्, प्रासादानप्यकारयत् ।
स तदादि गिरिर्जातो हस्तिसेनाभिधो महान्।१९।
ततस्तालध्वजे शृङ्गे, नाम्ना तालध्वजं सुरम् ।
खड्गखेटकशूलादि-पाणिमस्थापयन्नृपः ॥२०॥

॥ अर्हम् ॥

॥ श्रीकदम्बगिरितीर्थराजस्तोत्रम् ॥

श्रियः शिवं वो विदधातु मङ्गलम्,
सजीवनः सिद्धिनिकेतनं गिरिः।
सुराष्ट्रमौलिर्विदितः कदम्बकः,
कलावपीह प्रकटप्रभावभृत् ॥ १ ॥

पुरा यस्मिन्नद्रौ गणधरवरः सम्प्रतिप्रभोः,
कदम्बो योगीन्द्रः शिवमधिययौ कोटिमुनिभिः।
क्षयं नीत्वा कर्माण्यखिलघनघातीनि सहसा,
स्तुवे श्रीकादम्बं धरणिरमणीयं गिरिवरम् ॥२॥

कदाहं कादम्बे विमलगिरिशृङ्गारतिलके,
वसानः सन्तापं त्रिविधमपि तीव्रं प्रशमयन्।
परात्मन्यात्मानं समरसविलीनं च विदधत्,
समानेष्ये सोऽहं ध्वनितहृदयोऽशेषदिवसान् ॥३॥

अये च्छायावृक्षा अमरतरवो रत्नखनयः,
प्रकाराः सिद्धीनामगणितगुणानां च निखिलाः।
रसानां कुण्डानि प्रकटितकला औषधिगणाः,
कलावप्येतत्त्वं सकलमपि कादम्ब ? दधसे ॥४॥

न सन्त्यद्धादोषाम्नयनपथगा यद्यपि हि ते,
नृणां मेघच्छन्नास्तरणिकिरणाः प्रावृषि यथा।
प्रभावस्तेषां नो तदपि विचलः किन्त्वविचलः,
भवन्ति प्रत्यक्षा यत इह सुराः शास्त्रविधिना॥५॥

स एव त्वं नूनं विमलगिरिकूटस्त्वमसि यत्,
तथा पुण्याद्रिस्त्वं त्वमसि खलु शत्रुञ्जय इति।
न वै भेदं धत्ते त्वयि च विमलाद्रौ च मम धीः,
न जाने कादम्ब ? त्वयि मयि च भेदावधिमहम् ।६।

कृतज्ञास्ते धन्याः कृतसुकृतसाराः कृतधियः,
सदा ये कादम्बं दधति हृदि लोकद्वयहितम् ।
न तेषां दारिद्र्यं दुरितमथवा दैन्यघटना,
न वा रोगाः शोका जननमरणक्लेशघटिताः ॥७॥

प्रयातस्त्वं नृणां नयनयुगमार्गस्य सरणिम्,
हरस्यन्तस्तापं विविधभवपापं च दहसि ।
नयस्याधिं व्याधिं निधनमनुपाधिं च वहसे,
कथं मर्त्यौदास्यं श्रितवति भवन्तं नु भजसे ॥८॥

त्वदग्रे कादम्बोद्वहति सरितैषा भगवती,
कुतीर्थान्यैश्वर्यादधरयति शत्रुञ्जयति वै ।
अये ? भव्यानां त्वामभिगतवतामागतवतां,
त्वदादेशान्मन्ये दुरितमलमाक्षालयति सा ॥९॥

इयत्त्वैषा पुण्या परिसरगता भूमिरखिला,
बिभर्तीदानीं साऽद्भुतसकलसौन्दर्यलहरीम् ।
जिनानां चैत्यानां ध्वजकलशदण्डाग्रनिवहैः,
निनादैर्घण्टानां स खलु तव कादम्ब ? महिमा१०

स्थिता द्वापञ्चाशद् गिरिपरिसरे देवकुलिकाः,
सह प्रासादेनान्तिमजिनपतेः सद्द्युतिभृता ।
चमत्कारं केषां विदधति न धर्मोद्यतधियां,
भवत्यारूढो यन्मम तु हृदि नन्दीश्वर इह॥ ११ ॥

जिनानां विंशत्या चतुरधिकया त्रिहतया,
जिनानां विंशत्या महति च विदेहे विचरताम् ।
विराजन्तं वीरं सह परिवृतं गौतममुखान्,
गणाधीशांश्चापि प्रथममभिवन्दे परिसरे ॥१२॥

वसन् कादम्बाद्रेः परमरमणीये परिसरे,
स्थितो योगाभ्यासे शमदमसमाधानसुभगे ।
जगन्नाथ ! श्रातश्चरमजिननाथेति प्रलपन्,
अविश्रान्तं तत्त्वं निरवधि गमिष्यामि हि कदा।१३।

इयं पुण्या वापी जयति गिरिमार्गे स्थितवती,
ध्रुवं धन्यंमन्या विविधतरुरम्याम्बुविमला ।
यतोऽतश्चारोहं विदधदवरोहं च सकलो,
जनः कादम्बाद्रेर्भवति हि विलीनश्रम इह॥१४॥

गिरेर्मर्यादाकृल्लसति तलहट्टीयमनघा,
स्थिताश्चारोहन्तो विदधति गिरेर्वन्दनमिह ।
जनानां कादम्बात्समवतरतां भावुकजनाः,
सुभक्त्या वात्सल्यं विदधति चमिष्टान्ननिभृतम्।१५

सुपुण्यैर्लभ्येयं गिरिचटनसोपानसरणिः,
यदीया पद्याली सुखसमवगाह्या सुसरला ।
उदारा या श्लक्ष्णद्रढिमरमणीया तनुभृतां,
समाधीनां श्रेणीं वितरितुमिवात्र व्यवसिता॥१६॥

नृणां कादम्बाद्रेः पथि विचरतां श्रान्तवपुषां,
इमे स्युर्विश्रामाः पुनरपहरन्तः श्रमभरम् ।
लहर्यः स्नेहार्द्रा इह सुरभिकादम्बमरुतां,
निषेवन्ते नूनं गिरिवरविलीनैकमनसः ॥ १७ ॥

इदं धर्मोद्यानं भवजलधियानं च भविनां,
मुनीनामास्थानं ध्रुवमशिवहानं सुमनसाम् ।
निधानं पुण्यानां शिवसुखनिदानं यमवतां,
त्रिधा वन्दे नित्यं गुरुमहिमकादम्बतिलकम्।१८

पुरा श्रीनाभेन प्रथमजिननाथस्य गणिना,
गिरेरुत्सङ्गेऽस्मिन् भरतनरनाथस्य पुरतः ।
प्रभावो व्याख्यातस्त्विह च भरतोऽप्यद्भुतमनाः,
व्यधाद्धर्मोद्याने चरमजिनप्रासादमतुलम् ॥१९॥

महाप्रासादोऽयं प्रथमजिनराजस्य विदितः,
समुच्छृङ्गा रम्या जिनभवनचैत्यावलिरियम् ।
विभातीदं कुण्डं नियतमिह सूर्येत्यभिधया,
गिरिः कादम्बोऽयं जयति सुरलोकं यदधुना२०

इहोद्याने नौमि प्रकटमहिमानं निदधतम्,
नमीशं तीर्थेशं प्रथमजिनपं शाश्वतजिनान् ।
विधायान्यद्रूपं विमलगिरिशृङ्गद्वयमपि,
स्थितं द्रागुद्धर्तुं व्यवसितमिवात्राखिलजगत् ।२१।

तवोत्सङ्गे चास्मिन् मम खलु ललाटं विलुठतु,
प्रसादं कल्याणी मयि किन्तु सा रेणुकणिका ।
तनौ मे खेलन्तां मृदुलमरुतां वीचिवलयाः,
पुनन्तस्त्वत्सङ्गादखिलमपि कादम्ब? भुवनम् ।२२।

महाकादम्बाद्रेर्लघुशिखरवृन्दैः सुललितं,
प्रधानं शृङ्गाणामिदमघहरं विस्मयकरम् ।
समुत्तुङ्गं शृङ्गं रजनिरमणार्कोभयनतं,
समासेवे सोऽहं धरणिरमणीभालतिलकम् ॥२३॥

स्तुवे प्राच्यां तालध्वजगिरिविभुं पश्चमजिनं,
इतश्च श्रीवीरं मधुपुरमणिं दक्षिणदिशि ।
प्रतीच्यां श्रीनेमिं गगनशिखरे रैवतगिरौ
उदीच्यां नाभेयं विमलगिरितीर्थेश्वरपतिम् ।२४।

अहङ्कारावर्ते विषयविषमौर्वाग्निकलिते,
कषायग्राहौघे जनिमृतिजरागाधसलिले ।
समन्तादाशानामगणिततरङ्गैस्तरलिते,
भवाब्धौ कादम्ब? त्वमसि मम प्रौढप्रवहणम्॥२५॥

स्फुरद्रागो यत्र प्रचरति मृगेन्द्रोऽनुपरतः,
शृगालाः क्रोधाद्याः कटुतरनिनादाश्च परितः ।
महामोहः शुण्डी भ्रमयति जनानुद्धतकरः,
भवारण्ये तस्मिंस्त्वमसि मम कादम्ब? शरणम्॥२६॥

प्रसन्ने कादम्बे भवति सकलाः सिद्धिनिवहाः,
प्रसन्नाः स्युः सर्वे निधय इह चिन्तामणिरपि ।
न सा सिद्धिर्लोके भवति च न वा सौषधिरपि,
पवित्रे कादम्बे विलसति न या सिद्धिनिलये॥२७॥

मयूराणां वृन्दं मदयतु नवा नीरदघटा,
चकोराणां चित्ते निदधतु मुदं चन्द्रकिरणाः ।
मयि त्वेष द्वेषप्रणयप्रणिधानैककुशले,
समृद्धः कादम्बः प्रकटयतु लोकोत्तरमुदम् ॥२८॥

विशाला वै दृष्टा जगति गुरवोऽनेकगिरयः,
गुणैस्तु त्वय्येवोल्लसति गुरुता शास्त्रगदिता ।
समुद्धातारं त्वां शरणमुपयातोऽहमधुना,
समुद्धारं कुर्या झटिति मम कादम्ब! गिरिराट्॥२९॥

नमस्ते कादम्बामरनरनमस्याय च नमो,
नमस्ते कादम्बाधरितपरतीर्थाय च नमः ।
नमस्ते कादम्बावनितलललामाय च नमो,
नमस्ते कादम्बाद्भुतगुणनिधानाय च नमः॥३०॥

क्व चायं कादम्बोऽपरिमितगुणोऽपारमहिमा,
क्व चाहं तत्स्तोत्रे मनुजपशुरुत्कण्ठितमनाः ।
प्रभावः सर्वोऽयं विलसति महान् नेमिसुगुरोः,
स्तुतिव्याजादेतद् यदिह विहितं बाललपितम् ।३१।

धन्यास्ते ध्यानमेतद्गिरिवरविषयं निःस्पृहं कुर्वते ये,
संसारासारलीलाविकलितहृदयाःपुण्यभाजो मनुष्याः
ध्येये कादम्बतीर्थे प्रणिहितमनसा ये समापत्तिभाजो
ध्यातृध्याने विमुच्य प्रशमितविषयास्ते तु धन्या
विशिष्टाः ॥ ३२ ॥

सिद्धक्षेत्रं शरीरं त्रिभुवनतिलकं
मुख्यशृङ्गं शिरो मे, बाहुस्तालध्वजाद्रिः
प्रथम इह तथा हस्तिसेनः परोयम् ॥
पुण्या शत्रुञ्जयेयं शमदमलहरी
ध्यानयोगः कदम्बो, ज्योतिष्मानन्तरात्मा-
प्यथ जयति तनौ नास्ति किञ्चिद्बहिर्मे ॥ ३३ ॥

गच्छे शास्त्रपरम्परागमबले शुद्धे तपानामनि,
साम्राज्येऽनुपमे स्फुरन्महिमनि श्रीनेमिसूरीशितुः।
सूरेः श्रीविजयोदयस्य सुगुरोस्तत्पट्टसेवाजुषः,
पट्टे नन्दनसूरिणा विरचिता
कादम्बतीर्थस्तुतिः ॥३४॥

श्रीसर्वतन्त्रस्वतन्त्र-शासनसम्राट्-सूरिचक्रचक्रवर्ति-जगद्गुरु-
तपागच्छाधिपति-भट्टारकाचार्य-श्रीविजयनेमिसूरि-
भगवत्पट्टालंकार-सिद्धान्तवाचस्पति-न्यायविशारदाचार्य-
श्रीविजयोदयसूरीश्वरपट्टधराचार्यश्रीविजय-
नन्दनसूरिणा विरचिता श्रीकादम्बगिरि
स्तुतिद्वात्रिंशिका समाप्ता

॥ शुभं भवतु श्रीश्रमणसङ्घस्य ॥

अध्यात्मसार-अध्यात्मोपनिषद्-ज्ञानसारप्रकरण

तथा

कदम्बगिरितीर्थाधिराज स्तोत्र

स मा प्त